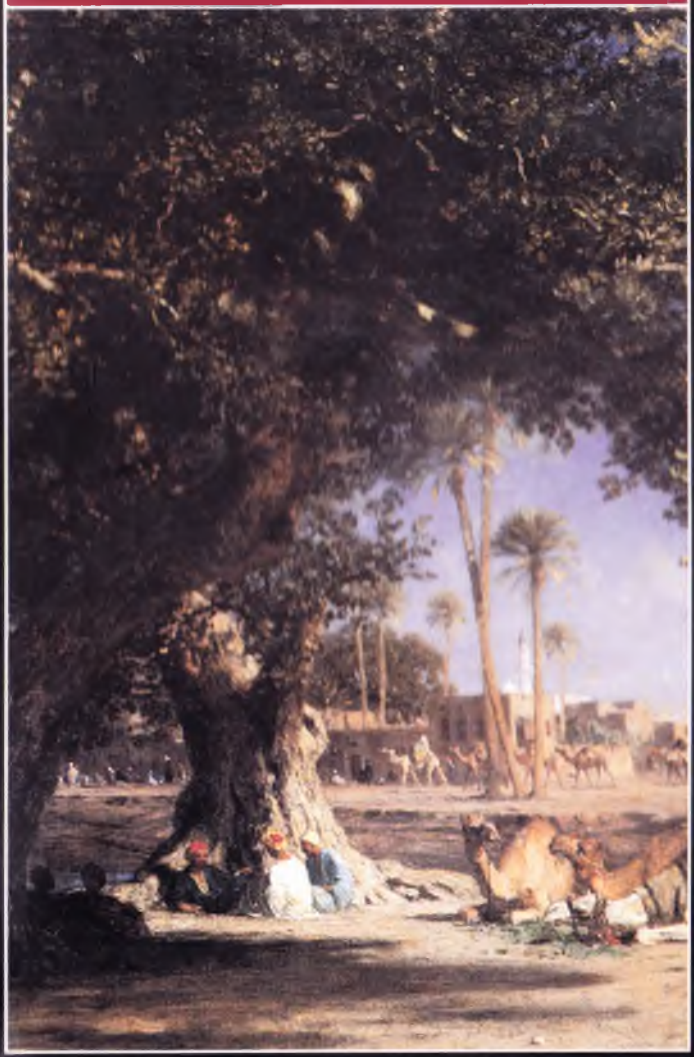
BORDO SİYAH

DÜNYA KLASİKLERİ - PSİKOLOJİK DENEME

CÂHİZ

GİYSİLER, KİTAPLAR, ÖĞRETMENLER VE ŞARKICI KIZLAR

TÜRKÇESİ: MUHARREM HİLMİ ÖZEV

DÜNYA KLASİKLERİ CÂHİZ GİYSİLER, KİTAPLAR, ÖĞRETMENLER VE ŞARKICI KIZLAR BORDO SİYAH

BORDO SİYAH
DÜNYA KLASİKLERİ

TAM METİNDİR. TÜM HAKLARI TREND YAYIN BASIM DAĞITIM REKLAM ORG. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.NE AİTTİR

CÂHİZ
GİYSİLER, KİTAPLAR, ÖĞRETMENLER VE ŞARKICI KIZLAR

DİZİ TASARIMI/KOORDİNASYON
HASAN HÜSEYİN ARIKAN

ARAP KLASİKLERİ EDİTÖRÜ
A. SAİT AYKUT

TÜRKÇESİ
M. HİLMİ ÖZEV

REDAKSİYON
A. SAİT AYKUT

TÜRKÇE REDAKSİYON
SÜLEYMAN ASAF

TASHİH
ESEN GÜRAY

ISBN © BORDO SİYAH KLASİK YAYINLAR
975-998-078-9 BASKI: İSTANBUL 2006

TREND YAYIN BASIM DAĞITIM REK. ORG. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
MRK/MATBAA: MERKEZ EFENDİ MH. DAVUTPAŞA CD. NO: 6/3 İPEK İŞ MERKEZİ 7-9-10-11 TOPKAPI/İSTANBUL-TR
ŞB/YAYIN&PAZARLAMA: CAFERAĞA MH. MÜHÜRDAR CD. NO: 60/5 POSTA KODU 34710 KADIKÖY/İSTANBUL-TR
TEL: (0216) 348 98 03 Pbx FAKS: (0216) 349 93 45
LOJİSTİK: MERKEZ EFENDİ MH. DAVUTPAŞA CD. EMİNTAŞ DAVUTPAŞA SAN. SİT. NO: 532 TOPKAPI/İST.-TR
DAVUTPAŞA VERGİ DAİRESİ/VERGİ NO: 859 020 1971
E-mail: info@bordosiyah.com.tr Web: www.bordosiyah.com.tr

HUKUK SERVİSİ TEL: (0216) 348 99 18 FAKS: (0216) 349 93 45

CÂHİZ

GİYSİLER, KİTAPLAR, ÖĞRETMENLER VE ŞARKICI KIZLAR

TÜRKÇESİ: M. HİLMİ ÖZEV

BORDO SİYAH

PSİKOLOJİK DENEME

İÇİNDEKİLER

CÂHİZ ÖZGÜR DÜŞÜNCELİ BİR ABBÂSÎ AYDINI 7

Ana Fikirlerini Yansıtan Eserlerinden Seçmeler 9

Canlılardaki Yapısal Değişime Dair 10

CÂHİZ'İN BU ESERİNE DAİR 15

Susmak ve Konuşmak Üzerine 19

Muallimler Üzerine 30

Şuûbiyye ve Araplar Üzerine 32

Es-Sindî'den Gelen Bir Anlatı 35

Bedevîlerin Hikmeti Üzerine 39

Bu Çağın Kıyafetleri Üzerine 41

Geniş ve Kapsamlı Bir Kitap Yazmanın Yöntemi Üzerine 47

Kuruntulu ve Geri Zekâlı İnsanların Sözleri Üzerine 62

Basralı Bir Şeyhin Okuma Yazma ile İlgili Fikirleri Üzerine 88

Aforizmalar Bölümü 91

Genç Câriyeler *(el-Kıyân)* Üzerine 96

Yaşam Tarzı ve Ahiret Üzerine 122

Sır Saklamak ve
Dili Korumak Üzerine 163

CÂHİZ (776-869 m.)
ÖZGÜR DÜŞÜNCELİ BİR ABBÂSÎ AYDINI

İslam uygarlığının altın çağında yaşayan ve Arap nesrinin en büyük dehâsı sayılan Câhiz, Basra'da doğdu. Zenci-Arap karışımı bir soydan gelmektedir. Bir sürü ırkı bir arada yaşatan Abbâsî Devleti'nde* Horasan'dan gelen çekik gözlü bir Türk'ün, taylasanlı** bir Fârisî'nin veya bir siyahinin; entelektüellerin uğradığı, düşünsel konularda saatlerce tartıştığı, birbirlerine kitaplarını ve yeni araştırmalarını gösterip istinsah*** ettirdiği "verraklar çarşısında" yani büyük kitap mağazalarında kendine yer edinmesi hiç de zor değildi.

Câhiz'in görüntüsü o dönemin güzellik standartlarına göre bile çirkin sayılırdı; patlak gözlü, ince boyunlu, iri dudaklı, kısa boylu ve koyu tenliydi. Ancak, öylesine zeki, nüktedan ve meraklıydı ki Abbâsî saraylarında beyler gibi ağırlanmış; dil, felsefe, dinler tarihi, hayvanbilimi gibi konularda yetkin eserler verdiği gibi insan ve hayvan psikolojisine; günlük yaşantıya, âdetlere, zaaflara, cehalet ve cimriliğe dek her konuda bugün bile zevkle oku-

---

Abbasîler: 750-1258 arasında İslam dünyasının büyük bölümüne egemen olmuş hanedan. Birçok Abbâsî halifesinin güzel sanatlara ve edebiyata düşkünlüğü güzel sanatların ve Arap edebiyatının gelişmesine yardımcı olmuş, Bağdat ve birçok kent birer bilim ve sanat merkezi haline gelmiştir.

** Taylasan: Genellikle iki omzun arasından sırta doğru sarkıtılan uzun, siyah sarık.

*** İstinsah: Bir şeye bakarak aynısını yazmak, kopya ederek örnek çıkarmak.

nan makaleler yazmaktan geri durmamıştır. Bazı oryantalistler Câhiz'i "Arap hümanizmasının dâhi çocuğu" şeklinde betimlese de; insana dair çok şey yazmış olması, onun Batılı anlamıyla hümanist olduğu manasına gelmez. Bu tür isimlendirmeler, herhalde geçmişte yaşanmış farklı bir olguyu insanların anlayabileceği ve ilgi duyabileceği bir tarzda ele alma, tanıtma gereksiniminden doğuyor.

Dili birilerini iğnelemeye görsün, kelimelerin en keskinini bulur, zaman zaman kendi çirkinliğiyle bile alay ederdi. Bağdat, Samerrâ, Küfe, Şam ve Antakya onun gezdiği ve tartışmalar yaptığı mekânlardandır. Hayatı boyunca, Hint mistisizmi'nden, Aristoculuğu savunanlara, Harrân Maniheizminden Zerdüştçülüğü savunanlara kadar, onlarca farklı dinden ve görüşten zeki tartışmacılarla karşılaştı. Ancak kendisi akılcı Mu'tezile mezhebinin ateşli bir taraftarı olarak kaldı daima. O dönemde Bağdat ve Basra gibi dönemin büyük şehirlerine, çevre medeniyetlerin yenik, ama yetkin temsilcileri gelir; saatler süren tartışmalar yapılırdı. Câhiz, İslam'ın "tevhid" yani tek tanrı inancını, Mu'tezile yöntemiyle en ciddî şekilde savunanların başındaydı. Hayatının sonuna doğru felç oldu; hicri 255/miladi 869'da 94 yaşında vefat ettiğinde geriye 360 kitap bırakmıştı! Bazı tarih kitapları, Câhiz'in, kendi kütüphanesinde raf devrilmesi sonucu kitapların altında kalarak can verdiğini belirtmektedirler.* Charles Pellat, Câhiz üzerine sürdürdüğü araştırmalarda onun 244 eserini saptayabilmiştir.

Moğol istilası, hükümdarların değişmesi, kütüphanelerin dağılması gibi kitapların korunmasını zorlaştıran olumsuz etkenlere rağmen bugün elimize başta yedi cildi bulan ansiklopedik eseri *Kitâbü'l-Hayevân* olmak üzere 25'i tam, 65'i eksik toplam 90 eseri ulaşmıştır. Câhiz'in eserleri olağanüs

* Hannâ Fâhûrî, el-Câmi' Fî Târihi'l-Edebi'l Arabi Beyrut, 1995, c. 1, s. 554.

tü bir çeşitlilik gösterir. Bazı kitapları, konusu ve başlığı göz önüne alınarak şunlardır:

İnsan ve huylarıyla ilgili olarak, *"Erkekle Kadın Arasındaki Temel Farklar"*, *"Meşhur Sakatlar"*, *"Cimriler Kitabı"*, *"Sır Saklama Kitabı"*, *"Saray Yazarlarının Kötü Huylu Oluşuna Dair Kitap"*, *"Çocuk Terbiyesine Dair Kitap"*, *"Cariyelere Dair Kitap"*, *"Şarkıcılar Kitabı"*, *"İyi ve Kötü Davranışların Ruhî Tahliline Dair Kitap"*, *"Bir Savaş Sahnesinin Onbir Farklı Meslekten Gelen Onbir Kişi Tarafından Yorumlanışına Dair Kitap"* ilk akla gelenlerdir.

Çeşitli gruplar ve kültürlere dair eserleri arasında, *"Türklerin Üstünlükleri"*, *"Zencilerin Beyazlardan Üstün Oluşu"*, *"Araplar ve Mevâli"*,* *"Büyük Şehirler ve Halklarının Âdet ve Meziyetleri"*, *"Osmaniye Fırkası"*, *"Hakem Olayında Hz. Ali'nin Haklılığı ve İki Tarafın Ruhsal Çözümlemesi"*, *"Mu'tezile'nin Üstünlüğü"*, *"Yahûdi ve Hıristiyanlar'ın Gülünç İddiâlarına Red"* vs sayılabilir.

Bilim, ticaret ve felsefe alanında ise dev ansiklopedik eseri *"Hayvanlar Kitabı"* başta olmak üzere, *"Mücevherat ve Itriyat Üretimi ve Ticareti"*, *"Felsefe, Kozmoloji, Sihir ve Müziği İlmî Ölçütler İçinde Tartışma"* vs sayılabilir.

Ana Fikirlerini Yansıtan Eserlerinden Seçmeler

Câhiz'in çeşitli görüşlerini en iyi yansıtan eseri, "Kitâbü'l-Hayevân" yani *Hayvanlar Kitabı*'dır. Bu yapıt sadece hayvanlardan bahsetmez; çeşitli kültürlerin hayvan anlayışından, hayvanla insan arasındaki ortak ve farklı yönlerden, hayvan psikolojisinden, hayvanların ve insanların mutasyonundan, hadım edilmiş hayvan ve insanlardan, kainatın nasıl oluştuğundan; sudan, havadan, Zerdüşt

---

* Mevalî: İslam ülkelerinde özgür bırakılmış kölelere verilen ad. Arap toplumunda kölelerle özgür insanlar arasında bir ara tabaka oluşturuyorlardı.

dininden, ateşin doğasından, insan ve ateş arasındaki benzerliklerden, yazı yazmanın külfet* ve zevkinden bahseder. Ancak kitabın ana konusu hayvandır ve Câhiz pek çok hayvanı tasvir ederken kendi gözlemlerinden faydalanmıştır. Ona göre halka sunulacak kitaplarda bilimsel konular biraz komik, alaylı ve basitçe verilmelidir; zira halkın bir konuya dikkatini çekmenin yolu budur.

Câhiz'in bu eserinde evrimci yaradılış teorisinin izleri vardır. İlk Yaradılış Tanrı'nın özgür iradesiyle olmuştur ve yine Tanrı'nın doğaya koyduğu yasalar (=Sünnetullah) çerçevesinde bitkiler, hayvanlar ve insan kendi coğrafî konumuna uygun şekilde evrilip değişime uğramıştır. Kısaca evrim, Tanrı'nın yaratılış yasasıdır. Câhiz esasında kozmolojik evrimi benimsediği için, bitki, hayvan ve insanı da bu çerçeve içinde belli yerlere koyar. Câhiz türlerin evriminde sâbitliği değil değişkenliği öne çıkarmıştır.**

Aşağıda *Kitâbül-Hayevân*'dan bazı ilginç bölümleri veriyoruz

Canlılardaki Yapısal Değişime Dair

İnsanlar "mish"*** hakkında birbirlerinden farklı şeyler söylemişlerdir. Kimileri onların üreyemeyeceğini savunur; halka ibret olacak kadar yaşayıp öleceğini söylerler. Böylece bu garip canlılar, Tanrı'nın varlığının ve kudretinin kesin belgesi olarak algılanacaklardır. Kimileri de değişim geçirmiş bu tür canlıların uzun süre yaşayabileceğini ve üreyebileceğini savunmuştur.

---

* Külfet: Zahmet, zorlu iş.

** İslam düşüncesinde evrimci yaradılış konusunu inceleyen kısa ama en yetkin eser Mehmet Bayraktar'ın kitabıdır; meraklılar oraya başvurabilirler. Bkz.; M. Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Kitabiyat Yay., Ankara, 2001.

*** Mish: Arap edebiyatında ve kutsal metinlerde çeşitli nedenlerle görünümü değişmiş, metamorfoz geçirmiş canlılar.

"Mesh"* olayının bizzat kendisine gelince, insanlar bu konuda da görüş ayrılığına düştüler. "Dehriyye"** grubu iki kısma ayrıldı; kimileri meshi inkâr edip sadece "hasf'i*** bir deprem türü olarak yorumlayıp kasırga, tufan gibi doğal olayların varlığını kabul ettiler. Onlar "kazf'ı**** ancak irileşmiş dolu tanesinin yere sertçe düşmesi anlamında kabul ettiler. Taşların asla gökten düşmeyeceğini savundular. Bu türden dehriler; "Bu dünyada meydana gelebileceği konusunda herkesin görüş birliği ettiği şeyleri kabul ederiz. Başka şeye inanmayız," demişlerdir. Bu grup "mesh"i tamamen inkâr etmiştir.

Diğerleri ise havanın bazı bölgelerde aşırı kirlenip bozulmasından ötürü o civardaki suların da değişime uğrayıp bozulacağını, bu kirlenmenin orada bulunanların, zamanla önce yaşam biçimlerine tesir edeceğini; daha sonra o kimselerin doğalarının da değişebileceğini savunmuşlardır. Meselâ Zenciler, Slavlar, ve Ye'cûc-Me'cûc ırkının doğasında bu tür bir dönüşüm gerçekleşmiş olabilir. Biz, tanık olduğumuz bir dönüşümden bahsedelim; bedevî Araplar Horasan'a girdiklerinde sıradan bir bedevî idiler. Ama nasıl da sıyrıldılar tüm özelliklerinden! Sen Türk toprağında yetişmiş yabani yahut evcil develere ve sığırlara baktığında onların da karakterinin çevreye uyum gösterdiğini; Türkler gibi dayanıklı olduğunu görürsün.

Mesh sözcüğü Arapça'da hem çarpılma hem de metamorfoz, fiziksel dönüşüm demektir.

Dehriyye: O çağın materyalist gruplarıdır; onlar sadece tabiat ve zamanın etkisine inanırlardı.

*** Hasf: Arap edebiyatında ve kutsal metinlerde yerin ansızın çökmesi, çok büyük bir alanın ansızın alt üst olması demektir. Depremden daha farklı ve korkunç olduğu belirtilir.

**** Kazf: Kutsal metinlerde gökten taş ve benzeri iri şeylerin düşerek insanları öldürmesi anlamına gelir. Arapça "kazf" fırlatmak demektir. Mecazen birine suç yükleme, iftira atma anlamında da kullanılır.

Bilmen gereken bir gerçek de şudur; yeşil alanda yetişen çekirge, tırtıl ve kurtların yeşil olduğunu; ama yine bu familyalardan olan hayvanların başka ortamlarda başka renkler aldığını görürsün. Bitleri düşün, siyah saçlı delikanlının başında siyah, ak saçlı ihtiyarın başında beyaz; alaca saçlarda alacadır.

Biz bazı nehirlerde teknecilik yapan öyle Nebatlılar* gördük ki neredeyse maymun gibiydi suratları. Batı Afrika'dan gelen bir adamla "mish" denen dönüşüme uğramış canlı arasında çok az fark bulmuşuzdur. Batı Afrikalı veya Nebat ırkından olan bu tür insanlar bozuk hava, kirli su ve pis topraktan etkilenerek bu hale gelmiş olabilirler. Herhalde bilgi seviyeleri çok düşük olmalı ki o topraklardan göçmeyi düşünemediler. Böylece birbirlerine, yurtlarına ve evlerine duydukları aşırı bağlılık onları bu şekle soktu. Zaman geçtikçe içinde yaşadıkları çevre, onların saçlarını uzatmış, kuyruklarını büyütmüş, yüzlerini soldurmuş ve onları şeklen maymuna dönüştürmüş olmalı...

İşte bu son grup, saydığımız çevre ve doğa koşulları altında "mesh"i yani yapısal dönüşümü kabul etmişler; "Çünkü o canlılar doğa yasalarına boyun eğdi; büyük zaman dilimleri içinde evrilerek bu hale geldi. Bu da bizim görüşümüze aykırı değildir; sizin görüşünüz için bir dayanak olmasa da," demişlerdir.**

Câhiz'in, çağındaki çeşitli siyasi ve dinî grup-

Nebatlılar: (Nebatiler) Suriye ile Arabistan arasında Fırat Nehri'nden Kızıldeniz'e kadar uzanan topraklarda yaşamış olan eski bir Arap halkı. Nebatilerin Arabistan Yarımadası'ndaki Petra'da kurduğu krallıkta (İÖ y. 150-İS y. 150) Arap alfabesinin atası sayılan Yeni Sina alfabesinin kaynağı olan ve Nebati alfabesi denilen bir alfabe kullanılmıştır.

** Bkz.; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, bilimsel ed-kritik: Abdüsselam M. Harun, Beyrut, 1969, c. 4, s. 68-73; ca bkz.; A. Sait Aykut, "Câhiz ve Kitâbü'l-Hayevân" Cogito, sayı: 32, Yaz 2002, s. 28-32.

lar hakkında da yazdığını belirtmiştik. O dönemde ırk unsurunu öne çıkartan Araplara karşı güçlü bir muhalefet sergileyen "Şuübiye" akımının ciddî yazarları vardı ve eserleri hem merkezde hem de çevrede takip ediliyordu. Câhiz, temelde Arapları sevmesine rağmen zaman zaman hem Şuûbiyye'nin hem de Arapçıların aşırılarıyla alay etmiştir. Bir dost ricasıyla yazdığı siyahlarla ilgili ünlü eserinde yarı şaka yarı ciddi, siyah ırkın nasıl da en şerefli, en temiz ve en asil kana sahip olduğunu (!) tumturaklı ifadelerle -ve bıyık altından güldüğünü hissettirerek- anlatmaktadır. Ona göre siyah ırk asıldır. Araplar da ikinci dereceden siyah sayılırlar;* yani Zencilerin bir koludurlar! Siyahlar iyi savaşır, iyi sevişir, iyi dans eder, çabuk öğrenir ve amaçlarına varmak için her acıya dayanırlar. Câhiz'e göre siyahlar, pembe ve beyaz tenlilerden daha gelişmiş, daha zekî bir ırktır!

Bu yüzden işi abartıp hiç üşenmeden -belki de dost ricâsıyla- "Siyahların Beyazlara Üstünlüğü"** başlığıyla yüz sayfalık bir kitap yazmaktan kendini alamamıştır. Gerçi Câhiz biraz da modern zamanların üslup düşkünü profesyonel yazarlarına benzediği için; gerektiğinde Türklerin veya Arapların üstünlüklerini de gayet ciddî ve inandırıcı bir tarzda anlatmaktan geri durmaz, ama hiçbiri Zencilerle ilgili kitapçık kadar keyif verici değildir.***

Câhiz'in ilginç kitaplarından biri de Türkler hakkında yazdığı *"Menâkıbu't-Türk"*tür. Türklerin erdem ve üstünlükleri diye çevrilebilecek bu eser, Abbâsi ordusunda gittikçe güçlenen Türklerin sosyal konumunu takviye etme ve Araplardan do-

---

Câhiz, Araplar için "Eşbâhü'l-Hullas" der. Bu terim melez anlamına gelir.

** Kitabın Arapça başlığı: "Kitâbu Fahri's-Sûdân ale'l-Bıydân" şeklindedir. A. Sait Aykut tarafından yapılan çevirisi yakında Bordo-Siyah Yayınları'nda çıkacaktır.

*** Câhiz'in söz konusu kitabı ve Zenci ırkı hakkındaki görüşleri için bkz.: A. Sait Aykut, "Kan: İsmi Cisminden Ağır", Cogito, sayı: 37, Güz 2003, s. 162-180.

ğacak bazı hoşnutsuzlukları giderme amacıyla yazılmış gibidir.*

Bordo Siyah Klasik Yayınlar tarafından daha önce yayımlanan *Cimriler Kitabı* ise psikolojik ve toplumsal bir eleştiri klasiğidir. Zeki insanların komik ve yer yer marazî cimrilikleri, Kindi gibi ünlü bir filozofun kira ve kiracılar konusundaki şikâyetlerinden tutunuz da yemeğini misafirinden saklamak için kaç yönteme başvurulabileceğini araştıran sivri akıllıların kusursuz bahanelerine kadar yüzlerce hikâye yer alır bu kitapta.

A. Sait Aykut
Aralık 2005, İstanbul

* Bkz.: Câhiz, Resâil, "Menâkıbu't-Türk", neşreden: Abdülemîr Ali Mühennâ, Beyrut, 1988, s. 11-72.

CÂHİZ'İN BU ESERİNE DAİR

Câhiz'in çeşitli konularda yazmış olduğu risalelerin bir araya getirilmesinden oluşan bu eser, bundan bin yıl önce aklı ön plana çıkaran bir düşünürün muhalif düşüncelere karşı verdiği mücadelelerin somut bir örneğini oluşturuyor. "El-Beyân ve't-Tebyîn" adıyla da bilinen bu risale derlemesinin en mühim bulduğumuz başlıklarını çevirdik. Eserde o günün toplumsal yapısı, zenginliğin ya da fakirliğin psikolojisi vb konularda modern dönemin bilim anlayışıyla dahi uyuşabilecek analizler yapılıyor. Çağın hükümdarına ya da önemli kişilerden birine öğüt vermek üzere yazıldığını düşündüğümüz kimi risalelerin 'siyasetname' geleneğinin halkalarından birini teşkil ettiğini düşünüyoruz. Bu bölümlerde ilginç benzetmeler ve örnekler aracılığıyla adaletin önemi vurgulanıyor.

Onun toplumsal olaylarda neden-sonuç ilişkilerine bakış açısı ve verdiği önem, İbn Haldûn'un* öncüllerinden biri olduğu tezini destekliyor. Yazar şöyle diyor:

"Öyleyse, sen birtakım sonuçlara yol açan bu durumları iyice belle. Bu durumlar, ortaya çıkacak olan sonucu ta başından içermektedirler. Öyleyse, bunları iyice tanı ve aklında tut. Bil ki, ne zaman bunlardan ilki gerçekleşecek olursa, sonra gelenin ortaya çıkması zorunlu hale gelir. Öyleyse, sevimsiz sonuçlara yol açan öncüllerden uzak dur, sonu-

---

* İbn Haldun (1332-1406): Tunus'ta doğup Kahire'de vefat eden, *Mukaddime* adlı başyapıtıyla tanınan en büyük Arap tarihçi.

cu esenlik olan durumları yaygınlaştırmaya ve yerleştirmeye çalış, meyvelerini afiyetle toplayacağın filizleri aşıla."

Şu cümleler de onun bilimle ilgili bakış açısını ortaya koyuyor:

"Bilmelisin ki, kimi zaman ölçüler bilge kişilerin belirlediği mecranın dışında gelişebilir ve bu karmaşık durumda, ileri görüşlü kişinin tedbirli olma kaygısından dolayı elde edemediği şeylere bilgisiz bir kişi ulaşabilir. Bilgisiz kişiler senin o andaki kaybını gerekçe göstererek, buna benzer durumlarda tedbirsiz davranmaya sürüklemesinler. Çünkü bir kimse uzak görüşlü ve tedbirli davrandıktan sonra olaylar o kişinin öngördüğünden farklı bir biçimde gelişse bile, onun görüşünün daha övgüye değer olduğu savunulabilir; hatta olaylar tedbirsiz kişinin istediği yönde gelişse de tedbirlinin tedbirsizden daha tutarlı olduğu konusunda tüm bilgeler müttefiktirler. Hayatıma yemin ederim ki, bu tür olaylara çok az rastlanır. Çoğu zaman, birinin yaptığı işlerin iyi sonuçlanması, olayları bilinen doğal kurallar çerçevesinde ele almasına bağlıdır. Varlıklar âlemindeki her şey, yalnızca kendi genel-geçer kurallarına bağlıdır."

Eserde düşünce akışı yer yer kopuyor; belki de, o günün koşullarında bu kitabın muhatabı olan kişilerin iyi bildiği konuların ya da noktaların esere alınmasına gerek görülmediği ve boşlukları doldurma işi okuyucuya bırakıldığı için böyledir bu...

Arap dilinin anlatım gücü konusunda son derece iyimser olan yazarın, bu dili karmaşık bir biçimde kullanmış olması da, çeviri sırasında karşılaştığımız temel güçlük olmuştur.

Muharrem Hilmi Özev
Aralık 2005, İstanbul

GİYSİLER, KİTAPLAR, ÖĞRETMENLER VE ŞARKICI KIZLAR

Susmak ve Konuşmak Üzerine

Bir bedevî eş-Şa'b ile birlikte oturuyordu. Eş-Şa'b uzun süre sessiz kalınca bedevî ona bunun nedenini sordu. Eş-Şa'b yanıtladı: "Dinle ki öğrenesin, sus ki selamet bulasın."

Dediler ki: "Kişinin ölümü iki çene kemiği arasındaki boşluktan dökülenler yüzündendir."

Ebû Bekr es-Sıddîk dilinin ucunu tutup göstererek şöyle derdi: "Beni durumdan duruma sokan işte budur."

Dediler ki: "Uzun süre hapsedilmeyi dilden daha çok hak eden hiçbir şey yoktur."

Dediler ki: "Dil vahşi bir yırtıcıdır."

Hz. Peygamber, A.S.,[1] dedi ki: "Cehennemde insanların yüzüstü sürünmelerinin nedeni dillerinin belasından başka bir şey değildir."

İbn el-A'râbî, hocalarının birinin şöyle dediğini aktarır: Adamın biri Peygamber'in A.S. huzurunda konuşurken sözü uzattıkça uzattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber A.S. şöyle dedi: "Bir kula, dilinin durmamasından daha büyük bir kötülük verilmemiştir."

El-işî dedi ki: Mehdî bin Meymûn, Ğaylan bin Cerîr'den, o Mutarraf ibn Abdullah bin

1 A.S.: Aleyhi's-selâm=Ona selam olsun.

eş-Şahîr'den, o da babasından bize aktarıp diyor ki: Bir keresinde bir heyet halinde Hz. Peygamber'in A.S. huzuruna çıktığımızda şöyle dedik: Ey Allah'ın Elçisi! Sen bizim Efendimizsin, sen bizim en uzun olanımızdan bile daha uzunsun, misafirperverlikte de en üstünümüz sensin. Bunun üzerine Rasûlüllah S.A.V şöyle dedi: "Ey insanlar! Ne diyecekseniz deyin ama Şeytan sizi ayartmasın. Ben yalnızca, Allah'ın kulu ve elçisiyim."

[Yine el-işî] dedi ki: Bir keresinde Halid bin Abdullah el-Kasrâ, Ömer bin Abdülaziz'e şöyle dedi: Sen hilafetin kendisini değerli ve üstün kıldığı, ama aynı zamanda, hilafet [makamın]ı süsleyen ve üstün kılan birisin. Sen tıpkı şairin dediği gibisin:

Parfümün hoşluğuna hoşluk katan sensin,
Dokunman yeter; var mı senin benzerin?
Kiminin yüzünü inciler süslese de,
Asıl inci senin yüzünün güzelliğidir.

Bunun üzerine Ömer dedi ki: Arkadaşınıza söz [söyleme gücü] *(makûl)* verilmiş, ama söylediklerini tartma gücü *(mi'kûl)* verilmemiş.

Şair der ki:

Dilinde bal akıyor olsa da ruhun cimri mi cimri;
Dostunu göklere çıkarmaktan başka yaptığın
hiçbir şey yok.

Yine onun [el-işi'nin] bildirdiğine göre, bir keresinde insanlar İbn Ömer'e dediler ki: Bizim için Allah'a uzunca bir dua et. İbn Ömer dua etti: Ey Allah'ım! Bize rahmet et, bize afiyet ve rızık ver. Bunun üzerine dediler ki: Ey Abdurrahman'ın babası! Biraz daha dua et-

sen olmaz mıydı? Dedi ki: Laf ebeliği yapmaktansa Allah'a sığınırız.

Ebû Esved ed-Düelî laf ebesi kişileri anlatırken bunlar arasında el-Hâris bin Abdullah İbn ebî Rabîa bin el-Muğîre'yi de saymıştı. El-Hâris, El-Kubâ' olarak da bilinen kişidir. Bu kişi Kureyş'in ileri gelenlerindendi ve çok güzel konuşurdu. O bir gün elinde büyük bir sepetle şehre gelip kendisini izleyenlere "Bu sepet kubâ'nındır" demiş ve bu nedenle insanlar ona el-Kuba' adını vermişlerdi. 'Kubâ', başı geniş ve boyu kısa demektir. Ferazdak, bu kişi ile ilgili olarak Cerir'e[2] demiştir ki:

Senden önce ben ona haddini bildirmenin bir yolunu bulamadım;

Üstelik sen de çekemeyeceksin onun ipini;

Yemin ettim bir fırsatını bulup El-Kubâ'ın boynunu kırmak için yetmiş yıl beklemeye.

Ebû Esved der ki:

Ne güzeldir verdiği mükafat
Müminlerin Emiri'nin,
Kurtar bizi Muğîre Oğulları'nın Kubâ'ından;
Biz onu sıkıştırdık ve ayıpladıksa da o,
Gencin bir nikâhlamasını bahane ederek,
Başımıza uzun ince bir ip gibi dolanan
bu belayı sarmaladı,
Ne çoktur, onun laf ebeliği için kullandığı yollar.

Şair [:Fadl bin Abdirrahman el-Kureyşî] der ki:

Sakın, sakın bu adamdan, çünkü bu adam;
Kötülüğe davet edip felakete sürüklüyor.

---

2 Ferazdak ve Cerîr: İki ünlü Arap şair.

Ebu'l-Atâhiyye der ki:

Susmak daha çok yakışır gence;
Zamansız yere konuşmaktan.
Her kişi kendi benliğinde,
Daha üstün ve yücedir yakınlarından.

Sehl bin Hârûn derdi ki:

Söz sanatlarını düşüne taşına kullanmak söz sanatlarını kullanmaktan daha yeğdir. Tıpkı, tedaviye dikkat etmenin ilaçtan daha önemli olması gibi.

[Eskiler] açık seçik olmayı, ayağını sağlam yere basmayı; hatalı konuşmalardan, yanlış görüşe sahip olmaktan, türedi görüşlerden *(er-ra'yü'd-deberî)* kaçınmayı önerirlerdi. Türedi görüş, sağlamlığı sınanıp doğru dürüst anlaşılan iyi bir görüşün ardından gelen ve doğrudan saptıran görüştür.

Tersine onlar, ağır başlılığı, öğrenme gayretine sahip olmayı ve bunun için elden gelenin arkaya konulmamasını tavsiye ederlerdi.

El-Ahnef'in bildirdiğine göre, Ömer bin el-Hattâb demiştir ki: "Yönetmeden önce, derin bilgi sahibi olunuz."[3] Yine derdi ki: "Hâkimiyet çoğunluk ile birliktedir."[4]

Şu şiir Küseyyir Azze adına dile getirilmiştir:

Ağırbaşlılık ve İslam alıkoyar (vâzi')[5]
[kötülükten] kişiyi,
Baştan çıkaran tutkuların peşini
bırakmak da öyle.

---

3 Arapçası: "Tefakkahû kable en tesevvedû."

4 Arapçası: "Es-sü'dedû mea's-sevâd.

5 El-vâzi': Kaçındıran, el-vezea: vâzi' sözcüğünün çoğulu; sakındıranlar ve engelleyenler.

Olgunluğun sunduğu basiret aydınlatır
gencin yolunu;
Çaba harcayarak öğrenilen doğruluk
ahlakı da öyle.

El-Efûh el-Evdiyy dedi ki:

Başladı fenalaşmaya yüzü Kureyne'nin;
Ve astı suratını düşmanlarını hatırladığı için.
Ellerini ovuşturdu ve dedi ki: Yeterlidir sana;
anlamak için görmediklerini, gördüklerin.

Diğer bir şiirinde ise şöyle der:

Kendi benliğinden başla işe ve ona haddini bildir;
Eğer benliğin söz dinlerse,
işte sen o zaman egemensin.
Gelince bu noktaya verebilirsin öğüt;
ve ödünç alınır;
senin sözlerin, hem öğretimin olur makbul.

Dediler ki: Ahnef bin Kays, nefsine hâkim olma bakımından insanların en güçlüsü idi.

Dediler ki: El-Hasen, yasaklardan uzak durma bakımından insanların en titiziydi.

Bir diğer şair şöyle der:

Kötülük yapıp da mazeret gösterme, çünkü;
insanların en kötüsü,
kötülük yapıp mazeret gösterendir.

El-Kemît bin Zeyd el-Esedî de şöyle der:

Her ne kadar onlar [tersini] düşünseler de;
Gösterdikleri mazeretler onların
düşmanlarını azaltmadı.

Muhammed bin Yesir bana Ehvas bin Muhammed'in şu şiirini okumuştu:

Tutuştu benimle el ele dorukta;
Güzel yaradılışlı bir bakire.

Hazza ulaştıran her konuda gençleri;
Hoş görmeli diyor herkes.

Cerîr de ihmalkârlıkla ilgili olarak şöyle diyor:

Hiç oralı olmazlar gelip çatana dek kötülük;
Bilemezler bir işi, girmedikçe içine.

En-Nâbiğa ise birtakım insanları karşıt niteliklere sahip olmakla övüyor:

Ne iyiliğin ardından herhangi bir kötülük
gelmeyeceğini;
Ne de, kötünün uzaklaşıp gitmeyeceğini
(lâzib)[6] *düşünürler.*

Bir başka şiirinde şöyle diyor:

Bir kalp çarpıntısı ki, insanın içini
allak bullak ediyor;
Onun gibilerin gelir başına böyle şeyler.
Eğer kardeşinizle ilgili bir hata ediyorsa;
Ola ki, Temîm'in kurtuluşu bundadır.

Yine onun bildirdiğine göre, Yezîd bin Ömer bin Hübeyre'nin yanında bulunan biri şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, Hâris bin Şurayh hiçbir zaman iyilik getirmemiştir. Bunun üzerine et-Tercüman bin Hüreym şöyle dedi: Eğer hiçbir zaman iyilik getirmemişse, bu durumda bir kötülük günü getirmiş olmalıdır.

Et-Tercüman bin Hüreym böyle diyerek şairin şu sözlerine katılmış oluyordu:

---

6 Lâzib: Çıkışı ve alternatifi olmayan. Bir başka yerde ise *lâzib*, kuru/sert anlamında kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah, "[Biz insanı] kuru/sert bir çamurdan [yarattık]" [Sâffât, XXXVII, 11) buyurmaktadır. [Aynı kökten türeyen] *lezebât* sözcüğü ise çorak ve kurak yıllar anlamına gelmektedir.

Geç yaratıldı Zimmân Oğulları;
Tüm insanlar yaratıldıktan sonra.
Zimmân Oğulları hiçbir iyilik yapmadığı gibi;
Yapmadı Zimmân Oğulları hiçbir kötülük.

Bu kabilden olan sözler, nükteli sözler grubuna girer. Nitekim, el-Asmaî şöyle demiştir: "Bilgiyi elde edince nüktedanlığa ulaştım."

Bir keresinde adamın biri şöyle dedi: Benim babam ki, orduları yönetmiş, kapıları açmış, hükümdarlara başkaldırmış ve kürsüleri ele geçirmiştir. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri şöyle dedi: Kuşkusuz! Esir oldu, öldürüldü ve asıldı! Babasıyla övünen adam yanıtladı: Babamın küstahlığını, öldürülmesini ve asılmasını boş versene sen! Senin baban hayatı boyunca hiç böyle şeyleri hayal edebilmiş miydi?

Bizden öncekilerin kanıt olarak aktardıklarını dinlemiş bulunuyoruz. Sana önerim odur ki, eğer birtakım şeylerin senin açından normal ve uygun olduğunu, bunların seni bir şekilde ilgilendirdiğini düşünüyorsan, bunları açık seçik olarak ortaya koymaktan geri durma. Eğer bunları göz ardı edecek olursan, ihmalkârlık senin doğal potansiyelini yok edip seni kötü alışkanlıklar kazanmaya doğru sürükler. Eğer açıklama, güzel konuşma, söz sanatlarını kullanma, topluluk karşısında kendini ifade etme gibi konularda ehil bir kimse olduğunu düşünüyorsan, bunları tüm gücünle ve en üst düzeyde kullanıp en can alıcı açıklamaları yapma konusunda kusur etme. Cahillerin tehditleri ve korkakların yıldırmaları seni yolundan alıkoymasın. İlk söy-

lenildiği biçimi kaybetmiş ve kaynağından farklı olarak çok çirkin bir biçimde yorumlanmış olan rivayetler senin yolunu şaşırtmasın. Nasıl olur da, böyle sapkın rivayetlerin, kuşkulu haberlerin ve herkesin kendi kafasından uydurduğu asılsız görüşlerin peşinden sürüklenip gidebilirsin ki?

Yüce Allah'ın Davut Peygamber A.S. ile ilgili olarak söylediklerini duymuş olmalısın. Diyor ki: kulumuz Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla. [O hep Allah'a yönelirdi. Doğrusu biz akşam sabah onunla birlikte tesbih eden[7] dağları, toplu halde kuşları onun emrine vermiştik. Hepsi ona yönelmişti. Onun egemenliğini güçlendirmiş, ona hikmet] ve güzel konuşma vermiştik. Allah onun için hikmet ve üstün yeteneği akılda bir araya getirdi. Ona ağırbaşlılığı sevdirdi. Bilgisini geniş, verdiği kararları doğru kıldı. Güzel konuşma yeteneği sayesinde özeti verileni ayrıntıları ile anlatma, karmaşık olanları aydınlatma gücü verdi. Sakıncalı durumlardan kaçınıp kararlılık gerektiren durumlarda atılgan davranacak bir uzak görüşlülük ihsan etti.

Allah'ın Rasül'ü S.A.V. Şuayb Peygamber'le A.S. ilgili olarak şunları söylemiştir: "Şuayb, peygamberlerin hatibi idi. Bu durum, Allah'ın Şuayb A.S. ile ilgili olarak Kur'an'da sözünü ettiği ve kullarının dinlemeleri için son derece tatlı hale getirdiği sözlerinden de anlaşılmaktadır.

---

7 Tesbih etmek: "Suphanallah" kelimesini söyleyerek Allah'a saygı göstermek.

8 Sâd, XXXVIII, 17-20.

O halde, Davud A.S. arkanda, Şuayb A.S. da Kur'an'da aktarılan konuşmaları ile birlikte önünde olmasına rağmen, nasıl olur da hatiplerin konumunda bulunmaktan çekinebilirsin. Üstelik bu konuda inkâr edilemeyecek kadar açık seçik kanıtlar da ortada iken... İşte Allah'ın Rasülü'nün S.A.V. usulüne uygun olarak aktarılıp korunan ve ölümsüzleşip yaygınlaşan konuşmaları... İşte Ebu Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın ve Ali'nin -Allah onların tümünden razı olsun- yaptığı konuşmalar.

Allah'ın Rasülü'nün, kendini ve ashâbını[9] savunma amacıyla tuttuğu şairler vardı. Sâbit bin Kays İbn eş-Şemmâs el-Ensârî, Allah'ın Rasülü'nün hatibi idi. Bunları kimse inkâr etmiyor.

Lafebeliğine, uzayıp giden yapmacık ve saçma konuşmalara gelince, bunun vebali lafebesine, yapmacık, saçma ve gereksiz konuşmalar yapana aittir.

Söz ustalarına, gerçeği açıkça ortaya koyma konusunda önder olanlara, bu konuda yeteneği olup kendini yetiştirenlere, bilgi ve akıl düşkünü olanlara, yanlış yapmaktan korkup düşüne taşına konuşanlara; iki kişinin arasını düzeltmek için, fitneyi yatıştırmak için, kan davasını sona erdirmek için, bir topluluğu hayırlı bir işe yönlendirmek için ya da Müslüman bir erkekle Müslüman bir kadının arasını yapmak için konuşanlara gelince, nasıl olur da böylesi insanların yaptığı konuş-

9 Ashâb: Hz. Muhammed'in meclisinde bulunan kimseler.

malar küstahlık, gösteriş, saçmalık, edepsizlik olarak; gereksiz ve ikiyüzlü konuşmalar olarak nitelendirilebilir? Eğer durum onların dediği gibi olsaydı, elbetteki Ali bin ebî Tâlib'in, Abdullah bin Abbâs'ın ve daha pek çok insanın bu gruba girmesi gerekirdi. Öyleyse, Ali bin Ebî Tâlib'in huzurunda Sa'saa bin Sûhân'ın yaptığı konuşmayı nereye koyacaksınız? El-Hasen el-Basrî'nin *tâbiîn*[10] arasında sizin bu saydığınız nitelikleri en çok hak eden kişi olması gerekmez mi?

El-Asmaî der ki:

Saîd bin el-Müseyyeb'e sordular: Şiir yazmayı ayıp sayan bir zahitler[11] topluluğu var. [Bunlar hakkında ne dersiniz?] Dedi ki: "Çok yaman bir yalnızlığa dalmışlar."[12]

Allah'ın Rasülü'nün S.A.V., "Münafıklığın şubelerinden ikisi sövmek ve açık seçik konuşmaktır *(el-beyan)*. İmanın şubelerinden ikisi de, utanma ve kendini ifade edememe *(el-ayy)*" dediğini san[arak yanılgıya düş]tünüz. Kur'an açık ve net olmayı teşvik edip dururken, Allah'ın Rasülü'nün kendini ifade edememeyi teşvik etmesinden Allah'a sığınırız. Yine, Allah'ın Rasülü'nün sövgü ile açık seçik konuşmayı aynı kefeye koymasından da Allah'a sığınırız. Konulan yasaklar yalnızca ölçüyü aşan şeylerle ilgilidir. Kendini ifade edememek, ölçünün gerisinde kalmak demektir. Öyleyse hem kendini ifade

---

10 Tâbiîn: Hz. Peygamber'in ashâbına mü'min olarak kavuşan ve Müslüman ölen kişilerin oluşturduğu kuşak.

11 Zahit: (Burada) Kaba sofu.

12 Arapçası: "Nesekû nüsken acemiyyen."

edememek hem de saçmalamak yerilmiştir. Yüce Allah'ın dini ise aşırılıkla yetersizliğin tam ortasındadır.

Bu konuyla ilgili olarak pek çok uydurma rivayet ve sağlam olmayan hadis bulunmaktadır. Anlatıldığına göre, adamın biri Ahnef'in yanında utangaçlığı övünce Ahnef şöyle dedi: Utangaçlık zaaf nedenidir. Oysa iyilik kötülüğe neden olmaz.

Biz deriz ki: Utangaçlık ölçülerden bir ölçüdür. Bunun aşırısını sen nasıl istersen öyle adlandır. Aynı şekilde, cömertlik de ölçülerden bir ölçüdür. İsraf ise bu ölçünün aşılmasıdır. Tedbirli olmak bir ölçüdür. Korkaklık bu ölçünün aşırıya kaçmasıdır. İktisadın bir ölçüsü vardır. Cimrilik bu ölçünün kaçırılmasıdır. Yiğitlik bir ölçüdür. Taşkınlık ve azgınlık bu ölçünün dışına çıkmaktır.

Bu tür hadislerin [Hz. Peygamber'e dek varan] dayanakları sürekli ve sağlam değildir. [Dayanaklar] sürekli olsa bile [hadislerin kendileri] sağlıklı *(mahmûde)* değildir. Pek çok hadis de vardır ki, bunların ne sağlıklı olduğunu ne de sağlıksız olduğunu belirtebileceğimiz gerekli taşıyıcıları *(hâmil)* yoktur. Eğer [bu tür hadislerde] ifade edilen düşünce güzel bir düşünce ise, biz bundan, güzelliği ölçüsünde yararlanmaya çalışırız.

Eğer kendini bu sanatı öğrenmeye zorlamak ve bu sanatın inceliklerini öğrenmek istersen; bir kaside yazdığın, bir güzel konuşma hazırladığın, bir mektup/kitapçık yazdığın zaman sana düşen kendine güvenmek ya da hoşuna giden şeyleri dile getirme ko-

nusunda aklın rehberliğine başvurmaktır. Bununla yetinmeyip yazdıklarını güzel konuşma, şiir ya da nesir yazma konusunda bilgi sahibi olan kişilere arz etmelisin. Eğer dile getirdiklerin, kulakları kabartır ve bakışları üzerine çekerse, dinleyenler bunları güzel görüp devamını isterlerse hemen bu yola baş koy. Eğer henüz işin başındaysan ve bu tür şeyleri yapmak için kendini ilk kez zorluyorsan ve bu nedenle yazdıkların güzel kabul görmüyorsa, ola ki amacına ulaşmak için çok alıştırma yapman ve aşamalar halinde ilerlemen gerekmektedir. Eğer [çok çabaladığın halde] bu durumla defalarca karşılaşıyorsan, yani yazdıkların dinlenilmiyor ya da eğlenceye alınıyorsa, insanların seni ne eleştirdikleri ne de yalnız bıraktıkları başka bir sanatla uğraşmaya bak.

Muallimler[13] Üzerine

Halk arasında "Bir kitabın mualliminden daha ahmak" diye bir deyim vardır. Bir keresinde Saklâb bunu dile getirmiş ve ardından şöyle demişti: Sürekli olarak kadınlarla ve çocuklarla uğraşıp duran bir adam nasıl olur da aklını kullanıp düşünme yoluna gidebilir ki!

Kimi bilgelerin konuşmaları arasında şu tür sözler vardır: "Bir muallime, bir koyun çobanına ya da kadınlarla çok vakit geçiren bir adama gidip akıl danışmayınız." Yine demişlerdir ki: "Senin çocuğunun anası olduğu halde onu dövüp duran [ya da, sana ait olan

13 Muallim: Öğretmen, öğretici.

ve senin dövüp durduğun çocuğun anası olan] bir kadına gidip yalvar yakar etme. Çünkü, her ne kadar çocuk o kadından yaşça küçük olsa da, ondan daha akıllıdır." Başka bir deyimde ise "Seksen koyunun çobanından daha ahmak" denildiğini biliyoruz. Koyun çobanlarının tümünü birden ahmak yerine koyma meselesine gelince, önemli sayıdaki peygamber koyun çobanlığı yapmış iken, böyle bir sav nasıl doğru olabilir ki! Hayatıma yemin ederim ki, bedevîlerden *(ehlü'l-veber)* olan birtakım deve sahipleri *(el-feddâdîn)* ve deve çobanları koyun çobanları üzerine soyluluk taslarlar. Onlardan biri arkadaşı ile konuşurken der ki: "Eğer yalan söylüyorsam, oturduğum yerden süt sağayım." Bir diğeri de demiştir ki:

Keçileri sağanlara bak, oturup cır cır ediyorlar;
Oysa bunları [:develeri] sağanlar
dimdik ve ayakta.

Rabia bin Mükeddem bozguna uğradığında Ğâmid [kabilesin]den olan bir kadın yalnızca Ğamid'den olanları bir araya toplamak için şöyle demiştir:

Yetişip bir bakın şu çadırların çevresine;
Nasıl da rezil etmişler Ğamidliler toplumlarını;
Temennanızda iki yüz atlı vardı,
Ama bir tek atlı sizi perişan etti;
Atlarla başa çıkmak [şöyle dursun],
Keşke bizim sağıcısı oturan bir
koyunumuz olsaydı.

Onlardan birinin de şöyle dediğini duy-

duk: Ahmaklık dokumacılarda, muallimlerde ve yün eğirenlerde bulunur. Demiştir ki: Dokumacılar kendilerine ahmak denilmekten en uzak olan topluluktur. Yün eğirenler de böyledir. Çünkü, ahmak kişi odur ki, önce doğruyu ve güzeli söyler, ardından ise fahiş[14] bir hata yapar. Oysa dokumacıların ne sözlerinde ne de eylemlerinde doğru ve güzel diye bir şey vardır. Dokumanın güzel bir şekilde yapılması bu türden sayılırsa o zaman başka. Ama bunun konuyla bir ilişkisi yoktur.

Şuûbiyye[15] ve Araplar Üzerine

Ebû Osman dedi ki: Arapların hutbe okurken ellerine baston, mızrak ya da değnek alıp yaylarına yaslanıp dayanmaları, [ellerindekilerle] toprağı eşelemeleri gibi konularda şuûbiyye [:kavmiyetçilik], ikinci bölümde -inşallah- ele alacağımız üzere- son derece kötü bir dille yerilmiştir. Ayrıca, o bölümde [Emevî halifelerinden] Muviye'nin, Yezid'in, Abdülmelik'in, İbnü'z-Zübeyr'in, Süleyman'ın, Ömer ibn Abdülaziz'in el-Velid bin Yezid bin el-Velid'in kimi konuşmalarından da söz etmemiz gerekmektedir. Çünkü bize göre, mantık [:konuşma] sanatı ve güzel konuşma konusunda onların diğer hükümdarlarından önemsiz birkaç istisna dışında- söz etmeye değmez. Yine o bölümde konuşma türlerinin

14 Fahiş: Ölçüyü aşan, aşırı, çok fazla.

15 Şuûbiyye: Emeviler döneminde Arapçılık yapanlara karşı siyasi ve felsefi fikirleriyle mücadele eden Müslim ve gayr-ı Müslim gruplar ve münferit yazarlar. Şuûbiye, genellikle İranlılardan olurdu.

bölümleri; Kur'an'ın, ister şiir olsun ister nesir olsun diğer sözlerden nasıl farklı bir kelam,[16] onun şiir ve seci kalıpları dışında kafiyesiz ve nesir olarak söylenmiş bir metin, dizilişinin *(nazm)* nasıl şaşmaz bir kanıt ve derlenişinin *(telif)* nasıl bir kesin delil haline geldiği gibi konuları da ele almamız gerekmektedir. Yine orada İsmail'in S.A.V. durumundan, on dört yıl sonra dilini nasıl değiştirdiğinden, [küçüklüğünde] eğitimini aldığı dili nasıl unutup ondan temelli uzaklaştığından, hiçbir telkin ve tertip olmamasına rağmen tüm ihtiyaçlarını Arapça olarak dile getirdiğinden, [Arapça konuşmaları] içerisine hiçbir yabancı kelime karıştırmadığından ve [bu dili konuşurken] kekemelik ve dil tutukluğu gibi herhangi bir sıkıntı çekmediğinden de -inşallah- söz edeceğiz.

Ayrıca, [Abbâsî halifelerinden] el-Me'mûn'un kimi konuşmalarından ve onun atalarına ve yakınlarından olan önemli kişilere ait konuşmaların benim elime geçenlerinden de söz etmeliyiz. Yine minbere çıkıp derli toplu konuşan ya da hata eden veya çok güzel konuşmalar yapanlardan da söz etmemiz gerekir. Ta ki bunlar aracılığıyla kitap, Allah'ın izniyle, daha yetkin bir hale gelsin.

Minberlerden, bunların ilk kullanılmaya başlanılmasının nasıl olduğundan, Câhiliyye[17] dönemindeki ve İslam'ın ilk zamanlarındaki hatiplerin durumlarından, toplumumuzun dı-

16 Kelam: Söz.

17 Câhiliyye: İslam'ın gelişinden hemen önceki putperestlik çağı.

şındaki toplumlarda minberlerin bulunup bulunmadıklarından ve bu noktada durumun nasıl olduğundan da söz etmeliyiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kendisinde ahlak, âdâp, hikmet[18] ve bilgi bulunan toplumlar dörttür: Arap, Hint, Fars ve Rûm.

Hakem ibn Ayyâş el-Kelbî der ki:

Allah'ın yeryüzündeki ülkelerinin (mülk) tümü,
Belli başlı dört [hükümdara] ait değil midir:
Himyere, en-Necâşiye, Kisrâ'nın oğluna
ve Kayser'e;
Her ne kadar kuşkucularımız aksini söylese de?

Habeşli'nin [hükümdar Necâşî'nin] adını burada niçin vermiş bilemiyorum. Himyer'den niçin söz ettiğine gelince, hükümdarlar konusunda onun kendisi yalnızca Tübbâ'ın[19] yanına gitmişse, [bu sözler] onun açısından anlaşılabilir bir şeydir. En-Necâşî ise bu noktada [büyük] hükümdarlar arasında yer alabilecek birisi değildir. Her ne kadar en-Necâşî Tübbâ'dan, Kisrâ'dan ve Kayser'den üstün olsa bile, onun ülkesinde yaşayan Habeşlilerin bu noktada yeri yoktur. Zaten o, en-Necâşi'yi İslam'a girmiş olmasından dolayı üstün tutuyor değildir. Bu durumda onu Kisrâ ve Kayser'den de üstün tutmuş olurdu. O ülkeler ile söze başlıyor, ama sonra ülkeleri bir tarafa bırakıp hükümdarlardan söz etmeye başlıyor. Kanıt ise Arapların en iyi konuşan, ifade kalıpları en çok, sözcüklerin anlatım gücü en yüksek ve [sözcük sayısı bakı-

18 Hikmet: (Burada) Bilgelik.
19 Tübbâ': Büyük Yemen hükümdarlarının ortak adı.

mından] en geniş, özdeyişleri en güzel ve en yaygın dile sahip bir toplum oldukları yönündedir. Kanıtlar göstermektedir ki, zihinde aniden uyanan düşünceleri ifade edebilme ve hazırlıksız konuşma yapma imkânı veren yalnızca bu dildir. Onların şiirleri ile Rumların ve Farsların şiir adını verdikleri şeyler arasında fark nedir [bilir misin?]. Onların şiirlerinde ve ezgileri arasına sokuşturdukları sözleri ve yalnızca kadınlar tarafından söylenilen ezgileri arasında nasıl *nesîb*[20] olabilir ki? Bu tür şeylere Araplar arasında, birkaç önemsiz istisna dışında, rastlanmaz. Araplar ölçülü şiirler üzerine ölçülü besteler yaparlar ve ölçülü üzerine ölçülü olanı giydirmiş olurlar. Acemler ise, sözcükleri beste kalıbına uydurmak için lastik gibi uzatırlar, kimi yerini kırpıştırırken kimi yerlerini yayarlar ve ölçülü olanı ölçüsüz olan üzerine giydirmiş olurlar.

Es-Sindî'den Gelen Bir Anlatı

İbrahim bin es-Sindî bana babasının şöyle dediğini haber verdi:

Haşim Oğulları'ndan bir genç, el-Mansûr'un huzuruna girdi. [El-Mansûr] ona babasının vefatına dair bir soru sordu. Genç yanıtladı: Babam, Allah ondan razı olsun, filan gün hastalandı, Allah ondan razı olsun, filan gün vefat etti, Allah ondan razı olsun, şu kadar mal ve şu kadar evlat bıraktı. Bunun üzerine er-Rebî' çıkıştı: Emîrü'l-Mü'minîn'in

20 Nesîb: Arap şiirinde aşk beyitlerinden oluşan kaside girişi.

önünde babana dua ederken sözü uzattın gittin. [Es-Sindî'nin babası] der ki: O günün dışında, el-Mansûr'un azı dişleri görünene dek güldüğünü hiç görmemiştik.

Yine, İbrahim bin es-Sindî bana babasının şöyle dediğini haber verdi: Hâşim oğullarından bir genç, [halife] el-Mansûr'un huzuruna çıktı. Bir gün, [Halife] onun [huzurda] oturmasını istedi. Kahvaltı [ya da öğle yemeği] geldiğinde, Halife, genci çağırttı. Genç, "Ben kahvaltımı yaptım Emîre'l-Mü'minîn," deyince er-Rebî'[21] ısrar etmedi. Öyle ki, ben [gencin] ne konuştuğunu er-Rebî anlayamadı sandım. [Genç] çıkmak için hazırlanınca, [er-Rebî'] onu görmezden geldi. [Hükümdarın] göremeyeceği bir yere gelince onu kafasından itelemeye başladı. Bunu gören diğer kâhyalar da onu kafasından iterek saraydan uzaklaştırdılar. Gencin amcaları saraya gelip er-Rebî'yi el-Mansûr'a şikâyet ettiklerinde el-Mansûr şöyle dedi: Ciddi bir bahanesi olmadıkça er-Rebî' böyle bir şey yapmaz. Dilerseniz olup bitenleri görmezden gelin; ama dilerseniz sizin önünüzde ona [neden böyle davrandığını] sorayım. Onlar, onu sorguya çek deyince, [el-Mansûr] er-Rebî'yi çağırdı. Olayı anlattıklarında er-Rebî şöyle dedi:

Bu genç, uzaktan selam verdi ve öylece kaldı. Müminlerin Emîri onun yaklaşmasını istedi ve onu cana yakın bir biçimde selamladı. Sonra onu kendisi ile birlikte kahvaltı yapmak üzere sofrasına çağırdı. Bu genç ise

21 El-Mansûr'un kâhyası ve veziri: Er-Rebî' bin Yûnus bin Muhammed.

kendisine verilen değerin hiç farkına varamayarak sofraya çağırıldığında, "Ben [kahvaltımı] yaptım," dedi. Bu durumda, Müminlerin Emîri'nin yanında doyabilecek iken aç kalan bir kimseyi hizaya getirmenin yolu söz değil eylemdir.

Yine, İbrahim bin es-Sindî babasının şöyle dediğini anlattı: Allah'a yemin ederim ki, ben [ünlü Abbâsî halifesi] er-Reşîd'in başı ucunda duruyordum. Diğer uçta da el-Fadl bin er-Rebî duruyordu. El-Hasen el-Lü'lüî ona bazı şeyler anlatıyor, o da ona kimi konular hakkında sorular soruyordu. En son sorduğu soru çocuk anası olan [cariye]lerin alım satımı ile ilgiliydi. Eğer perde arkasını koruma yetkisi *(sültân)* perdedara, saray yönetimi ile ilgili otorite baş muhafıza verilmemiş olsaydı ve ben de yalnızca saray sınırları dışına çıkanlar üzerinde yetki sahibi olmamış olsaydım, koltuğundan tutup onu ayağa kaldırırdım. Perdenin ötesine geçtiğimizde ben ona şunları söylerken el-Fadl da dinliyordu: Vallahi biliyor musunuz, eğer razı olacak ya da karşı çıkmayacak olsaydınız, hilafeti sizin meclisinizden koruyacak bazı adamların bulunduğunu iyi biliyorum.

İbrahim bin es-Sindî'den dinlemiştim. Diyordu ki: Bir gece El-Hasen el-Lü'lüî, el-Me'mûn'a bir konuyu anlatıyordu. O sırada el-Me'mûn [henüz halifelik makamına yükselmemişti ve] bir emîr [:vali ya da komutan] idi. El-Me'mûn şekerlemeye başlayınca el-Lü'lüî çıkıştı: Ey emîr uyudunuz mu? El-Me'mûn gözlerini açtı ve şöyle dedi: Vallahi

benim çarşılı! *(sûkî/sevkî)*, ey hizmetçi tut elinden."[22]

Dedi ki: Bir gün Ziyâd bin Muhammed bin Mansûr bin Ziyad'ın yanındaydık. El-Fadl ibn Muhammed bizim için bir yemek hazırladı. Babalarının bir hizmetçisi de o meclisteydi. El-Fadl'ın habercisi Ziyâd'a gelip kardeşin, "Yemeğimiz erişti. Hemen geçiniz" diyor dedi. İbrahim en-Nazzam, Ahmed bin Yûsuf ve Kutrup en-Nahvî gibi edebiyatçı ve bilgin kişiler de o mecliste bizimle birlikteydiler. İçimizden hiç kimse habercinin hatasını fark etmedi. Bunun üzerine hizmetçi Meysir adama çıkıştı: Ey pis kokan kadının oğlu! Efendinin başı ucuna gelmişsin ve ona herhangi bir insana seslenir gibi sesleniyorsun. Şöyle diyemez misin: Efendim, kardeşiniz diyor ki: Kardeşlerinle birlikte bizim tarafa buyurmanız bekleniyor. Soframız hazır durumda?

Bir hizmetçiyi izledim. Bu hizmetçi bir zamanlar hükümdarların yakınlarına ve servet sahibi kimselere hizmet etmişti. Onun tanıdıklarından ve hükümdarlar tarafından eğitilmiş bir başka hizmetçi ona uğradığında şöyle demişti: Edebiyatçı *(edîb)*[23] bir kimse, her ne kadar hükümdar olmasa da, onun yanındaki bir hizmetçinin sanki bir hükümdara hizmet eder gibi ona hizmet etmesi gerekir. Öyleyse ona tam bir hizmet ile hizmet etmeye bak. Dedim ki: Tam bir hizmet nedir? Yanıt-

---

22 El-Me'mûn, uyku sersemliği içinde, kendisine "siz değil miydiniz?" şeklinde bir soru sorulduğunu sanıyor.

23 Edîb: Kültürlü, eğitim öğrenim görmüş kişi; terbiyeli kibar nazik kişi; edebiyatçı; yazar.

ladı: Tam bir hizmet odur ki, ayakkabıların sana beş adım uzaklıkta olsa bile seni onların yanına dek yürümek zorunda bırakmaz, onları alıp senin yanına getirir. Eğer bir hizmetçi sol ayakkabıyı sağ ayağın önüne getirip koyuyorsa, böyle bir hizmetçinin ne bir hükümdarın ne de bir edebiyatçının evine girmesi yakışık alır. Yine, sen dayanmak için bir mindere ihtiyaç duyduğunda, hizmetçinin senin emir vermeni beklemeden onu alıp getirmesi de tam hizmetin gereklerinden biridir. Sen hizmetçiye divitlerin hokkasına su ve mürekkep koymasını emretmeden önce bunları hazırlaması ve onları sana getirmezden önce tozunu alması, eğer senin önünde açılıp hazırlanmayı bekleyen bir kâğıt tomarı görürse, onun bağını kesip parça parça senin önüne koyması vb şeylerdir tam hizmet.

Bedevîlerin Hikmeti Üzerine

Bedevînin birini bir erkek ve bir kadın aleyhine tanık tutmuşlar. Demiş ki: Ben adamı gördüm, kadını [bir gömlek gibi] üzerine örtmüştü. Arkasıyla kadını itekleyip önüyle çekiştiriyordu. [Sonra] yolda görünmez oldu.

Bir diğeri şöyle demiş: Gördüm ki o, kadını kendisine örtü edinmiş. Yükselen bir halhal[24] ve yüce bir ruh [: ya da nefes] gördüm. Artık başka bir şey bilmiyorum.

Bir bedevî der ki: Gördüm ki, şu adam bir taş alıp şu adama yöneldi. İnsanlar ikisinin

---

24 Halhal: Arap kadınlarının süs olarak ayak bileklerine taktıkları bilezik. (Burada) "kadının ayaklarının yükseldiğini gördüm" anlamında kinaye.

arasına girdi. Bir de baktım ki, adam kanlar içerisindeydi.

Onlardan biri de şöyle der: Ağarmış saç ahiret için bir uyarıcıdır.

Kays bin Âsım der ki: İhtiyarlık ölümün burun bağıdır [:ölümü çeker getirir].

Bir diğeri der ki: İhtiyarlık ölümün ikiz kardeşidir.

El-Hakîm der ki: Tüylerin ağarması saçların ölmesidir. Saçların ölmesi ise beşerin ölüm nedenidir.

El-Mu'temir bin Süleyman der ki: Saçların ağarması [ya da yaşlılık] ölümün aşamalarından ilkidir.

Es-Sehmî der ki: Saçların ağarması hamamın [ya da güvercinin] hazırlanmasıdır.

El-Atâbî der ki: Yaşlılık, kitabın [yazılıp] tarihi[nin kaydedildiği zaman]dır.

En-Nemrî der ki: Yaşlılık ululuğun unvanıdır.

Adiyy bin Zeyd el-Abbâdî der ki:

Adanmışlıktır ölüme siyahların ağarması;
Var mı bir daha bunun gibi bir uyarıcı.
Bir diğeri der ki:
Yayıldı yaşlılık ayrım yerlerine dek,
Giydi baş, maskelerden beyazı.
Artık yüz vermiyor gençlik,
azıcık bir şey dışında;
Sonra bu azıcık olan da, geliyor
son nefes olarak.

Adamın biri Eş'ab'a dedi ki: Senin yanında yaptığım iyilik karşısında hiç teşekkür görmedim. Yanıtladı: Çünkü senin yaptığın iyilikler karşılığını ahirete bırakmasını bilme-

yen birinden geldi. Onun için de şükretmesini bilmeyen birinin eline düştü.

Bir keresinde Eş'ab namazı hafif tuttu. Mescitte bulunanlardan biri dedi ki: Gerçekten de namazını çok hafif tuttun. Yanıtladı: Çünkü buna gösteriş karışmıyor.

Bu Çağın Kıyafetleri Üzerine

Bazen insanlar kışın giydikleri çizmelerini/ayakkabılarını ve başlıklarını, halifelerin, efendilerin ve ulu kişilerin huzuruna çıkacaklarında, yazın da giyerler. Çünkü böyle insanlar fazla dikkat çekmeye, saygı ve itibar görmeye daha yakın; tepelenmeye ve geçiştirilmeye daha uzaktırlar. Bu durumdaki insanlar kendi yurtlarında en uygun durumda oldukları noktalarla, daha dikkatli davranmaları gereken yerleri birbirinden ayırmaya daha yakındırlar.

Halifelere mahsus sarık vardır, fakihlere[25] mahsus vardır, bakkalların sarığı vardır, bedevîlerin sarığı vardır, hırsızların sarığı vardır, erkek çocukların sarığı vardır, Rumların ve Hıristiyanların sarığı vardır, hüzünlü görünmek isteyenlerin *(eshâbü't-teşâcî)* sarığı vardır.

Her topluluğun kendine özgü kıyafeti [:üniforma] vardır. Yargıçlara ait kıyafet vardır, yargıçların yakınlarına ait kıyafet vardır, güvenlik görevlilerine ait kıyafet vardır, kâtibe ait kıyafet vardır, ordu kâtiplerine ait kıyafet vardır. Her ne kadar rahvan atlar onlar[ın

25 Fakîh: Din/İslam hukuku bilgini.

kullanımın]a sunulmuşsa da, eşeğe binmek de onların özel kıyafet [kurallarından]dır.

Sultanın yakınları ve saraya girip çıkanlar derece derecedir: Kimileri astarlı [ya da kemerli bir giysi] *(el-mübtane)* giyer, kimileri önü açık cüppe *(ed-dürrâa)* giyer, kimileri kaftan *(el-kubâ)* giyer, kimileri *bâzbükend* (?) [adlı bir kıyafet] giyip hançer takar, kılıç alır ve saçlarını *(el-cümme)* uzatıp iki tutam halinde omuzları üzerine sarkıtırlar.

Halifelerin meclisleri yaz ve kış mevsimlerinde yünden yapılmış sergilerle döşenmiştir. Bu döşemeler görüntü bakımından en mükemmel, en göz alıcı ve en asil duruşlu bir biçimde [hazırlanmıştır]. Bu nedenle [:muhteşem görünmek için] Acem hükümdarları başlarına taçlar giyerler, zırh[lı taht]lar üzerine otururlar ve [muhteşem] döşemeler arasında boy gösterirlerdi. Sultanın durumun ihtişamından, onun sahip olduğu güçlerin artırılmasından ve bu amaçla kullanılacak olan araç gereçten başka düşmanların gözlerini dolduran, muhaliflerin kalplerine ürperti veren ve halkın gönlünde saygı uyandıran daha heybetli ne olabilir ki? Onların hastalıklarını iyileştirmenin *(devâ)* tek yolu kalplerine ürperti vermek değil midir? Onları ıslah etmenin tek yolu senin onları korkutman değil midir? Onların, içinde yer aldıkları şeye [:düzen]e bağlı kalmalarını sağlamanın ve işlerinin düzenli yürümesi için gerekli olan itaate onları yatkın hale getirmenin yolu korkuyu ve sevgiyi aynı anda kendisinde toplayan bir yönetim biçiminden *(tedbîr)* başka ne olabilir ki?

Şairler rengârenk gömleklerin ve işlemeli kumaşlardan kesilmiş giysilerin üstüne siyah üstlükler ya da bilinen giysilerin her türlüsünden giyerlerdi. Bizimle birlikte, elli yıldır eskilerin kıyafetlerini giyen bir şair vardı. Onun, yaz kış hiç üzerinden çıkarmadığı siyah bir hırkası vardı ve bu nedenle nükteci şairlerden biri onu hicvetmiş ve onun için yazdığı bir kasidede şöyle demişti:

Sat şu siyah hırkanı soğuktan önce,
Şiddetli soğukların getirdiği serinlik
iliklerine işlesin.

Beşâr el-A'mâ'nın gömleğinin ve cüppesinin boyun kısmında düğmeli yakalar vardı. Bunlardan birini çıkarmak istediğinde düğmeyi çözer ve böylece giysi kendiliğinden yere inerdi. Gömleğini hiçbir zaman başından çıkarmazdı.

Aynı şekilde, baston ve değnek taşınması, söylev verme ve uzun uzun konuşma hazırlığı içerisinde olmanın kanıtıdır. Bu, Arap hatiplerine özgüdür ve bunu yalnızca onlar yapar. Öyle ki, onlar ihtiyaçlarını karşılamaya bile, bastonlarına ısınmak (ilf), onu elinde taşırken yapması gerekenlere ve onunla işaret etmeye alışkanlık kazanmak için ellerinde bastonlarıyla giderler.

Yine aynı anlama gelmek üzere, kadınlar da matem için ayağa kalktıklarında ellerinde mendillerle işaretler yapıp bu işaretlere uygun olarak pabuçlarla göğüslerini döverler.

Âcizliğin ve küçük düşmenin tek nedeni

organlar üzerinde bulunan bir eksikliktir. Bunlar üzerindeki fazlalığa gelince işte işin doğrusu budur. Nitekim sarık üzerindeki sargıların sayısı arttıkça, sarığın görkemi de artar. Yine, yargıçlar yazın yakıcı sıcağı altında bile kocaman başlıklar takarlar. Halifeler de başlıklarının üzerine sarıklar sararlar. Eğer başlıklarını sarıksız olarak giyecek olurlarsa, bunların uzunluklarını, başları toplumda bulunanların hepsinin başından farklı görünsün diye, artırırlar.

Peçe *(el-kınâ')* [ya da silah] da böyledir. Çünkü en heybetli görüntü peçe/silah sayesindedir. Bu nedenle, Abbâs bin Muhammed,[26] Abdülmelik bin Sâlih, Abbâs bin Mûsâ gibi kişiler peçe takarlardı/silah kuşanırlardı. Çünkü, kalbinde en fazla saygı uyandıran ve en göz dolduran şey peçedir/silah kuşanmadır.

Peçe takan *(el-Mukanni')*, yüzü açık olandan daha heybetlidir. Çünkü böyle yapan kişi sürekli olarak kendini saklamış olur. Eğer yolda giderken yüzünü açarsa, sıradan insanlar ve reaya[27] ile kendi arasında bulunan farkı azaltmış olurdu.

Peçenin atılması insanlarla senli benli ve onlara yakın olmak demektir. Bunun doğruluğunun kanıtı ise Haşim Oğulları'nın ve insanları onlara çağıran adamların yaptıklarıdır. Çünkü onlar insanların kendilerinin heybeti karşısında eğilme ihtiyacı duydukla-

---

26 Ebu'l-Abbâs Es-Seffâh'ın kardeşi.

27 Reaya: (Burada) Bir hükümdarın yönetimi altındaki halk.

rını bilmektedirler. Bu onların durumlarının düzgün olduğunu gösterir –[Öte yandan] Allah'ın Rasülü S.A.V. insanların en çok silah sahibi olanıydı.

Çeşitli dinlerin ve toplumların reislerinin[28] böyle olması, bu durumun sonradan gelenlerin kendilerini izlemekte olduğu geçmiş insanlar arasında da yaygın olduğunun kanıtıdır. Bu nedenle, onlar savaşlarda ayrı alemler[29] ve bayraklar *(râye)* edinmişlerdir. Tüm bunlar siyah, kırmızı, sarı ve beyaz bez parçalarıdır. Onlar bayrakları sözleşme *(akd)* göstergesi olarak kullanmışlardır. Alem ise savaşta sefer komutanının *(sahibü'l-cevle)* bulunduğu yeri gösterir. Onlar bilmektedirler ki, her ne kadar bunlar sırıkların ucuna takılmış birer bez parçası olsa da, kalplere korku düşüren, gözleri dolduran ve göğüslere ürperti veren şeylerin başında gelirler. Yine aynı nedenden dolayı, çeşitli toplumlara mensup erkekler ve kadınlar saçlarını uzatma yoluna gitmişlerdir. Çünkü, saçlarını uzatıp omuzları üstüne döken kişi, diğerlerinden daha heybetli ve daha uzun boylu görünür. Giyinmiş bir kişi çıplak olandan daha gösterişlidir. Eğer [hac mevsiminde] saçları kesmek, tıpkı [şeytanı] taşlama ve [Safa ile Merve tepeleri arasında] koşma gibi ibadetin, itaatin, tevazuun ve teslim olmanın bir göstergesi olmasaydı, kimse böyle yapmazdı.

---

28 Arapçası: "Rüesâi ehli-'l-milel ve'n-nihal.

29 Alem: (Burada) Sancak direği gibi şeylerin tepesinde bulunan süs, Arapça'da bayrak anlamına da gelir.

Bir hadiste Ammûriye[30] [şehrinin] sadece, giysileri rahipler ve saçları kadınlar gibi olan kimseler tarafından fethedileceği belirtiliyor.

İnsanların, bedenlerine eklediği ve organlarına iliştirdiği şeylerin tümü, bu bedenlerin görkemini artırmaktadır.

Baston ve değnek kullanımının faydalarına dair şimdiye dek söylediğimiz ve bundan sonra da dile getirecek olduğumuz şeylerin tümü aynı kapıya çıkar.

Kimi zaman şarkıcılar da ellerinde bir değnekle söyledikleri şarkının ritmini gösterirler. Kimi zaman bir konuşmacı da konuşmasının bölümlerini ve vurgularını göstermek için başıyla ve eliyle birtakım işaretler yapar. Bu kimseler, yaptıkları hareketlerin türlerini, kullandıkları sözcüklerin türlerine ve bunların anlamlarının türlerine uygun olarak sınıflandırırlar. Eğer konuşmacı başını tutsa ve elinin hareketini engellemiş olsa, konuşmasının üçte ikisi yok olur.

Abdülmelik bin Mervân der ki: Hint kamışı bastonumu elimden bırakmış olsam, konuşmamın yarısı kaybolurdu.

Muaviye bir gün konuşmak için Vâil [kabilesin]den Sehbân'ı çağırdı. Onunla konuşacakları, önceden belirlenmiş herhangi bir konu üzerine değildi. Kendisine bir değnek getirilene dek konuşmaya başlamadı. Bu sırada kendisine uzatılan değneği şöyle bir sınadı ama beğenmedi. Bunun üzerine evinden ken-

30 Bizans'ta etrafı surlarla çevrili ve Hicrî 223 yılında Abbâsî halifesi el-Mu'tasım tarafından fethedilen bir şehir.

di değneğini alıp getirdiler. A'rac'ın bastonu üzerine söylenen bir deyim şöyledir: "A'rac'ın bastonundan daha elverişli."[31] Araplar en-Nehdi'nin bastonu üzerine söylenen deyimi de kullanırlar. Nitekim Alkame bin Ubeyde dişi bir atın özelliklerini anlatırken şöyle diyor:

Hurma dikeni, tıpkı en-Nehdi'nin bastonu gibi.
Dolanmış ona,
Isıtılmış kızılcık çekirdeklerinden dizilmiş
[bir boncuk].

Geniş ve Kapsamlı Bir Kitap Yazmanın Yöntemi Üzerine

Uzun bir kitap yazan kişi, okurunu canlı tutmak ve onu kitaptan koparmamak için birtakım çarelere başvurmak zorundadır. Bunun için, kitabın işlediği ana konudan ve bilimin ana kümesinden sapmamak kaydıyla, bir şeyden diğerine, bir konudan diğer konuya atlayabilir.

Abbas'ın çocuklarından olan halifelerimizin konuşmalarından bize ulaşanların bir bölümünden söz etmemiz gerekmektedir. Her ne kadar onların devletleri Horasan'da, Acem diyarında, [ortaya çıkmış] iken, Mervân Oğulları'nın [:Emevîlerin] devleti Araplara ve bedevîlere dayanan ve Ecnadi'ş-Şâm'da[32] [bulunan bir devlet] olsa da...

Araplar duydukları şeyi ezberleme ve peşine düştükleri şeyi koruma konusunda daha üstündürler. Onların, atalarının yaptığı

31 Arapçası: "Akrabü min asa'l-a'rac."

32 Şam, Humus, Kınnesrin, Ürdün, Filistin şehir ve kasabaları.

iyilikleri konu eden ve onların güzelliklerini ölümsüzleştiren şiirleri vardır. Bu durum onların Müslüman oldukları dönemde de, tıpkı Câhiliyye döneminde olduğu gibi, sürmüştür. Bu alışkanlıkları sayesinde, Mervân Oğulları ile ilgili olarak da, onların ne kadar üstün ve saygın olduğunu belirten sayısız methiyeler inşa etmişlerdir. Eğer Horasanlılar Şam halkında bulunan vak'aları, hükümdarlarının yönetim tarzları ile ilgili şeyleri, ulularının uygulamalarını ve bu konuda dile getirilmiş olan faydalı sözleri ve üstün anlamları kendi içlerinde korumuş olsaydılar, [yalnızca ilk Abbâsî halifesi] el-Mansûr'un kendi çağında söylediği ya da yaptığı şeyler ve kendinden sonra gelenler için kurduğu düzen [bile] Mervân Oğulları'ndan olan tüm hükümdarlarla ilgili olarak söylenilenlere denk düşerdi.

Her şeye rağmen, eğer biz Abbâs bin Muhammed'in, Abdülmelik bin Salih'in, Abbâs bin Mûsâ'nın, İshak bin İsâ'nın, İshak bin Süleyman'ın ve Eyyûb bin Ca'fer'in, aktardıklarıyla, İbrahim bin es-Sindî'nin, [babası] es-Sindî'den, Sâlih bin Sâhib el-Musallî'den, Müşiha bin Hâşim'den ve onların dostlarından aktardıklarını ele alacak olursak, [Abbâsiler'in] geçmişine dair anlatılanların da ne kadar çok olduğunu ve Heysem bin Adiyy'in ve Hişam bin el-Kelbî'nin yaptığı bozgunculuğun yerinin neresi olduğunu anlarsın.

El-Mansûr, El-Me'mûn ve bu ikisi dışında kalanların bize kadar ulaşan konuşmalarından kimi cümleleri, her ne kadar bunlardan

bazılarını daha önce dile getirmiş olsak da, ele alacağız. Ayrıca, bunları kısaltıp özetleme yoluna gideceğiz. Çünkü, ihtiyaç duyduklarımızı dile getireceğiz ve bunlar aracılığı ile geri kalanları da anlaşılmış olacak.

Der ki: El-Mansûr dâhî ve basiretliydi.[33] Görüşleri isabetliydi. Kelam ilminde öncüydü. Eskilere dair yazılmış olan kitaplar konusunda derin bir bilgi sahibiydi. Onun konuşmalarıyla ilgili olarak kitapçılar arasında elden ele dolaşmakta olan ve onlar tarafından iyi bilinen bir kitap vardır. Kalbinde, Ebû Müslim [Horasanî]yi[34] öldürme isteği uyandığında, kendi kendine karar vermekle istişare arasında bocalamaya başladı. Geceyi bu düşünce içerisinde uykusuz olarak geçirdi. Sabah olunca İshak bin Müslim bin el-Ukaylî'yi çağırdı ve ona dedi ki: Harran'da iken bana haber vermiş olduğun hükümdarın olayını anlat. Dedi ki: Babam bana Ebu'l-Husayn bin el-Münzir'den duyduğunu söyleyerek anlatmıştı: Farslılardan, Büyük Sâbûr adıyla bilinen bir hükümdar vardı. Onun, hükümdarların durumlarıyla ilgili pek çok bilgiye sahip olan bir veziri vardı ve bu adam ömrünü dini anlama çabası içerisinde geçirmişti. Sâbûr onu Horasan halkını [ıslaha] davet etmek üzere oraya göndermiş-

---

33 Basiret: Doğruyu görüş, uzağı görüş, uyanıklık, anlayış.

34 Ebû Müslim Horasanî (719-755): Halifeliğin Emevilerden Abbâsilere geçmesini sağlayan hareketin önderi. İran kökenli bir kölenin soyundan geldiği tahmin edilir. Ölümü (öldürülmesi) birçok başkaldırı ve ayaklanmaya neden olmuş, halk arasında efsaneleşmiştir.

ti. Horasan halkı dinden haberdar olmadıkları için dünya işlerini ön plana geçiren yozlaşmış bir toplumdu. Kendilerini dünya azığı temin etme yoluna heba ettikleri ve zorbaların önünde eğildikleri için dinlerini bozmuşlardı. Birtakım dünyalık isteklerin yerine getirilmesi yönünde hileli propaganda yaparak onları kendi çevresinde topladı. Hükümdarlarını öldürmeleri için onları kandırdı ve onların yönetimini ele geçirdi. Onlara diyordu ki: "Her zayıf için bir güç, her düşkün için bir devlet vardır."[35] Onlara aşılamaya çalıştığı durum sağlam bir şekilde yerleşince, en aşağıdakileri en üst tabakaya yükselten, ulusları rezile çeviren ve soyluları soysuz kılan uzun süreli bir savaş başladı. Sonunda halk (dinin onlara açtığı kapılar sayesinde dünyayı önemsiz gördüler ve bu sayede)[36] ona büyük bir sevgi beslemeye başladılar. Tüm beldelerde düzen sağlanınca, onların durumu ve bu kişiye nasıl boyun eğdikleri ile ilgili haberler Sâbûr'a ulaştı. Sâbûr, kalplerin bozulmasına ve vezirlerin hainlik etmesine karşı kendisini güvende hissetmiyordu. Bu nedenle onların niyetlerine dair ümidini kesti. Diyordu ki:

Değildir umudun kesilmesi (kat'u'r-recâ),
umutsuzluk (ye's) gibi,
Kalpler onu birbirine söylerler,
hiç farkına varmadan.

---

35 Arapçası: "Li külli daîfin savletün, ve li külli zelilin devletün."

36 Kavisli parantez içerisindeki bölüm eserin Arapça baskısının editörü tarafından parantez içine alınmıştır.

Sonunda, onun Horasan ileri gelenleri ve süvarilerle birlikte geldiği sırada, onu öldürmek üzere kesin kararını verdi (ve onu öldürüp beklenmedik bir hareketle beraberindekileri şaşkına uğrattı).[37] Adamın başını onların önüne koymadan önce onlarla ilgilenmedi. Sonra onların, arkadaşlarından umut kestikleri sırada gurbette ve geri dönmeleri imkânsız bir halde, düşmanlarının altında ezilme ve topluluğun dağılması tehlikesi ile karşı karşıya bıraktı. Kurtuluşu Sâbûr'a tamamen boyun eğmekte buldular. Kaybettiklerini onunla telafi etme yoluna gidip onu hükümdar olarak tanıdılar. Onun öğütlerine dikkatle kulak verdiler ve o eceliyle ölene dek onlara hükümdarlık etti.

El-Mansûr uzun süre başını eğip sustu. Sonra başını kaldırdı ve dedi ki:

Vaktinde ağırbaşlı olana kalkmaz asa,
Bilgi ancak faydalanmak içindir.

Sonra İshak'a çıkmasını emretti ve Ebû Müslim'i çağırdı ve girerken ona bakıp şöyle dedi:

Kuşatılmış durumdasın üç dost tarafından,
Çekiyorlar senin üstüne ecelin iplerini,
Aleyhine senin. Ve yerle bir ediyor beni,
Tutuşturman büyük kalabalıkları.

Sonra ona doğru sıçradı. Ardından maiyetinden biri de kılıcıyla birlikte ona doğru sıçradı. Onları görünce, o da sıçradı. Bu sırada el-Mansur onun üzerine atılıp öyle bir

37 Kavisli parantez içerisindeki bölüm eserin Arapça baskısının editörü tarafından parantez içine alınmıştır.

vurdu ki bu vuruş onun ölümü oldu. Sonra dedi ki:

İç sen de başkalarına sunduğun kadehten,
Gırtlağında acıhıyardan daha acı.
Sandın ki uzaktadır kanun senden,
Yanıldın! Gör karşılığını ey mücrim[38] *başı.*

Sonra emretti, başı koparılıp kapıda bekleyen Horasan halkına götürüldü. Bir saat kadar onun çevresinde dolaştılar. Sonra kendi ülkeleri ile bağlarının kesik olması ve düşmanları tarafından kuşatılmış olmaları nedeniyle huzursuz oldular ve sonunda boyun büküp teslim oldular.

Bu nedenle, Ebû İshak, el-Mansûr'u gördüğünde şöyle derdi:

Sana örnek göstermekteki tek amacım,
Anlattığım kişileri örnek alman idi.

El-Mansûr da onu gördüğünde şöyle derdi:

Elverişli örnekler bıraktı insanlar için Sâbûr;
Büyük problemler karşısında yollarını
bulsunlar için.

El-Mehdî cariyeleri sever ve şarkı dinlerdi. Cevher adında çok hoşlandığı ve Mervân eş-Şâmî'den satın aldığı bir cariyesi vardı. Bir gün Cevher'in şarkı söylediği bir sırada Mervân eş-Şâmî içeriye girdi ve dedi ki:

Sen ey Cevher, bana göre bir mücevhersin,
Meşhur incinin beyazında.
Söylerken şarkıyı tutuşur bir ateş,
Saçar bütün kalplere kıvılcımlarını.

---

38 Mücrim: Suçlu.

Bunun üzerine el-Mehdî onu itham etti. Emri üzerine boynundan sürüklenerek dışarıya atıldı. Sonra el-Mehdî Cevher'e "Coştur beni" dedi. O da şu şiiri okudu:

Sen ki, bana verdiğin sözde durmayıp,
Seni sevdiğim için beni kınayanları
güldürdün bana.
Düşürdün insanların diline beni,
sonra da atıverdin,
Çürük bir meyve gibi, sen ise selamettesin.
Eğer cismi yaralayan bir söz olsaydı,
çekiştirenlerin sözleri,
Benim cismimden başlardı yaralamaya.

Bunun üzerine el-Mehdî şöyle dedi:

Dinle ey kalbimin Cevher'i
Ötedesin sen cevherden.
Zaten tamamlamış güzelliğini Allah,
Görüntünün ve cilvenin en güzeliyle.
Ey Allah'ın yarattıkları içindeki en güzel varlık,
Vardığında çiçek bahçesine,
Ve başladığında şarkı söylemeye,
Dolar sarayın içi senin rüzgârından amber
kokusuyla.
Hayır! Vallahi el-Mehdi,
Yakışmıyor minbere senden daha çok.
Dilersen eğer senin avuçların içinde,
İner tahtından Ebû Ca'fer'in oğlu.

Ebu'l-Ezher el-Mühelleb, Hamâd bin Rebî' bin Hâlid bin Ma'dân'ın kölesine hile yapınca, Hamîd onu götürüp el-Mansûr'a teslim etti. Ebu'l-Ezher dedi ki: Hiçbir mazeretim yok ki, mazeret göstereyim. Günah beni kuşattı. Sen bu konuda karar vermeye daha layıksın. [El-Mansûr] yanıtladı: Kahtabe'nin yakınlarından hiç kimseyi öldürecek değilim. Tersine,

iyiliklerinden dolayı onların kötülüklerini ve vefalarından dolayı sadakatsizliklerini bağışlayacağım! Dedi ki: Eğer hak etmediğim bir şeyden dolayı [beni affediyor] isen, hayatta hiçbir ihtiyacım yok. Bir şefaatçi[40] tarafından serbest bırakılan bir tutsak, amcasının oğlu tarafından özgürlüğüne kavuşturulan bir köle olmayı kabul edemem. [El-Mansûr] yanıtladı: Kapa çeneni, gözden ve gönülden düşmüş kişi seni... Defol cahil adamın oğlu seni... Sen onların salıverdiği ve benim de hayat bahşettiğim bir azatlı kölesin!

Süfyan bin Muaviye bin Yezid bin el-Mühelleb, İbrahim bin Abdullah konusunda aldatma yoluna gitmişti. Bu durumdan haberdar olan el-Mansûr, onu yöneticilikten alıp Cuma günü kalede *(el-maksûra)* bulunan Yemâniyye başında durdurması için er-Rebî'a emir verdi. Daha sonra dedi ki: Onlara söyle: Emîrü'l-mü'minîn sizin için diyor ki: Ona ne kadar iyilik yaptığımı, onu nasıl güzellikle sınadığımı, ne kadar eski zamandan beri onu nimetlere boğduğumu, buna karşılık, onun bozgunculuğa saparak bize başkaldırdığını ve asayı parçalayıp düşmanlara yardımcı olmak ve kan dökmek istediğini biliyorsunuz. Yaptıkları nedeniyle o, cezanın en acısını ve işkencenin en büyüğünü hak etmiş bulunuyor. Ama Emîrü'l-mü'minîn onunla ilgili olarak başvurduğu güzellikle sınama yolunun ta-

39 Arapçası: "İn lem yekün fi mustanin..."

40 Şefaatçi: Bir kimsenin suçunun bağışlanması için o kimseyle bir başkası arasında aracılık yapan.

mamlanması ve ona daha önce verdiği nimetlerin yöneticisi olarak kalması gerektiği görüşündedir. Çünkü Emîrü'l-mü'minîn bunun karşılığında Allah'ın güzel karşılık vereceğinin farkındadır ve haksızlık yapanın affedilip kötülük yapanın görmezden gelinmesi karşılığında kısa ve uzun vadede bu işin iyilikle sonuçlanması konusunda umut beslemektedir. Emîrü'l-mü'minîn sizin iyiliğinize karşılık kötülüğünüzü, vefanıza karşılık sadakatsizliğinizi bağışlamıştır.

Bir gün Sehl bin Hârûn, el-Me'mûn'un yanındayken şöyle demişti: İlmin bazı bölümleri vardır ki, Müslümanların bunlarla uğraşmaması gerekir. İlmin kimi bölümlerinden, kimi helallerden uzak durulduğu gibi uzak durul[malıd]ır.

El-Me'mûn dedi ki: Bazen bir şeye ilim adını veririz, oysa o bir ilim değildir. Eğer demek istediğin buysa, bu biçimiyle doğru olur. Eğer, "İlmin derinliğine ulaşılamaz, onun tüm ayrıntılarının incelenmesi, sınırlarına ulaşılması, tüm bölümlerinin sayılması ve tümüyle kuşatılması imkânsızdır," demek istiyorsan durum tam da senin dediğin gibidir. Eğer böyle derseniz adil davranmış ve doğru konuşmuş olursunuz. Kimi âlimler demişlerdir ki: İlmin sınıflarından ruhuna en çekici ve kalbine en hafif gelenine yönel. Çünkü senin bir ilimde kazandığın derinlik, bu bilimin senin için kolay olması ve ona karşı duyduğun arzu ile orantılıdır. Yine, bil-

ge kişilerden biri demiştir ki: Benim ilim elde etme isteğim onu tümüyle kuşatıp tüm derinliğiyle ona vakıf olmak değildir. Ben yalnızca, uzak durulması imkânsız ve akıllı kişinin bigane kalması hoş görülemeyecek olan ile yakınlık kurmaya çalışıyorum. Diğerleri de demişlerdir ki: Hükümdarların ilmi soybilim, [eskilerin] haberi ve hukuktur *(fıkh)*. Ticaretçilerin ilmi hesap ve kaydetmedir. Harp adamlarının ilmi ise [daha önce yapılan] savaşlar ve sefer bilgisidir.

Bazen bir şeye bilim adını verdiğin halde, o şeyden daha faydalısıyla uğraşma zorunluluğundan dolayı, insanları ondan uzak tutuyor ve [başka bir şeye yönelmeleri için] kesin emir veriyor olabilirsin! Çünkü ilim görmektir. Onun karşıtı ise körlüktür. Kötülüğün ne olduğunun açıklığa kavuşturulması, ondan kaçınmamızı sağlarken, iyiliğin açıklığa kavuşturulması da, onun yapılmasını emreder.

El-Me'mûn benim *el-İmâme*'de [:sarayın kitapla ilgili bölümünde] bulunan kitaplarımı okumuş ve emirlerine uygun bulmuş ve beğenmiş. El-Yezîdî'nin bunları inceleyip kendisine rapor etmesi için emir vermişti. [El-Yezîdî] bana dedi ki: Akla önem veren ve deneyimlerine güvenen birine bu kitapların sanatkârane incelikler *(ahkâmü's-san'a)* ve pek çok yararlar içerdiğini rapor ettim. Bunun üzerine biz de ona dedik ki: [Benim kitaplarımın] bu niteliği gözler önündedir. Senin ayan beyan gördüğün şey [kitapların sahip olduğu] nitelik üzere ortaya çıkmıştır. Onlar üzerine

çıkardığın sonuçlar [:yaptığın eleştiriler] *(el-felv/fely)* de, tıpkı niteliğin ayan beyan olması gibi, ayan beyan beyandır.

Bu [elinizdeki kitap] da öyle bir kitaptır ki, [anlaşılabilmesi için] yazarının bulunmasına ve birilerinin onu kanıtlamasına muhtaç değildir. Bu kitap anlamların derinliğine ele alınması, [içerdiği bilgilerin] gerçeklere uygun olması, sözcük bolluğu ve anlaşılmasının kolay olması gibi özellikleri kendinde toplamıştır. Hem sokağa, hem hükümdarlara; hem avama hem de seçkinlere hitap etmektedir.

[Bir seferinden dönerken] sarayın avlusuna *(el-vrâk)* dek beraberinde getirdiği Horasanlı dönek *(el-mürtedd)*, huzuruna girdiğinde el-Me'mûn ona dedi ki:

[Hayatta kalmayı] hak etmiş olduğun halde seni sağ bırakmak benim için, hak etmiş olduğun halde ölmenden yeğdir. Benim için seni aklanmış bir halde kabul etmek, itham ederek kovmaktan daha sevimlidir. Önce Hıristiyan idin sonra Müslüman oldun ve bu şekilde uzun bir zaman geçirdin. Ardından, alışmış olduğun şeyi bırakıp yabanileştirdin. Sonra durduğun yerde duramadın ve bizden nefret edip yüz çevirdin. Şimdi söyle bize, uzun süre alışmış olduğun bir şeyden ve eskiden beri devam eden bir kurtuluş halinden *(el-fekk el-kadîm)* seni uzaklaştıran nedir? Eğer hastalığının ilacı bizdeyse, alıp tedavi olursun. Hastalar doktorlara gidip danışmaya muhtaçtır. Eğer şifa senden uzak kalır ve

ilaçlar sana fayda vermezse, bir bahane kalmadığı için kendi kendini kötülemene gerek kalmaz. Bu durumda, biz seni öldürecek olursak Şeriat'ın hükmüne göre öldürürüz. Ya da, sen kendi iç dünyana dönüp iyi bir değerlendirme yapar ve güvenli olana dönersin. Biliyorsun ki, sen çaba harcamakta kusur etmeyen ve isabetli kararlar almaktan geri kalmayan birisin.

Dönek dedi ki: Beni yabancılaştıran sizin aranızdaki ihtilaftır!

El-Me'mûn yanıtladı: Bizim aramızda bulunan ihtilaf iki [türlü]dür. Birincisi ezanda, cenaze tekbirlerinde, teşehhüd'de,[41] bayram namazlarında, teşrık tekbirlerinde, okuma çeşitlerinde *(vücûhü'l-kırâât)*[42] fetva biçimlerindeki farklılıklarda ve bunun gibi şeylerdedir. Aslında bu bir ihtilaf değil, yalnızca bir kolaylık ve genişliktir, mihnetin hafifletilmesidir. Dolayısıyla, eğer bir kimse ezan ya da kâmet[43] [içerisindeki cümleler]i çifter çifter okursa günaha girmiş olmaz. Yine eğer bir kimse ezanı çifter okuyup kâmeti tek yapsa hata etmiş olmaz. [Hiç kimse onu] kınamaz ve ayıplamaz. Bunu sende açık seçik olarak görüyor ve orada burada buna tanıklık ediyorsun.

---

41 Teşehhüd: Şehadet getirmek, ya da, namazda Tehiyyat duası okumak veya bunun için oturmak.

42 Kur'an'ı çeşitli lehçelere ya da rivayetlere göre, anlamında kayda değer bir farklılaşma olmayacak bir biçimde okuma biçimleri.

43 Kâmet: (Burada) Camide namaza kalkmak için okunan ezan.

Diğeri ise, bizim kitabımız [Kur'an]da bulunan ayetlerin yorumlanmasındaki *(te'vil)* farklılıklar kabilinden olan ihtilaflardır. Ama biz indirilmiş olan orijinal [metin] ve bunun kaynağı konusunda görüş birliği içerisindeyizdir. Eğer senin bu kitabı inkâr edip yabancılaşmanın nedeni buysa, bu durumda Tevrat ve İncil'in yorumu üzerine söylenen sözlerin tümünün, tıpkı bunların indirilmiş kitaplar olduğu konusunda olduğu gibi, görüş birliği içerisinde söylenmiş olması ve Hıristiyanlar ile Yahudiler arasında bu yorumlarla ilgili herhangi bir ihtilaf olmaması gerekirdi. Bu durumda senin, sözcüklerinin yorumunda görüş ayrılığı bulunmayan bir dile yönelmemen gerekir.

Eğer Allah kitaplarını gönderip bunların peygamberler tarafından son derece açık bir dille ortaya konulmasını dileseydi, hiç eylem konusunda yorum yapmaya gerek kalmazdı. Ne var ki, ne dinde ne de dünya [işlerin]de tümüyle bize bırakılmış hiçbir şey göremiyoruz. Eğer böyle olsaydı tüm sıkıntılar ve imtihan ortadan kalkar, rekabet ve yarış yok olur ve üstünlük sıralaması *(tefâdul)* yok olurdu. Oysa, Allah dünyayı bu şekilde inşa etmemiştir.

Dönek dedi ki: Şahitlik ederim ki, Allah birdir, onun dengi, ortağı ve çocuğu yoktur, Mesih onun kuludur, Muhammed'in söyledikleri doğrudur, sen de mü'minlerin emirisin.

Bunun üzerine el-Me'mûn maiyetine dön-

dü ve dedi ki: Ona sövmediğiniz gibi, İslam'dan çıktığı gün kendisine ilişen kötülüklerden onu aklama yoluna da gitmeyiniz. Ta ki, düşmanları onun bir beklenti karşılığında Müslüman olduğunu söylemesinler. Ayrıca bundan sonrası için onunla dostluk kurmak, ona iyilik ve yardımda bulunmak ve onu gözetlemek gibi sizin üzerinize düşen görevleri de unutmayınız.

Ahmet bin Ebî Duâd bize, el-Me'mûn'un kendisine şöyle dediğini anlatmıştı:

İnsanlar, vezirler söz konusu olduğunda hükümdarları hakkında insaflı düşünemezler. Yine onlar hükümdarın muhafızları, sanatçıları ve maiyeti söz konusu olduğunda da olup biteni adil bir gözle değerlendiremezler. Çünkü onlar göz önünde bulunan hizmeti, saygıyı, çabayı, nasihati ve öbür tarafta hükümdarın onlara verdiği ağır cezaları görürler. O kadar ki, onlardan biri şöyle demekten kendini alamaz: Hükümdarın bu adamcağızı bu şekilde cezalandırmasının tek nedeni, onun malına olan düşkünlüğü ya da onun elinde bulunup da hükümdarın hoşlandığı şeyleri elinden almak istemesidir. Belki de, çekememezlik, usanma ve onu değiştirip yerine başka birini koyma arzusu gibi şeyler de hükümdarın kararında etkili olmuştur.

Oysa, ortada hükümdarın gücüne ya da özel alanına karşı işlenmiş birtakım hainlikler vardır. Hükümdar, hükümdarlığı ile ilgili birtakım gizli konuları halkın önünde açıklayamaz ki, adamın işlediği suçun bu cezayı

hak edecek denli büyük olduğunu kanıtlasın. Bu kişiyi cezalandırmaktan vazgeçme imkânı da yoktur. Çünkü bu durumda hükümdarlığında bir bozulma meydana gelebilir. Mazeretinin halk tarafından bilinmemesi ve seçkinlerin çoğu tarafından da fark edilmemiş olması nedeniyle, hükümdar nedenini açıklamaksızın bu kişiyi cezalandırmak zorunda kalmıştır.

Bir keresinde, Asker[44] halkından bir adam gelip el-Me'mûn'un önünde karnını doyurdu. Ardından uğradığı haksızlığı ona şikâyet etti ve eliyle işaret ederek, "Anladıysan bu kadarı senin için yeter!" dedi. Bunun üzerine el-Me'mûn'un yakınında duran biri dedi ki:

Emîrü'l-mü'minîn sana diyor ki: Atla bineğine.

El-Me'mûn araya girdi: Böyle bir adama atla bineğine denilmez. Ona yalnızca şöyle denilir: Defol!

İbrahim bin es-Sindî bana şöyle bir olay anlatmıştı: Bir gece El-Hasen el-Lü'lüî, el-Me'mûn'a bir konuyu anlatıyordu. O sırada el-Me'mûn henüz veliaht idi. El-Me'mûn şekerlemeye başlayınca el-Lü'lüî çıkıştı: Ey emîr uyudunuz mu? El-Me'mûn gözlerini açtı ve şöyle dedi: Kâ'be'nin Rabbı'na yemin ederim ki, (kendimdeyim) Çarşılı! *(sûkî/sevkî)*, ey hizmetçi tut elimden.

---

44 Asker: İran'ın Huzistan bölgesinde bir şehir adı.

Kuruntulu ve Geri Zekâlı İnsanların Sözleri Üzerine

İbn ebî Alkame, Naciye Oğulları adıyla bilinen kabile mensuplarının oturdukları bir yerden geçtiği sırada eşeği tökezleyince oradakilerin hepsi gülüşmeye başladı. Bunun üzerine İbn ebî Alkame şöyle dedi: Ne gülüyorsunuz ki? Kureyş'in ileri gelenlerini görünce secdeye kapandı.

Ebu'l-Hasen anlatıyor: Bir keresinde adamın biri Abbadî'lerden[45] Sîrâfî adındaki adama varıp iki yüz dirhem borç istedi: Bunun üzerine Sîrâfî sordu: Ne yapacaksın iki yüz dirhemi? Adam, "Bir eşek alacağım, belki bu sayede yirmi dirhem kâr ederim," deyince, Sîrâfî, "Öyleyse ben sana yirmi dirhem bağışlayayım. İki yüz dirheme ne gerek var ki?" dedi. Adam "Ben iki yüz dirhemden başkasını istemem, deyince Sîrâfî şöyle dedi: Demek ki, iki yüz dirhemi geri vermeyeceksin!

[Yine Ebu'l-Hasen] anlatıyor: Bir topluluk Abbâdî'lerden birine varıp dediler ki: Biz filan adamın bize bin dirhem borç ve bir yıl vade vermesini istiyoruz. Abbadî dedi ki: Demek iki ihtiyacınız var. En iyisi ben bunlardan birini vererek hakça davranmış olayım. Benim için bin dirhem vermek hiç de kolay bir şey değil. Ama iki yıl vade verebilirim.

Adamın biri, bir hükümdarın karşısında satranç oynuyordu. Oynadığı oyunun hükümdar tarafından beğenildiğini ve hükümdarın kendisine laf attığını gören adam, "Niçin bir

---

45 Abbâdî: Abbâd'ın bağlıları anlamında bu sözcük, Hîre'de yaşayan bir Hıristiyan kabilenin adıdır.

ayak oyunuyla beni takip etmiyorsun,"[16] deyince hükümdar dedi ki: Seni onun yarısına yönetici yaptım. Şunun ahitnamesini [:yöneticilik belgesini] bir boru üzerine yazıverin!

Bir başka zaman da şöyle dedi: Beni Erminiyye yöneticisi yap. Hükümdar yanıtladı: Senin haberin hükümdara çok geç ulaşıyor.

Bir başkası hükümdara takdim ettiği Farslı arkadaşı [dışarı çıkınca] sordu: Uzun süredir hükümdarın huzurundasın. Sana ne görev verdi? [diğer yorumuyla: Hükümdar sana neyi yönlendirdi?] Adam yanıtladı: Kafasını!

[Yine Ebu'l-Hasen] anlatıyor: Emîrin biri bir bedevîye bakınca bedevî dedi ki: Emîr benim hakkımda bir iyilik düşünüyor olmalı. Emîr sordu: Ne yaptın ki? Bedevî yanıtladı: Kötü bir şey. Emîr sordu: Ne yaptın ki? Bunun üzerine bedevî şöyle dedi: Emîr kafayı üşütmüş olmalı!

Delinin biri bir adamla bir kadının zina ettiğine dair şahitlik ediyordu. Hâkim sordu: Onların zina ettiğini bizzat gördün mü, buna şahitlik eder misin? Adam yanıtladı: Vallahi, kadının vücuduna ait bir deri parçası bile olsaydım, buna şahitlik edemezdim.[47]

---

46 Bu fıkrada esprinin kaynağı, fıkra içinde kullanılan kimi Arapça sözcüklerin eşsesli/çok anlamlı olmasıdır. Yani, satranç oynayan adamın Arapça'sı "Lime lâ tüvellînî nehra bûk" biçimindeki sorusu "Niçin beni Bük Nehri [bölgesi]nin yönetimine getirmiyorsun?" biçiminde de yorumlanabilmektedir. Çünkü 'bük' sözcüğü boru, nefesli çalgı ve hainlik gibi anlamlar taşımaktadır. Yine, 'tüvellî' sözcüğü de sırtını dönmek, uzak durmak, geçip gitmek, yönetici olarak atamak ve görevlendirmek gibi pek çok anlamlara gelmektedir.

47 Kitabın Arapça özgün metninde, kadın ve erkek arasındaki cinsel ilişki, bu bölümde açıkça ifade edilmiştir; "zina" olarak çevirmeyi uygun gördük (ç.n.).

[Yine Ebu'l-Hasen] anlatıyor: Rey'li bir adam bizimle birlikte oturuyordu. Bizden ayrıldı. Ben de onun yanına varıp kapısının önüne oturdum. Bir adamın sürekli olarak girip çıkıyor olması dikkatimi çekti ve sordum: Bu adam kim? Adam oralı olmadı. Sonra yine sordum, adam yine sustu. Üçüncü kez sorunca adam yanıtladı: Teyzemin kız kardeşinin kocası!

Şair der ki:

Eğer gözetmiyorsa kırkını geçmiş biri,
Yaptığı şeylerde ne hayâ ne edep;
Bırak bu adamı ve aldırma yaptıklarına,
Çağ ona yaşamın yularını tutup verse de.

Bedevînin birinin karısı onu sultana şikâyet etti. Bedeviye sordular: Ne yaptın? Yanıtladı: Yalnızca iyilik. Allah onu yüzüstü süründürsün, beni de zindana yollasın!

Ebu'l-Hasen anlatıyor: Bir kafiledekiler yolda bir aslan görmüşler. İçlerinde biri önce davranıp aslanın üzerine doğru atılmış. Adamın yalnız kaldığını gören aslan onun peşine düşmüş. Bu durum karşısında kafiledekiler hep birlikte aslanın üzerine yüklenip aslanı adamdan uzaklaştırmışlar ve adama sormuşlar: Nasılsın? Adam yanıtlamış: İyi olmasına iyiyim de, aslan benim fıstanlarımın içine etti!

Yine Ebu'l-Hasen [anlatıyor]: Ebû A'bâye es-Selîtî bana dedi ki: İnsanlar artık bozuldu. Sordum: Nasıl? Yanıtladı: Kavun karpuz bahçelerini görüyorsun, içine dalanları sürüp çıkarıyorlar. Yanında koruması bulunmayan hiç kimse oralardan geçemiyor. De-

dim ki: İyi ya işte, bu insanların düzeldiğini göstermiyor mu? Yanıtladı: Yok yok, bozulduğunu gösteriyor!

Ebu'l-Hasen anlatıyor: Saîd bin el-s kardeşi için Aişe bint Osman'a dünürlüğe gitmişti. Aişe karşılık verdi: Onunla evlenmem. Saîd, "Niçin?" diye sorunca Aişe yanıtladı: O ahmaktır. Çünkü, onun iki kır atı var. Her ikisinin de karnını doyurup sıkıntısını çekiyor. Oysa, [renklerinin aynı olmasından dolayı] insanlar bu iki atı bir tane sanıyor.

El-Muğîre bin el-Mühelleb safra hastalığına *(memrûr)* tutulmuştu. Bir keresinde Haccâc'ın huzurundayken yine safrası ayağa kalktı. Bunun üzerinde Haccâc ona, "Abdesthaneye gir," dedi ve başına diktiği adama kusup ayılıncaya dek el-Mühelleb'i beklemesini emretti.

El-Mühelleb'in karısı Hayra bint Damra el-Kuşeyriyye kocası el Mühelleb'e, "Cuma namazından ayrıldıktan sonra aileme uğramanı istiyorum, deyince, El-Mühelleb, "Senin erkek kardeşin ahmak," diye çıkıştı. Karısı, "Olsun, uğramanı istiyorum," diye ısrar etti. Bunun üzerine el-Mühelleb [karısının isteğini] yerine getirdi. Bu sırada kayınbiraderi, kalabalık bir toplulukla birlikte oturuyordu ve onu buyur etmedi. Bunun üzerine el-Mühelleb bir köşeye oturdu ve biraz sonra ona [:kayınbiraderine] döndü ve "Filanca amca oğlun ne yapıyor?" diye sordu. "Burada," diye yanıtlayınca, [el-Mühelleb] "Onu gönder," dedi, [kayınbiraderi] de onun dediğini yaptı.

Oturduğu yerden kalkmadan ona şöyle bir baktı ve dedi ki: Ey İbn el-Hannâ', El-Mühelleb bir köşede oturuyor sen ise baş köşede oturuyorsun. Bunun üzerine birbirlerini tartaklamaya başladılar ve el-Mühelleb onu terk edip evine vardığında karısı el-Hayra sordu: Aileme uğradın mı? El-Mühelleb yanıtladı: Evet uğradım ve ben ayrılırken ahmak kardeşin hâlâ tepiniyordu!

El-Haccâc, el-Hakem bin Eyyûb'a[48] şöyle bir mektup yazdı: "Abdü'l-Melik bin el-Haccâc için uzaktan bakınca çok güzel, yakından bakınca çok zarif görünen, yaşadığı toplum içerisinde soylu, kendi benliğinde alçakgönüllü, kocası için kul köle olacak bir kıza dünürlük et." El-Hakem şöyle yanıtladı: "Eğer bir de göğüslerinin büyük olması gerektiğini belirtseydin, tam isabet kaydetmiş olacaktın. El-Haccâc'ın yanıtı ise şöyleydi: "Zaten bir kadının göğüsleri büyük olmadıkça boynu, [boynu güzel olmadıkça da bir bütün olarak bedeni] güzel olmaz ki."

El-Merrar bin Munkız el-Advî der ki:

Yanakları pırıl pırıl, boynu uzun mu uzun,
Göğüsleri kocaman, dimdik ayakta.

Alî bin ebî Tâlib -Allah ondan razı olsun- der ki: "Hayır, bir kadın yatak arkadaşını ısıtıp bebeğini süte kandırmadıkça..."

İbn Sıddîka, elinde mesti olan adama sordu: Bu takke nedir? [Bunu duyan insan-

48 El-Hakem bin Eyyûb: Haccâc'ın kız kardeşi Zeyneb'in kocası.

lar] hemen Urbâd adlı kişiye gidip hakemlik yapmasını istediler: Urbâd dedi: Bu ayak takkesidir.

Ebû İshâk anlatıyor: Hancir Kevz'e çıkıştım: Ben sana öğle üzeri gelmeni söyledim, sen ise ikindi vakti çıkageldin! Hancir yanıtladı: [Üzeri dedin ben de] akşam üzeri geldim.

[Yine Ebû İshâk] anlatıyor: Bir bedeviye sormuşlar:

Siz de çorbanın *(el-merak)* adı nedir? Bedevî yanıtlamış: es-sihhîn'dir [:şiddetli dayak, ya da kasap bıçağı veya eğri kürek anlamında].[49] Sordular: Öyleyse soğuk bir şey olmalı? Bedevî yanıtladı: Buz gibi olana dek bırakıvermeyiz.

Köle tüccarının biri, bir bedeviye on yaşlarında bir erkek köle satmıştı. Sorumluluktan kurtulmak için dedi ki: Bildiğim kadarıyla bu çocuk yatağına işiyormuş. Bedevî yanıtladı: Eğer bir yatak bulabilirse, bırak işesin!

Samimi dostlarımızdan biri anlatmıştı: Bedevînin biri bana bir dirhem getirmişti. Dedim ki: Bu para sahte, bunu sana kim verdi? Bedevî yanıtladı: Senin gibi hırsızın biri.

Zeyd bin Kesve anlatıyor: Keşş Oğulları denen şu insanların yanına vardım. O sıra-

---

49 Bu sözcüğün sıcak, şiddetli dayak, kasap bıçağı, eğri kürek anlamlarına gelen es-sihhîn (sîn ve noktalı hâ harfi ile) biçiminde okunması mümkün olduğu gibi, acıtıcı ve yakıcı vuruş ya da ısınmış şey anlamına gelen es-Sahîn (yine sîn ve noktalı hâ ile) biçiminde okunması da mümkündür.

da düğün yapıyorlardı ve kapı ardına kadar açılmıştı. Topluluğun ileri gelenlerinden bir grup insan koşuşturup yerlerini aldılar. Ben de eve girmek istedim ve girdim, ama demirci benim göğsüme öyle bir vurdu ki, tepemin üstüne yuvarlandım. Oracıkta kavmin yaşlılarından/ileri gelenlerinden birtakım kimseler (şîhâni'l-hayy) gördüm. İşin bitmesini bekliyorlardı. Onlara doğru kıvrıldım. Allah'a yemin ederim ki, gölge çekil[ip öğle vakti gel]inceye dek seyircilerden hiç kimse oradan ayrılmamıştı. Benî Teber [kabilesin]den olan dostlarımı andım. Onları kastederek diyordum ki:

Bıraktılar beni Keşş Oğullarına;
oysa yok onların yurdunda,
Hiçbir dayanak.
Varıp tıkıldılar köylerine, tıpkı Teber Oğulları gibi,
Burunlarının dikine giden bir topluluk;
İndiğinde ziyaretçiler boğazlanmış develerin
hörgüçleri üstünden.

Oradan ayrılıp Benî Teber Oğulları'nın kapısına vardığımda gördüm ki, insanlar köyün girişinde iki bölüme ayrılmışlar. Bir de ne göreyim: Her yer küle ve bulaşık suyuna *(et-tuhâre)* bulanmış ve iki kocaman et yığını...

Salih bin Süleyman der ki: En ahmakça söylenen şiirlerden biri de şairin şu sözleridir:

Tutulurum Bed'ad'e sağ oldukça ölsem bile
Vekil kıldı Bed'ad benden sonra kendine
tutulacak birini

Oysa bir diğer [şairin] sözleri farklıdır:

Evlenme, saç sakal birbirine karışıp;
Aramıza çağlar girdiğinde bile.

Yine [Salih bin Süleyman] anlatıyor: İbn Mukarrin'in henüz ergenlik yaşına girmemiş bir oğlu/erkek kölesi ölmüştü. Bir bedevî iki dirhem karşılığında, biraz da hatır gönül işi olarak, onlar için bir mezar kazdı. Bedevîye iki dirhemi teslim ettiklerinde şöyle dedi: Bu iki dirhem sizin gözünüzde bir giysi pahasına yükselinceye dek sizde emanet olarak kalsın!

Bedevînin biri yabancı kökenli cariyesini alıp pazara götürdü. Kalabalıktan biri ona [şaşkınlık ifadesi olarak]: Fesupanallah, şu kesimlik hayvan ne de semizmiş. Bedevî çıkıştı: Onun kesimlik olduğu filan yok. Allah seni boğazlasın [:kahretsin].

Ebu'l-Hasen anlatıyor: Adamın biri ileri gelenlerden bir adamın yanına varıp demiş ki: Ben senin komşunum. Kardeşim öldü. Benim için bir kefen temin et. Adam yanıtladı: Hayır. Vallahi bugün yanımda hiçbir şey yok. Ama sözleşmiş olduk, birkaç gün sonra gelirsin, istediğin gerçekleşmiş olur! Bunun üzerine adam dedi ki: Allah iyiliğini versin! Öyleyse onu [cenazeyi] tuzlayıp sizin eliniz kolaylaşıncaya dek bekletelim.

[Yine Ebu'l-Hasen] anlatıyor: Mevle'l-Bekerât çok düzgün konuştuğunu iddia eder ve insanların konuşmalarını eleştirir; bayağı olanlarını över, güzel olanlarını ise yererdi. Bir keresinde bize yazdığı mektupta gelemediği için

mazeret göstermek üzere diyordu ki: "Popomun bir yanında bir sivilce çocuğunun [Güneş ya da yıldız doğar gibi] doğmuş (tulû') olması, beni size gelmekten kesti. O kadar büyümüş, o kadar büyümüştü ki, küçük bir nar gibi olmuştu."

Alî el-Esvârî demiş ki: Onu gördüğümde yüzüm sapsarı olmuştu, o kadar ki, sanki bağboğan *(:keşût)* gibi olmuştu.

Muhammed bin el-Cehm demiş ki: Su nerene kadar yükselmişti? [Ali el-Esvârî] yanıtladı: Kasık bölgesine kadar. Şüayb ibn Zürare dedi ki: Eğer bu adam, "kasık kıllarına kadar" deseydi daha güzel olurdu.

Muhammed bin el-Cehm ona [:Ali el-Esvârî'ye] "Şu sana getirdiğim ilaçtan ne kadar alacağım?" diye sorunca, o şöyle dedi: Keçi/deve pisliği büyüklüğünde.

Alî [el-Esvârî] demiş ki: Bana hazenbel[50] [otu gibi, kısa boylu ama derli toplu] bir adam geldi; ha işte buradan ta oraya kadar!

Kâsım et-Temmâr dedi ki: İkisi arasında gök ile yere yakın bir noktaya kadar [bir fark ya da mesafe] var!

Yine Kâsım et-Temmâr dedi ki: Kisrâ'nın sarayını gördüm. Sanki dünden daha önce eller ondan çekilmişti!

[Yine Kâsım et-Temmâr] bir keresinde hurma suyu *(en-nebîz)* içen arkadaşlarının üzerine varmıştı. Bu sırada ikindi vakti gireli bir saat olmuştu. Onlardan birine dedi ki:

50 Hazenbel: Acı bir bitki.

"Kalk namaz kıl. Namazın geçiyor." Bir saat kadar kendini tuttuktan sonra oradakilerden bir diğerine, "Kalk namaz kıl. Yazık sana, vakit geçiyor," dedi. Bu konuda oradakilerin üzerine çok fazla gitmişti. Oysa kendisi oturuyor ve kalkıp namaz kılmıyordu. Ona, "Sen niçin namaz kılmıyorsun?" diye sorunca dönüp dedi ki: Bu konuda benim hangi nedenle böyle yaptığımı bilmiyorsunuz. Ona sordum: Nedir senin nedenin? Yanıtladı: Ben namaz kılmıyorum, çünkü işte akşam vakti girmiş bulunuyor.

Yine, Kâsım şöyle dedi: Ben kendimi Sultan'dan kıskanıyorum!

Bir keresinde İbn ebî Şihâb'ın evine varmıştı. O sırada akşam yemeğini yemiş bulunan topluluk hurma suyunun *(en-nebîz)* başına oturmuştu. Ona da ekmek, zeytin ve sirkeli sos koydular. Dedi ki: Ben hurma suyunu sadece çürümüş semiz etin kokusu *(zühûme)* üzerine içerim.

Yine dedi ki: Katır diriltilirken, eyerinden başlanıldı.

Dedi ki: Allah benden iki hoş/güzel şeyi aldı. Sordum: Nedir o iki güzel şey? Yanıtladı: İki elimin ve iki ayağımın gücü.

Süfyân es-Sevrî[51] der ki: Yıldızları ve sonra bunlar arasındaki bağlantıları *(karânâtı)* [Allah nasıl isterse öyle olur anlamına gelen]

---

51 Ebû Abdillah Süfyân bin Mesud es-Sevrî el-Kûfî. Müctehit olarak bilinen imamlardandır. İlim, dindarlık, Allah korkusu, dünyadan el etek çekme vb özellikleri ile ün salmıştı. h. 95/m. 713 yılında doğmuş ve h. 161/m. 777 yılında Basra'da vefat etmiştir.

"Mâ şâ'Allahu kâne"den daha iyi bilen bir kimse şu ana dek kesinlikle ortaya çıkmamıştır. Bu sözleriyle *Maşallah*[52] adlı yıldızbilimcisini/yıldız falcısını kastediyordu.

Yine, şöyle derdi: Bana o, Hürmüzlü[53] Râm'dan daha kâfir [:inançsız] idi. Bununla, aslında onun Hürmüz'den daha inançsız olduğunu söylemek istiyordu.

Aşırı kuruntuya kapılanlardan biri de, Kays-Aylân'ın hükümdarı Ğalfâ' bin el-Hâris idi. Kardeşlerini öldürürken kuruntuya kapılmıştı. Aşırı derecede parfüm kullanır ve yanındakilere de kullandırırdı. Bu nedenle kendisine el-Ğalfâ' adı verilmişti.

Basra'da bizimle birlikte, kör bir hikâyeci *(kâss)* vardı. Cercîs olayından başka bir hikâye bilmiyordu. Seyircilerden biri ağlamaya başlayınca dedi ki: Hangi nedenden

---

52 Ünlü Yahudi müneccim Meyşî bin Eyrâ. Bağdatlılar onu 'Maşallah' adıyla tanırlardı. Yıldızbilim konusunda çok üstün ve yetenekliydi. İnsanlar onun, gaybı bilme ve gelecekten haber verme konusunda gizli bir güce sahip olduğunu düşünürlerdi. Halife el-Mansûr zamanında meşhur olmuş ve el-Me'mûn zamanına dek yaşamıştı. h. 200/m. 815 yılında ölmüştür. Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin aktardığına göre, "Bir gün es-Sevrî, Maşallah ile karşılaşmış ve ona şöyle demişti: 'Sen Zühal'den (Satürn) korkuyorsun, ben Zühal'in Rabbi'nden. Sen Müşterî'den (Jüpiter) bekliyorsun, ben ise Müşterî'nin Rabbi'nden. Sen [yıldızlarla] istişare ile vakit geçiriyorsun, ben ise hayırlı olanı aramayla. Seninle benim aramda ne kadar fark var?' Maşallah şöyle yanıtladı: 'Aramızda çok şey var. Senin durumun daha tercihe şayan, başarıya ve iyiliğe daha yakın. Bkz.: et-Tevhîdî, Ebû Hayyan, el-Mukâbesât, Edit.: Hasan es-Sendûsî, Tunus: Dâru'l-Meârif, 1991, s. 15.

53 Hürmüz: Huzistan bölgesinde bir şehir

dolayı ağlıyorsunuz ki? Bizim başımızdaki en büyük bela ulemâ[54] topluluklarıdır!

Dedi ki: Ebû Şeybân'ın Mekke'ye gitmek isteyen oğlu, babasının yanı başına gelmiş ağlıyordu. [Ebû Şeybân] dedi ki: Ağlama oğulcağızım, ben istiyorum ki, kurbanımı sizin yanınızda keseyim!

Onun kardeşi dedi ki: Ramazan'ın ortasında ve hilalin ilk göründüğü gün[55] doğdum! Şimdi sen bunu istediğin gibi hesap et artık!

Yine dedi ki: Mahzûm kabilesinden bir kadınla evlendim ki, onun amcası Kâ'be'yi yıkan el-Haccâc bin ez-Zübeyr'dir!

Yine dedi ki: Bu hiç baba *(eb)* olmadı, sadece peder *(vâlid)* oldu.

Ebû Dînâr dedi ki: Şu adam var ya, kardeş bile olsa insaflı davranmalıdır!

Ali bin İshak bin Yahya bin Muâz konuştuğunda onun deliliğinin anlaşılmasına neden olan ilk sözü şuydu: Görüyorum ki, dünyada yanlışlar çoğalmıştır. Dünya tümüyle gök katı *(felek)* boşluğundadır. Bize ne geliyorsa ondan [:gök katından] geliyor. Oysa o yatağından çıkmış, delik deşik ve darmadağınık olmuş, kuruyan odunların başına gelenler onun da başına gelmiş durumda. Şimdi o, sadece bir çılgın. Kaç kişi [bu duruma] dayanabilir ki? Hemen bir yolunu bulup oraya çıkacağım. Eğer ben bir marangoz gibi onun parçalarını bir araya getirip dizer ve

54 Ulemâ: Âlim'in çoğulu. Bilginler.

55 Oysa, hilalin ilk göründüğü gün Ramazan ayının ilk günüdür.

düzeltirsem, tüm bu gördüğümüz hatalar düzelecektir!

Bir gün görevini savsaklayıp kaçan genç askerlerden biriyle oturuyordu. Bir köle tüccarı yanında birkaç cariye ile birlikte onların yanına gelip dedi ki: Biz bir bütün halinde bedenlerin fiyatlarını değil, tek tek organların fiyatlarını veriyoruz. Şunun burnu yirmi beş dinar, iki kulağı on sekiz, iki gözü yetmiş altı, duyu organları dışında başının geri kalan kısmı yüz dinar! Bunun üzerine [Ali bin İshak bin Yahya] yanındaki ihmalkâr arkadaşına dönüp dedi ki: Burada belirtmemiz gereken ve şu adamın söylediklerinden daha fazla incelik/bilgelik *(hikmet)* taşıyan bir nokta bulunmaktadır. Bu adamın dediğine göre, şu cariyenin ayakları beridekinin bacakları için, şu ileridekinin parmakları bunun ayakları için, en arkadakinin iki dudağı yanındakinin ağzı için, şunun kaşları beridekinin şakakları için [daha uygun] olmalıdır! Bunun üzerine onun adı *'organ montajcısı' (mukavvimü'l a'zâi)* olarak kaldı.

Mescidlerin ve hurma kurutma yerlerinin *(el-mescidiyyîn ve'l-mirbediyyîn)*[56] bağlılarından haber getiren insanlara ulaştım. Delilerin ve bedevi hırsızların şiirlerini, bedevilerin aşk şiirlerini *(nesîb)*,[57] Yahudilerin şiirlerini, karma *(el-münassafe)* şiirleri dile getirmeye

56 Mirbed: Hurma kurutma yeri. Yazar burada, hurma kurutma sırasında düzenlenen şiir okuma etkinliklerinde okunan şiirleri aktaranlardan söz ediyor olmalıdır.

57 Nesîb: Arap şiirinde aşk beyitlerinden oluşan kaside girişi.

[tenezzül etmeye]n insanlar, bunları aktaranlardan hiçbir şey geçmeyen kimselerdir. Onlar bu tür şeylerin hepsini soğuk karşılayıp son derce sınırlı, kırpıştırılmış ve yavan sözlerle ya da kasidelerle yetindiler. Gerçekten de, gördüm ki aslında onlar Abbâs bin el-Ahnef'in kısa aşk beyitlerinden *(nesîb)* başka hiçbir şeye değer vermiyorlar. Bunlar da, bedevîlerin aşk beyitlerini Halef el-Ahmer'in onlara aktardıklarından başka bir şey değildir. Dolayısıyla, onların kendilerini Abbâs'ın şiirleri ile sınırlandırmış olmaları, bedevîlerin kısa aşk beyitleri ile sınırlı kalmaktadır. Sonra, yıllardır onları izliyorum, şiir çalışmasının en ilkel aşaması olan ya da delikanlıların kur yapmak için söyledikleri [basit şiirler]den başka, onların elinde bedevîlerin nesîblerinden hiçbir şey bulunmamaktadır.

Ebû Ubeyde, el-Asmaî, Yahya bin Nüceym, Ebû Mâlik Amr bin Kerkere, gibi Bağdat'ın ileri gelen [şiir] aktarıcıları ile birlikte oturup sohbet ettim. Bunlardan hiçbirinin nesîb dalında şiir okumaya yöneldiklerini görmedim. Oysa, Halef bu [tür şiirler]in tümünü derlemişti.

Gördüğüm kadarıyla, gramercilerin *(ennahviyyûn)* amacı, tüm şiirlerin gramer kurallarına *(i'râb)* uygun olmasıdır. Şiir aktarıp okuyanların amacı tuhaf olan ya da anlamı güçlükle ve büyük bir çaba sonucu anlaşılan türden şiirlerdir. [Geçmişin] haberlerini aktaranların amacı kanıt ve atasözü özelliği taşıyan şiirlerdir. Bu saydığım sınıfların tümü ise -ki bunların tümünü uzun süredir gözlemle-

mekteyim-, yalnızca birtakım seçilmiş sözcükler ve anlamlar üzerinde durmaktadırlar. Bunların aradıkları kulağa hoş dile kolay gelen sözcükler ve can alıcı tarzda olan şiirlerdir. İnsanlar tarafından değer verilen kalıpları ve güzel kurguları arar bulurlar. Bu kişilerin gözünde, ışıltısı ve parıltısı olan sözler değerlidir. Bunlara göre, kadim [:yüzyıllarca süren] bozulmaya karşı kendini koruyup ömrünü uzatan, söz sanatlarının kapısını dil için aralayan, sözcüklerin gömülü olduğu yerleri kalemlere en güzel şekilde gösteren anlamlar üzerinde durulmaya değerdir. Bu tür cevherleri arayan gözler, kitap rivayetçilerinden çok daha yaygındırlar ve becerikli şairlerin izini sürmek isteyenler çok daha görünürdürler. Gördüm ki, bu tür şiirlerin korunması ve hatırlanması amacıyla, Ebû Amr eş-Şeybânî, sözünü ettiğimiz şairlerin ağzından şiirler yazıyordu. Kimi zaman da, bu şairlerin çocuklarının, yozlaşma *(i'rak)* nedeniyle, artık bir daha güzel şiir yazmaya güçlerinin yetmeyebileceğinden söz ediyordu.

Eğer özellikle ulemanın ayıplarını araştırır bir konuma düşmekten çekinmeseydim, Ebû Ubeyde'den işittiklerimi ve senin Ebû Ubeyde ile uzaktan yakından ilgisi olmadığını sandığın kişileri, senin için bu kitapta tasvir ederdim!

İbn Mübârek anlatıyor: Bizim yanımızda Ebû Hârice [:dışarıya çıkanın babası] künyesi ile tanınan bir adam vardı. Ona sordum: Sana Ebû Hârice künyesi niçin taktılar?

Adam yanıtladı: Ebû Süleyman'ın Basra'ya girdiği gün doğduğum için.

Yine, dağ yiğitlerinden olan *(ulûc-i cebel)* Hâris [adlı] bir adam daha vardı ve onun künyesi de Ebû Huzeyme[58] idi. Dostlarımıza sordum: Bu adama bu künyenin hangi nedenden dolayı verildiğini bileniniz var mı? Ola ki, her ne kadar bu ihtiyar çok aranılan ve istenilen biri olmasa da, Allah onun bilgisinden bizi faydalandırır! Bu künye Zürâre bin Abbâs'ın, Hâzim bin Huzeyme'nin, Hamza bin Edrek'in, falan ve filan kişilerin künyesidir. Oysa, tüm bu kişiler ya peşinden gidilen bir komutan, ya sözü dinlenen bir yöneticidir *(seyyid)*. Öyleyse, bu tutuk dilli yiğit, bu künyeyle nasıl buluşmuştur? Onu çağırdım ve sordum: Şu künyeni merak ediyorum. Onu sana bir başkası mı verdi, yoksa kendi kendine mi böyle bir künyeyi kullanıyorsun? Adam yanıtladı: Hayır, [kimse bana böyle bir künye takmadı]. Tersine, bu künyeyi ben kendim kullanıyorum! Adama sordum: Peki niçin böyle bir künye seçtin? Adam yanıtladı: Ne bileyim? Sordum: Senin Huzeyme adında bir oğlun mu var? Adam, "Hayır," dedi. Sordum: Senin Huzeyme adında baban, amcan, dostun/efendin var mıydı? Adam, "Hayır," dedi. Bunun üzerine ben, "Öyleyse bu künyeyi bırak ve daha güzel bir künye kullan, ben de

58 Ebû Huzeyme: Huzeyme'nin babası. Arapça sözlüklerde tam karşılığına rastlayamadığımız Huzeyme, Hzm (noktalı hâ harfi ile) kökünden küçültme adıdır. Hzm fiili ise bir şeyi düzmek, delmek, burnuna halka geçirmek, burnunu sürtmek, dalga geçmek gibi anlamlar içermektedir.

sana dinar [önemli miktarda para] vereyim. Adam yanıtladı: Hayır! Vallahi olmaz! Tüm dünyayı versen bile!

El-Mahlûl, oğluna bir dirhem verip dedi ki: Bunun ağırlığını ölç. Oğlu bir tek dirhemi ölçmek için iki dirhemlik ölçü koydu. Eksik geldiğini görünce [dirhemin bulunduğu kefeye] iki çekirdek ekledi. El-Mahlûl sordu: Ne kadar ağırlığı var? Oğlu yanıtladı: Hiçbir ağırlığı yok, üstelik iki çekirdek *(habbe)* ağırlığı da eksik!

Bizimle birlikte, Ebû Musa Kevş adında bir yargıç vardı. Bir gün, dünya hayatının kısalığından, ahiret hayatının uzunluğundan söz etmeye başladı ve dedi ki: Bu dünyada elli yıl yaşayan, hiç yaşamamıştır. Üstelik bunun üzerine iki yıl da fazladan koymuştur. Orada bulunanlar, "Bu nasıl oluyor?" diye sorunca şöyle dedi: İnsan düşüncesinin ister az ister çok olsun hiçbir faaliyet göstermediği gecelerin süresi yirmi beş yıl. Beş yıl kadarı da öğle üzeri uykusunda geçiyor. İnsanın aklının başında olmadığı çocukluk ve gençlik sarhoşluğu dönemleri de götürüyor bir yirmi yıl. Eh, insan sabahın erken saatlerinde bir miktar uyumadan, akşamla yatsı arası biraz şekerlemeden edemez. Ömrümüz boyunca birçok kez karşılaştığımız baygınlık halleri filan derken, bunların hepsini topladığımızda, elli yıl yaşayan adamın hiç yaşamadığının, bir de bunun [yaşarken ölü olma halinin] üzerine iki yıl daha eklediğinin ne kadar doğru olduğunu görürüz.

Ayaktakımından *(ba'du'l-hilâk)* biri şöyle

diyordu: Filan adam, Kisrâ'nın huzuruna girdi ve dedi ki: Allah seni ıslah etsin! Şu ve bu konularda neler emrediyorsun?

Basra'nın ileri gelenlerinden biri şöyle demişti: Farslılar döneminden bir olaya tanık oldum. Kisrâ diyordu ki: Herkes namaz için toplansın![59]

Nefîs adındaki köleme dedim ki: Seni alışveriş için pazara gönderdim, ama sen benim sana almanı emrettiğim şeylerin hiçbirini almayıp emretmediğim birtakım şeyler aldın geldin. Dedi ki: Ey efendim! Ben bir dişi deveyim ve benim dizimde *(rükbe)* bir beyin yok!

Yine Nefîs, benim [diğer] bir köleme diyordu ki: Yazık sana! Sen bir utanma. Hepsi daha az! Demek istiyordu ki: Sen insanların en utanmazısın!

Kays bin Büreyhe'ye dedim ki: Şu çocuğu nerede bırakmışlar? Yanıtladı: Ayakkabıların desteğinin *(Send-i niâl)* arkadaşları arasına. Demek istiyordu ki: Sindli[60] en-Nihâl'in arkadaşları arasına.

Asmaî'nin ve İbn el-A'râbî'nin kendi adamlarından *(ricâl)* aktardıklarına göre, Allah'ın Rasülü S.A.V. dedi ki: "Biz peygamberler topluluğu az konuşuruz *(bikâün)*." Birtakım kimseler ['*bikâün*' sözcüğünün kökü olan] '*bekee*'nin azlık [anlamına] geldiğini söylemişlerdir. Bu aslında süt[ün azlığını belirtmek için kullanılan bir sözcük]tür. [Bu hadis] az konuşmayı peygamberlerin bir niteliği olarak belirlemekte, ama susmanın bir erdem

---

59 Arapçası: "Es-salâtü câmiatün."

60 Sind: Bugünkü Pakistan.

olduğunu, özet anlatımlara *(tahsîl)* başvurulması ve ayrıntıların *(fudûl)* az olması [gerektiği]ni söylememektedir.

Deriz ki: Bu kelamın [:hadisin] açık *(zâhir)* anlamı, [konuşma] azlığının yaradılıştan gelen bir eksiklik olduğunu göstermez. Bunun açık anlamı iki ayrı anlama aynı anda işaret edebilir. Kimi zaman azıcık söz pek çok anlamlara gelebilir. Azlık ise iki yönden olur: Biri ayrıntıların az olması, özetleme, [yüce Allah'ın] "De ki, bunun karşılığında ben sizden herhangi bir karşılık beklemediğim gibi, kendimi olduğumdan başka gösterme çabası içinde de değilim"[61] sözlerini onaylamak üzere, farklı görünme çabasından, yapmacık sözlerden, aşırı sorup soruşturmadan ve karşıdaki kişiyi dara sokma girişiminden uzak durma anlamına gelir. Ta ki, kişi alıştırmalarla yatkınlık kazanarak doğal haline en uygun bir biçimde konuşsun. [İkinci yön ise] azlığın yetersizlikten, donanım eksikliğinden, hatırlama azlığından, anlamların güzel yönlerine giden yolları ve sözlerin hoş olanlarını bulamamaktan kaynaklanmasıdır. Görmez misin ki, Musa A.S., "Rabbim! (...) Dilimden şu bağı çöz. Ki sözümü anlasınlar. Bana ailemden bir de yardımcı ver. Kardeşim Hârûn'u. Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl. Böylece seni bol bol tesbih edelim. Ve çok analım seni. Kuşkusuz, sen bizi görmektesin"[62] diye dua etmiş ve yüce Allah da, "Ey Musa! İstediğin sana verildi. Andolsun biz sa-

61 Sâd, XXXVIII, 86.

62 Tâ Hâ, XX, 25-35.

na daha önce de lütufta bulunmuştuk"[63] diyerek onun duasını kabul etmişti.

Eğer sözünü ettiğimiz azlık yetersizlikten kaynaklanıyor olsaydı, Peygamber S.A.V. dildeki düğümün çözülmesini Musa A.S.'dan daha çok hak etmesi gerekirdi. Çünkü, Araplar kendi dillerinin açık seçik olması, kelime bolluğu, dil kuralları ve anlatım gücü konusunda herkesten daha çok övünmekte ve bu konuda tam yetkin olmayanları acımasızca kötülemektedirler.

Oysa onlar Hz. Peygamber'i S.A.V. ve onun büyük kalabalıklar karşısında yaptığı güzel konuşmalarını izlemişlerdir. Hz. Peygamber bu konuşmaların uzun olmasına heves ederek uzatmış ve sözlerinin kalabalık olmasına özenmiş değildir. Ne var ki, anlamlar çok olup anlatılan şey tüm yönleri ile ortaya konulacak olursa, ayrıntılar tümüyle budanacak olsa bile, sözcük sayısı da artar.

Yine, Allah [Hz.] Muhammed'e tüm yetkinliğiyle vermediği ifade gücünü, Musa'ya vermiş de değildir. Bir topluma [peygamber olarak] gönderilen kişi, açıklama gücü ve dil bakımından onların en çok güvendikleri kişidir.

Bu konuyu dile getirmemizin tek nedeni, bu konuda yapılan ileri geri konuşmalara bir son vermektir; yoksa [Hz. Peygamber'in] düşmanları içerisinden bile, onun yetersiz olduğuna tanıklık eden bir tek kişi yoktur! Eğer böyle bir şey duyulmuş ya da görülmüş olsaydı, bu durum onunla yapılan tartışmalar

63 Tâ Hâ, XX, 36-37.

sırasında [aleyhte] bir kanıt olarak kesinlikle onun yüzüne vurulur ve onun yokluğunda dedikodu konusu olurdu. Hatipleri bunu konuşur, şairleri bunu diline dolardı. Oysa insanlar, hatiplerin yaptıkları konuşmaların çoğunu biliyorlar ve şairlerin şiirlerini hızla ezberliyorlardı.

Yine de, Allah'ın Rasülü'nün böyle bir şey söyleyip söylemediğini bilmiyoruz. Çünkü bu tür haberlerin, güvenilir rivayetçilerin kesin kanıtlarla ortaya koydukları daha net haberler ve daha kabul edilebilir sözler tarafından desteklenmesi gerekir. O zaman bu hadisin ve benzerlerinin bizim yanımızda bir değeri olabilir.

Biliyoruz ki, şiir söyleyenler, seci yapmak için kendilerini zorlayanlar, ikili beyitlerden *(el-müzdevic)* [oluşan kasideler] derleyenler, nesir yazımında ustalık kazanmış olanlar, eğer bir de anlamların derinliklerine vakıf, ölçüleri tam koyma konusunda becerikli iseler, yazdıkları şeyler insan doğası tarafından hoş karşılanıyor, zihinler bunu kolaylıkla hazmediyorsa, sözcükleri ve hece sayısı az ise, bu tür sözler rekabet halinde ve büyük çabalar harcayıp sıkıntılara katlanarak ortaya çıkanların sözlerinden daha çok övgüyü hak ederler, kalplerde daha güzel bir konuma yerleşirler ve dinleyenlere daha çok fayda sağlarlar. Zihin ve düşünce bakımından bunlar üzerine yoğunlaşabilenler ise, yalnızca, dinlemeyi seven, güzel eserlere *(en-nefc)* tutkun olan, uzun çabalara katlanabilen kişilerdir. Birbirleriyle rekabet halinde olanlarla birbirlerini çekeme-

yenlerin arasında yalnızca çok ince bir perde ve çok güçsüz bir engel vardır. Oysa peygamberlerle bu tür nitelikler arasında dağlar kadar mesafe vardır ve onlar bu tür [kötü] huyların tam karşıtı huylara sahiptirler.

Amir bin Abdi-Kays der ki: "Kalpten çıkan bir söz, kalbe varıp yerleşir, ama dilden çıkan bir söz kulaktan öteye geçemez."

Adamın biri el-Hasen'in yanında, çok sayıda öğüt verip duyarlılığa çağıran anlamlardan söz ediyordu. El-Hasen [bu adamın konuşma tarzında] duyarlılık adına hiçbir şey göremeyince dedi ki: Ya biz çok kötü durumdayız, ya da sen. Demek istiyordu ki, dinleyen kişi, konuşanın duyarlılığı ölçüsünde duyarlı olabilir.

Bu konuda en açık kanıt ve en şaşmaz tanık Hz. Peygamber'in S.A.V. şu sözüdür: "Sabâ [yeli] ile yardım olundum ve tüm kelimeler bana verildi. Bu [sayıca] az ama pek çok [anlam]ı kendinde toplayan demektir. Sözü gerçeğin ta kendisi olan Yüce Allah da, önce "Biz ona şiir öğretmedik" ardından, "Zaten ona yaraşmazdı da"[64] diyor ve daha sonra da diyor ki: "Görmedin mi, onlar [:şairler] her vadide başıboş dolaşıyorlar ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylüyorlar."[65] [Bu sözler herhangi bir şaire/şairler grubuna] özgü olmayıp [tüm şairleri] kapsamaktadır. Sözcükler sınırlı değil, salt anlamlarıyla kullanılmıştır. [Yüce Allah'ın] onları yerdiği özelliklerin başında, onların kendilerini yap-

64 Yâsin. XXXVI. 69.

65 Şuarâ. XXVI. 225-6.

inacık sözler söylemeye zorlamaları, övünme yarışına çıkmaları, itaat dairesinden çıkıp böbürlenen kişilerle düşüp kalkmaları gelir. Bu duruma düşen bir kimse, bir dinleyicinin ona duyacağı ihtiyaçtan çok, o kendini dinleyecek olan kişilere muhtaç hale gelir. Çünkü bu kişi adının söz sanatçıları arasında anılmasını istemekte ve şairler grubunda yer almak için can atmaktadır. Bu durumdaki bir kişi, rekabet ve baskın gelme duygularının altında ezilmektedir. Artık bu kişinin kalbini tutuculuk ateşi ve rakiplerini ezme duygusu sarmıştır.

Bu denli bayağılaşan ve Şeytan'ın etki alanına bu denli girmiş olan bir kişinin düştüğü durum onu yalan söylemeye, yalanla övünmeye, tüm gücünü insanların ilgisini çekmeye, kendisine iyilik yapanları överken ve yapmayanları yererken sınırı aşmaya sürükler. Allah, Rasül'ünü bu duruma düşmekten korumuş, ona yazma ve hesap öğretmemiş, onun söz sanatlarına düşkün olmasını, sözcüklerin peşinden koşturup durmasını ve bunlardan türlü anlamlar çıkarmaya çabalamasını engellemiştir. Tersine, onu tüm kalbiyle Allah'a davet için çabalamaya, bunu gerçekleştirmek için sabretmeye, bu uğurda cihat etmeye, tüm varlığını Allah'a yaklaştıran şeylere özgü kılmaya yönlendirmiş ve ona gösteriş şaibesinden uzak bir ihlas [:samimiyet, saflık], kuşkunun yakınına bile uğramayan bir kesin bilgi (yakîn), sarsılmaz bir kararlılık ve üstün bir güç vermiştir.

[Allah'ın Rasülü'nün gelişi ile birlikte], hangi konumda olduklarını görüp anlayan şairler ve hatipler, anlamların peşinden koşturup duranlar, dizeleri ve onların düzenlerini evirip çevirmeye, derleyip toparlamaya, bunları gömülü oldukları yerlerden çıkarmaya, yataklarından boşandırmaya çabalayanlar anlamışlardı ki, tüm varlarını yoklarını toplasalar da, onların tüm çabalarını boşa çıkaran ve kuşatan [Kur'an']ın düzeyine erişemiyorlardı. Binbir çaba ile meydana getirdiklerinin büyük çoğunluğu ile, daha önce hiçbir çaba harcamaksızın birdenbire elde edilen ve ifade gücü güneş gibi apaçık ve tartışmasız bir biçimde ortada olan [Kur'an]ın azıcık bir bölümünü bile karşılayamıyorlardı.

Yine onlar, uyguladıkları siyasetlere ve sahip oldukları statülere rağmen, çektikleri sıkıntılara ve verdikleri emeğe rağmen, sanatta bu kadar üstün konumları elde etmişken bile, kimi zaman bıkkınlıktan, hata yapmaktan, anlaşılmaz, saçma, darma dağınık, başı sonu belli olmayan şeyler söylemekten kendilerini alamamışlardır.

İşte onlar bu durumdayken, onun [Hz. Peygamber'in] "Avurtlarımı şişirerek konuşmaktan korkarım"[66] ve "Sizin aranızda en çok nefret ettiğim kişiler, gevezeler ve lafı eveleyip geveleyerek konuşanlardır" dediğini görmüşlerdir. Daha sonra da görmüşlerdir ki, o bütün hayatı boyunca ne yaptıysa yer-

66 Arapçası: "Ve iyyâye ve't-teşedduk."

li yerinde, doğru ve tam yapmış, hatalardan uzak kalıp erdemini korumuş ve çok yüce [bir makam]dan destek almıştır. Sonunda, onun yaptıklarının hikmetin meyveleri ve başarının sonuçları olduğunu; bu hikmetin de takvânın[67] bir meyvesi ve samimiyetin bir sonucu olarak ortaya çıktığını anlamışlardır.

Hoş geçmişimiz *(es-selefü't-tayyib)*, pek çok konuda konuşmuş, ister doğru ister yanlış olsun, pek çok hüküm vermiştir. Bu durum sözcüklerin eleştirmenleri ve anlamların ustaları için apaçık ortadadır. Aktardıkları bilgiler arı duru olan kimselerce temyiz edilmiştir [:güvenilirliği ortadadır]. Öte yandan, Allah'ın Rasülü için herhangi bir kimsenin bir tek bile olsun hutbe [:konuşma] hazırladığı [yönünde herhangi bir bilgi], insanlardan hiç kimse tarafından bize ulaştırılmamıştır. İşte bu durum ve daha önce verdiğimiz bilgiler bu konuda [yaptığımız] yorumların -eğer bu [bilgiler] gerçek ise- kesin kanıtı durumundadırlar.

Allah'ın [bizim için] indirilmiş olan kitabında da, yüce ve ulu olan Allah Davûd'u överken ona demiri yumuşatma [sanatı] ile birlikte, hikmet ve güzel konuşma sanatı verdiğini belirtiyor.

Dillerden düşmeyen ünlü bir hadiste de Allah'ın Rasülü S.A.V. şöyle demiştir: "Şuayb, peygamberlerin hatibidir."

Yine, yüce Allah Süleyman'a kuş dilini,[68]

---

67 Takvâ: Günahtan sakınma.

68 Bkz.: Kur'an, Neml, XXVII, 16.

karıncaların konuşmasını,[69] cinlerin lisanını[70] öğretmiştir. Yüce ve ulu olan [Allah] bunları ona verip ardından onu sınamak için vermiş değildi. Onun önemli işlerinin *(şe'n)* tümüne dair olan açıklamalar az görülen ve mucize türünden olan şeyler aracılığı iledir. Sonra, bu tür şeylerin az görülen şeyler türünden olarak sunulmasındaki tek amaç, bunun bizim günlük dilde kullandığımız az görülme olgusundan başka bir şey olduğunu göstermek ve kendini iyi gösterme, sanat ehlinden görünmeye ve adını duyurmaya çalışma gibi şeylerden uzak kalmak içindir. Bu tür şeyler yüce ve ulu olan Allah için söz konusu değildir.

Eğer sizin şu -"Biz peygamberler az konuşuruz"- aktarmış olduğunuz hadis sizin yorumladığınız anlamda ise, bu durumda hadisin sözcüklerinin [anlamının] tüm peygamberleri kapsaması gerekir. Oysa, Davud'un ve Süleyman'ın -her ikisine de selam olsun- durumları, Şuayb'in ve Hz. Peygamber'in S.A.V. durumları hakkında az önce sözünü ettiğimiz kanıtlar sizin bu yorumunuzun geçersiz olduğunu ve söz konusu hadisin sözleri ile yapılan genellemenin reddedildiğini göstermektedir.

Hakkaniyet arayanlar için bu kadar açıklama yeterlidir.

---

69 Bkz.: Kur'an, Neml, XXVII, 18-9.

70 Bkz.: Kur'an, Neml, XXVII, 39.

Basralı Bir Şeyhin Okuma Yazma ile İlgili Fikirleri Üzerine

Allah peygamberini ümmî [:okuma yazma bilmez] kıldı. Öyle ki, o ne yazıyı, ne hesap yapmayı, ne şiir yazmayı, ne güzel konuşma için yapmacık davranışlara girmeyi ve ne de söz sanatlarını kullanmak için çabalamayı biliyordu. Bunun tek nedeni ona fıkhı,[71] şeriat hükümlerini yalnızca yüce Allah'ın öğretmesi içindi. Allah onun yalnızca dini konularda (mesâlihu'd-dîn) bilgi sahibi olmasını istiyordu; Arapların elde etmek için yarış içinde oldukları kıyafet ilmini,[72] iz sürmeyi, fırtına ve yağış bilgisini, at yetiştiriciliğini, soybilimini, [geçmiş zamanların] haberlerinin bilgisini ve şiir söylemek için yapmacık tavırlar sergilemesini değil. Ta ki o, hikmetlerle dolu olan Kur'an'ı getirip herkesi şaşkınlık içersinde bırakan şeyler söylemeye başladığında, onun bu hali tüm bunların Allah'tan geldiğinin kanıtı olsun.

Bu kişinin düşüncesine göre, Allah'ın onlara [:Araplara] ait olan edebiyatı, haberleri ve şiirleri öğrenmekten Peygamber'i alıkoyması onun yazan bir hesapçıdan ya da güzel konuşan bir konuşmacıdan daha alt düzeyde kalması için değildir. Tam tersine, Allah onu Peygamber yapmak istemiş ve daha temiz ve daha verimli olan bilgilere yöneltmiştir. Allah onu daha üstün kılmak için eksik bırakmış,

---

71 Fıkıh: İslam hukuku kuralları.

72 İlm-i Kıyâfe: Organların biçimlerine ve vücut hatlarına bakarak bir kimsenin kişiliği hakkında hüküm vermeyi öğreten bilim dalı.

[daha iyisini] vermek için yoksun bırakmış ve azıcık şeyleri ondan perdeleyip bolluğu onun gözleri önüne sermiştir.

Bu şeyh, [Hz. Peygamber hakkında] iyilikten başka bir şey düşünmediği halde, yanılmıştır. Ne söylediyse bilgisi elverdiği kadar ve anlayışı yettiği kadar söylemiştir. Keşke bu adam hesap etme ve yazma bilgisinin, şiir söyleme ve güzel sözleri aktarma becerisinin tam bir yetkinlik ve kuşatıcı bir olgunluk anlamına geldiğini düşünebilmiş olsaydı. Ne var ki, Allah'ın Rasülü S.A.V. bu güçlerin ve yeteneklerin tümünü peygamberliğe en temiz haliyle ve elçilik mertebesine en yaraşır bir biçimde kullanmıştır. O, söz sanatlarına gereksinim duyduğunda, bu sanatları herkesten daha güzel kullanıyordu. Güzel konuşması gerektiğinde, hatiplerin hatibiydi ve yerli yerinde konuşma konusunda herkesten daha mahir[73] idi. Dış görünüşü bakımından bile olsa, iz sürenlerin tümünden daha iyi iz sürüyordu. Durumundan anlaşılmaktadır ki o, hesap eden bir yazıcı, yerli yerinde söyleyen bir şair ve iz sürmeyi bilen usta bir binici idi. Daha sonra Allah ona elçiliğin şaşmaz kanıtlarını ve peygamberlik göstergelerini ihsan etti. Tüm bunlar onu[n peygamberliğini] onaylama zorunluluğunun, ona itaat etme ve onun emirlerine -ister hoşlansınlar ister hoşlanmasınlar, ister beğensinler ister beğenmesinler- bağlı kalma gerekliliğinin önünde bir engel teşkil etmez. Ama o istemiştir ki, karşı çıkanların elinde onun davet

73 Mahir: Becerikli, usta.

ettiği şeye karşı herhangi bir dayanak kalmasın ve onun gerçek haliyle tanınmasının önünde incecik de olsa bir perde bulunmasın. Bunu kabul etmek oldukça kolay ve sıkıntısız olsun. Bu nedenle o, Arapların giriştikleri zorlu çabalara girişmemiş ve onların birbirleriyle rekabet içinde oldukları atmosferden kendini uzak tutmuştur. Şiir söylemekten ve [başkaları tarafından yazılan şiirleri] aktarmaktan uzak durduğu süre uzayınca, artık onun dili şiir söylemez olmuştur. Çünkü, tekrar tekrar yapılan bir iş, kişinin doğasını biçimlendirir. Bunun [:şiirin] dışındakilerde ise, o dilediği zaman tüm konuşmacılardan daha iyi bir konuşmacı, hepsinden daha iyi bir hatip ve iz sürenlerin tümünden daha iyi bir iz sürücü idi. Onun bu konudaki donanımı daha geniş ve araçları daha olgundu. Ne var ki, bu donanım ve bu araçlar onun için en uygun bir konumda tutulmuştu.

Ona acizlik iliştirmemiz ile, güzel alışkanlıklar iliştirip onun bunlardan uzun süre uzak kaldığını söylememiz arasında çok büyük bir fark vardır.

Ne tuhaftır ki, bu görüşün sahibi Hz. Peygamber'in S.A.V. mucize halinde olduğunu hiç düşünmemiştir. Bu adamın görüşü yalnızca şudur: Eğer Hz. Peygamber sözü uzatmışsa, sözü uzatanların tümü onun gerisinde kalmış; eğer sözü kısa tutmuşsa tüm hatiplerin vardığı son noktaya ulaşmıştır. Onda bulunmayan ise yalnızca el ile yazmak ve şiir söylemektir. Hz. Peygamber'in durumundan açıkça anlaşılan bu adamın düşüncesinin

tam tersi olduğu halde, o nasıl böyle bir düşünceye sahip olabilir ki.

Şiirin üstünlüğü veya bundan uzak durulması gerektiği ile ilgili görüşlerle, söz sanatlarıyla süslenmiş bir dil[in üstünlüğü]ne veya bunun maskelenmesine dair görüşleri daha sonra ele alacağız.

Ebû Ubeyde der ki: Sa'd Oğulları'ndan üç kişi *recez*[74] vezninde şiir söyleme konusunda Ca'de Oğulları ile yarışmak üzere bir araya gelmişlerdi. Sa'd Oğulları'ndan birine sordular: Sende ne var? Adam yanıtladı: Onlara sabahtan akşama dek recez okusam, yine de yorulmam. Diğerine sordular: Senin yanında ne var? Adam yanıtladı: Onlara sabahtan akşama dek recez okusam usanmam. Diğer üçüncü adama sordular: Senin hazırlığında ne var? Adam yanıtladı: Sabahtan akşama dek onlara recez okusam, yine de havamdan bir şey kaybetmem. Ca'de Oğulları bunların sözlerini duyunca onları kendi başlarına bırakıp gittiler.

Aforizmalar Bölümü

Muâviye, Ahnef bin Kays'a izin verdi. Oysa Muhammed bin el-Eş'as da onunla birlikte içeri alınmayı beliyordu. Ama Muâviye ona vereceği izni sonraya bıraktı ve onu [:Ahnef'i] onun önüne geçirdi. Muhammed bin el-Eş'as buna içerledi. Ardından ona da izin verdi ve o

74 Recez: Aşağıdaki kalıba uygun olarak söylenen şiir: Müste'ilün, müstef'ilün, müstefilün; Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün

da gelip Muâviye ile Ahnef arasına oturdu. Bunun üzerine Muâviye ona dedi ki: Vallahi ben ona yalnızca senden daha geriye oturması için izin verdim. Bana göre, kendini olduğundan daha yüksek göstermeye çalışıp da, sonunda küçük düşmeyen hiç kimse yoktur. Ben, kendisini güçsüz ve zelil[75] hisseden birinin yaptığını yaptım. Biz, tıpkı sizin işlerinizi yönettiğimiz gibi, sizin eğitiminizi de yönetiriz. Bizim sizden istediğimiz gibi siz de bizden isteyiniz. Bu sizin için daha süreklidir. Değilse sizi zorla hizaya getiririz. Bu da sizin için daha ağır ve daha kötü olur.

Muâviye, Sebe' Kavmi'nden bir adama dedi ki: Bir kadını başlarına hükümdar yaptıkları sırada senin kavmin ne kadar da cahilmiş! Adam yanıtladı: Tersine, senin kavmin daha cahilmiş! Allah'ın Rasülü S.A.V. onlara açık seçik kanıtlar gösterip onları hakkı kabule davet ettiğinde "Ey Allah'ım eğer bu Kitap senin hakkında bir gerçek ise, bizi ona hidayet et" diyecekleri yere demişlerdi ki: *"Ey Allah'ım eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçek ise üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir."*[76]

Muâviye'nin ön dişlerinden ikisi düşünce yüzüne bir sarık bürüyüp halkın önüne çıktı ve şöyle dedi: Eğer ben [Allah tarafından] sınanıyorsam, benden pek çok iyi kimse sınanmıştır ve ben de onlardan biri olmayı dilerim. Eğer bu benim için bir ceza ise, benden önce hata yapıp cezalandırılan pek çok

75 Zelil: Hor görülen, aşağı tutulan.

76 Kur'an: Enfâl, VIII, 32.

kişi vardır ve ben bunlardan biri olmadığımdan emin olamam. Varsın organlarımdan ikisi düşmüş olsun, geriye kalanlar daha çok. Eğer benim başıma bir iş gelmişse, benim için tercih yapan yüce ve ulu bir zattan gelmiştir. Allah kendisinden afiyet dileyen kuluna şefkat etsin. Allah'a yemin ederim ki: İçinizden birtakım belli kişiler benim hakkımda kötü düşünseler de, ben sizin tümünüze şefkat doluyum.

Muâviye, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın -Allah ikisinden de razı olsun- cenazesine gelmişti. İbn Abbâs onun yanına girdiğinde Muâviye ona, "Ey Abbâs'ın babası, Allah sizi Ali'nin oğlu ve Muhammed'in babası Hasan[ın ölüm acısına gösterdiğiniz sabır] üzerine ödüllendirsin" dedi ama hiç üzüntü eseri göstermedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz"[77] dedi ve hıçkırıklar içinde aynı cümleyi tekrar etti. Daha sonra dedi ki: Vallahi senin çukurun *(el-cufr)* onun yerini tutmaz. Onun ölümü de senin ömrünü artırmaz. Allah'a yemin ederim ki, en büyük varlığımızı kaybetmiş bulunuyoruz. Allah'ın bizim elimizden alacağı ondan daha önemli ne var ki! Muâviye sordu: Onun yaşı kaçtı? Yanıtladı: Onun doğduğu günü, kaç yaşında olduğundan daha iyi biliyorsun! Muâviye sordu: Sanıyorum geride bıraktığı küçük çocukları var? Yanıtladı: Hepimiz küçüktük, sonra büyüdük. Eğer Allah Ebû Muhammed'i [:Hz. Hasan'ı] yanına alıp rahmetine koymak istemişse, Ebu Abdullah'ı sağ bı-

77 Kur'an, Bakara, II. 156.

rakmıştır ve gelecekteki iyi nesiller de onun gibiler[in neslinden gelecek]tir.

El-Asma'î[nin aktardığına] göre İbbân bin Teğallüb dedi ki: Bir tepenin başında, yolculuğa çıkmak üzere olan oğluna öğüt veren bir kadına rastladım. Diyordu ki: Otur sana öğüt vereyim, başarı Allah'tandır. Benim öğütlerimin sağladığı azıcık fayda, aklın [aracılığı ile elde ettiklerin]in çoğundan daha iyidir. İnsanlar arasında laf taşımaktan uzak dur, çünkü bu, kin ve nefret tohumlarını eker. Kendini atıcıların [:iftiracıların] hedefi haline getirme. Çünkü bir kez insanların hedefi haline gelen kişinin haysiyetinin iki paralık olması fazla zaman almaz. Kendin için örnek alınacak kişiler ara. Güzel bir örnek bulduğunda hemen onu uygula. Hoşuna gitmeyeni de hemen bırak ve ondan uzak dur. Kim kendisini kötü yola sürükleyecek olan kişilerle dost olursa, onların yön verdiği bir rüzgâr haline gelir.

Bir ara [bana] bakıp şöyle dedi: Sanki sen... Ey Iraklı, yoksa bedevîlerin konuşmasına şaşırdın mı? Sonra oğluna döndü ve sözlerini şöyle sürdürdü: Hareketlenip coşacak olursan asil duruşluluğu elden bırakma, çünkü asiller senin coşkunla heyecana kapılacaktır. İnsanları ayıplayan kişiden kesinlikle uzak dur, çünkü o içinden su çıkmayan kocaman bir kayaya benzer. Hainlikten/zulümden sakın çünkü karşılıklı ilişkilerin en çirkini budur. Vefakâr olmak için elinden geleni yap, çünkü serpilip büyüme bundadır. Elinden verirken cömert, dininden verirken son derece pinti dav-

ran. Kime cömertlik ve ağırbaşlılık verilmişse, hem dikişi hem dokuması güzel olan bir kıyafet giymiş gibidir. Haydi kalk, Allah'ın adıyla!

Bedevînin birinin bir adamdan alacağı vardı ve adam bedevîyi oyalayıp duruyordu. Bedevî, adama dedi ki: İhtiyaç duyulan şeyin elde edilmesi, gerçekleştirilmesi zorlaştığında ondan umut kesmeyi çabuklaştırmaya denktir. İstek az bile olsa, ihtiyacın, ne kadar büyük olursa olsun, çok ötesindedir. Hiçbir zorluk çekmeksizin oyalayıp durmak ise cömertliğin belasıdır.

El-Fadl bin er-Rakkâşî Temîm Oğullarının'dan bir topluluğa bir konuşma yaptı. Konuşma bitince bedevînin biri ayağa kalktı ve dedi ki: Kutsal olana yalvardın,[78] ifadenin hakkını verdin, iyiliğe yaslandın, sünnete [Peygamber'in yoluna] çağırdın. Bu nedenle, ulaştığın sonuç kabul edilmiştir, isteklerin bol bol [verilecek]tir. Yüce Allah'ın izniyle, ihtiyaçların karşılanmıştır.

El-Fadl der ki: Eğer bedevî konuşmasının başında Allah'ı övmüş ve Peygamber'e S.A.V. hayır dua selam etmiş olsaydı, o gün beni rezil edecekti.

El-Medâinî der ki: El-Münzir bin el-Münzir Şam'da bulunan Ğassânlılarla savaşa giden oğlu En-Nu'mân'a dedi ki: Kardeşlerini[söylediklerin]i bir kenara fırlatıp atarak türedi şeyler söylemekten sakın. Dirençsiz kişilerle yüz

78 Arapçası: "Tevesselte bihurmetin.

göz olmaktan ve bayağı kimselerle şakalaşmaktan uzak dur. [Tefekkür için] tek başına kaldığın süreleri uzun tut. Gece sohbetlerini çoğalt. Yalnızca seni ve yiğitliğini süsleyen kıyafetleri giy. İyi bil ki, iyiliğin tümü utanmadadır, öyleyse hayâ duygunu koru. Kendi benliğinde alçakgönüllü ve malında aldatılmış ol. Senin başına iş açması muhtemel bir konuda susman, konuşmandan daha iyidir. Eğer konuşmak zorunda kalırsan doğru, az ve öz konuş. Yüce Allah'ın izniyle yolun açık olsun.

Genç Câriyeler *(el-Kıyân)*[79] Üzerine

Kadınlara bakmanın bütünüyle haram olmadığının kanıtı, şarkıcı kadının erkeklerin önüne çıkması ve bundan hiçbir sıkıntı duymamasıdır. Eğer genç bir şarkıcı kadına bakmak haram olsaydı, onun şarkı söylemesi helal olmazdı. Ne var ki bu, kötü ahlaka karşı kıskanç davranma konusunda haddi aşanların ve dar görüşlü kimselerin aşırılığa düştüğü bir durumdur ve onlar bunu zorunlu bir hak olarak görürler.

Aynı şekilde, [daha önce] kadının birçok eşe intikal etmesinde bir sakınca görmüyorlardı. Erkekler bunun devamını istediği sürece, ölümden başka hiçbir şey kadını bu durumdan kurtaramazdı. Bugün ise, artık bu durumu çirkin ve iğrenç olarak niteliyorlar. Hür bir kadının bir tek eşten ayrılmasından

79 Tekili 'kayne' olan 'Kıyân' sözcüğü kadın şarkıcılar, hanımın oda hizmetçileri, çengi cariyeler, cariyeler ve makyajcı kadınlar gibi anlamlara gelmektedir. Burada ise, Câhiz'in bu sözcüğü, genç cariyeler anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

tiksiniyorlar. Onun nikâh teklifini *(hatb)* ayıp sayıp kötü bir şey olarak gösteriyorlar ve bundan dolayı kadını yerden yere vuruyorlar. Ama sayısız erkek elinde dolaşmış bir cariyede bu durumu bir üstünlük nedeni olarak görüyorlar. Bunu cariyelikte üstün kılıp hür kadınlarda çirkin kılan kimdir? Cariyelerin de çocuk sahibi olduklarını ve pek çok hükümdarın seçkin kadınlarının cariye olduğunu bildikleri halde, hür kadınları şiddetle eleştirdikleri konularda cariyelik söz konusu olduğunda niçin saldırmıyorlar?

Görmez misin ki, Allah'ın yasakladığı sınırı aşan kıskançlık boşunadır ve kıskançlıktan asıl yanıp tutuşanlar kadınlardır. O kadar ki, gündüz aklına gelen düşüncelerin ve uykuda gördüğü rüyaların peşine düşer. Kadın babasını bile kıskanır, yakını ve hizmetçilerden olan kadınlara düşmanlık besler. Cariyeler, Arap ve Fars hükümdarların saraylarında, çağın durumuna göre her zaman için bulunmuştur. Farslılar müziği *(el-ğınâ')* edebiyat olarak, Yunanlılar ise felsefe olarak görmüşlerdir. Câhiliyye döneminde Abdullah bin Cüd'ân'ın iki çıplak cariyesi *(cerrâdetân)* bulunuyordu. Abdullah bin Ca'fer et-Tayyâr'ın şarkı söyleyen cariyeleri ve Bedî' adıyla bilinen ve şarkı söyleyen bir erkek kölesi vardı. Bundan dolayı, Hakem bin Mervan onu ayıplamış ve şöyle demişti: Yeni Arap şiirlerini alıp cariyelere teslim etmek ve cariyelerin de bunları terennüm etmeleri, gırtlakları ve nağmeleri ile bunları okumaları bana yakışmaz.

Yezid bin Muâviye şarkı dinlerdi. Yezid bin

Abdilmelik de, bir *habbâbe* ve bir *sellâme*[80] tutmuştu. Erkekler onları dinlemeye gelirlerdi. Şair, habbâbe konusunda şöyle der:

Başladığında elindeki ut inlemeye,
Meylettiğinde Eşraf onu dinlemeye;
Yönelirdi tüm kulaklar ona;
Dalıp gitmişler gibi uykuya.

Sellâme ile ilgili olarak da şunları söyler:

Vallahi yeter onun cilvesi sana; Görmüyor musun,
Sesiyle neler yaptığını coştuğunda.
Onun söyleyip senin yinelediğin dizeler,
Yankılanıp duruyor boynundaki şıngırtı içinde.

[Yezîd bin Abdilmelik onu] dinler ve coştuğunda eşlik etmeyi bırakıp derdi ki: Uçuyorum! Habbâbe şöyle yanıtlardı: Uçma! Çünkü sana ihtiyacımız var.

Daha sonra el-Velîd bin Yezîd eğlence ve aşk şiirleri konusunda ön plana çıkmıştı. Sonra gelen hükümdarlar da bu yolu takip edip onun açtığı çığırı sürdürdüler.

Ömer bin Abdilazîz -Allah ondan razı olsun- hilafete geçmezden önce şarkı söylerdi. İşte onun tanınmış şarkılarından biri:

Suâd'ı mezarına terk edip arkadaşım;
Uzaklardan dua ile mi yetindi?

Bir diğeri:

Yöneldi kalbim yine Suâd'a,
Kavruldu her yanım uykusuzluktan.

Bize göre, şarkı söylemekte herhangi bir

80 Sarayda görevlerine göre farklı adlar alan kadın hizmetkârlar.

sakınca yoktur. Çünkü şarkının aslı bestelenmiş şiirdir. Şiir ise, eğer doğru sözler içeriyorsa güzel, yalan içeriyorsa çirkindir. Nitekim Hz. Peygamber S.A.V. şöyle demiştir: "Birtakım şiirler vardır ki, bunlar yalnızca hikmet [:bilgelik]tir."[81] Ömer İbnü'l-Hattâb da şöyle demektedir: "Şiir bir sözdür ve güzeli güzel, çirkini çirkindir."

Bize göre, şiirin kalıbı sözü temelinden çıkarmaz. Ara sıra [kalıbından dolayı sözün anlamı bozulan şiirler] bulunsa da, bu durum tüm şiirler için bir sakınca oluşturmaz ve bilgeliğin şiir aracılığı ile dile getirilmesinin önünde bir engel değildir. [Düz] konuşma haram olmadığına göre, şiirin vezni ve kafiyesi onun herhangi bir nedene bağlı olarak haram olmasını gerektirmez. Aynı şekilde şiiri bestelemek *(tercî')* de, onun haram olmasına neden olmaz. Çünkü, şiir kalıbı ve arûz sanatı musikî sanatının bir parçasıdır. Bu da dillerin ikna etmekten aciz kaldığı ruhları harekete geçirme sanatının bir bölümüdür. Şiir, [heceleri] sayıp dökmekten ve bir kalıba oturtmaktan [ibaret olan arûz sanatı] yoluyla yazılabileceği gibi, ilhamla da yazılabilir. Dolayısıyla, bunun haram olması için hiçbir neden yoktur ve bunun haramlığı ne yüce Allah'ın Kitabı ve ne de onun Peygamberinin S.A.V. sünneti üzerine temellendirilebilir.

Eğer bunun haramlığı yalnızca, Allah'ı yad *(zikr)* etmekten alıkoymasına bağlı ise, yapılan konuşmaların, yenilenlerin, içilenlerin pek ço-

81 Arapçası: "İnne mine'ş-şi'ri le-hikmetün."

ğu, seyirlik bağlar bahçeler, avlanma, cinsel ilişki vb hazlar ile meşgul olma gibi şeyler de kişiyi yüce Allah'ı anmaktan alıkoyar ve uzaklaştırır. Oysa, biliyoruz ki, Allah'ı anmak için ayrılan vakitler, diğerlerinden daha üstündür. Ne var ki, kişi kendisine farz [:zorunlu] kılınan [ibadet]leri yerine getirdikten sonra, tüm bu saydıklarımız onun için mubahtır."[82] Eğer [bunları yaparken farzların yerine getirilmesinde] kusur ederse, günahkâr olur. Eğer eğlenceye daldığından dolayı Allah'ı anmayı unutmaktan uzak kalmak mümkün olsaydı, elbette ki bunu ilk başaran peygamberler olurdu. Oysa, Süleyman bin Davud A.S., kendisine arz edilen atlara bakarken güneş kaybolup namaz geçince, atları cezalandırıp boyunlarını vurdurmuştu."[83]

---

82 Mubah: Dinin, ne helal ne de haram saydığı fiiller.

83 Câhiz'in sözünü ettiği bu kıssa, Sâd Sûresi, 30-33. ayetlerde anlatılmıştır. Ne var ki söz konusu ayetlerin Câhiz tarafından "boyunlarını kestirdi" ve "Allah'ı anmaktan geri kaldı" biçimindeki yorumu Celaleyn tefsiri gibi birtakım kaynaklar tarafından doğrulanmışsa da, başka yorumcular tarafından "[Atların boyunlarını ve bacaklarını sıvazladı" ya da "bacaklarına ve boyunlarına [sevgiyle] vurdu" biçiminde yorumlanmışlardır ve bu yorumlardan Süleyman A.S.'ın Allah'ı anmaktan geri kaldığı biçiminde bir anlam çıkarmak imkânsızdır. Nitekim, Muhammed Esed bu ayetleri şu şekilde çevirmiştir: "Biz Davud'a Süleyman'ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu. Doğrusu o daima Allah'a yönelirdi. Akşama doğru kendisine üç ayağının üzerine durup bir ayağını tırnağının üzerine diken çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu. Süleyman, 'Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbimi anmak için istedim, dedi. Nihayet onlar [uzaklaşıp] gözden kaybolunca, 'Onları (atları) tekrar bana getirin, dedi. Ve [sevgiyle] bacaklarına ve boyunlarına vurmaya başladı." Sâd, XXXVIII, 30-33. (Bkz., The Message of the Qur'ân, translated end explained by Muhammad Asad, Wiltshire: Redwood Pres, 1993, ss. 698-9.)

Tüm bunlardan sonra, belirtmeliyiz ki, kölelik, ticaretlerden bir ticarettir: Pazarlık yapma, paha biçme ve alışveriş işlemleri bunun üzerinde geçerlidir, satıcı ve alıcı satış değeri üzerinde iyice düşünüp bunu birlikte belirlemek zorundadırlar. Diğer satışlar için geçerli olan görme muhayyerliği[84] bu tür alışveriş için de zorunludur. Bir kölenin/cariyenin fiyatı hacim ölçüsü, uzunluk ölçüsü, tartı ya da sayı ile bilinmediğine göre, bunun ölçüsü güzellik ya da çirkinliktir. Bunu da yalnızca, güçlü bir bakışa, ustalıklı bir görüşe ve tıp sanatına sahip olan kişiler tam olarak anlayabilir. Çünkü, güzellik meselesi her bakanın kolayca anlayabileceği bir şey değildir. Nitekim, gözün görmesi ile elde edilen kanıtların yeterli olmayıp iyice düşünme gerektiren her şeyin durumu böyledir. Eğer bu şekilde bir karara varmak yeterli olsaydı, her gören kişinin, hatta davarların ve eşeklerin bile, bu konuda bir karara varması gerekirdi. Oysa gözün görmesi bu konuda yalnızca bir kanıttır. Kalp basireti akla yol gösterir. Karar veren ise akıldır.

Sana güzelliğin ne olduğunu açıklayayım. O bir yetkinlik ve denge halidir. Yetkinlikten kastım dengeyi aşan, örneğin boy'un fazla uzun olması ya da bedenin fazla ince olması, organlardan herhangi birinin büyük olması, gözlerin ya da ağzın geniş olması gibi, yaratılış bakımından dengeli bir insanda bulunmaması gereken bir fazlalık değildir. Çünkü, bu

84 Muhayyer: İki şeyden birinin seçimi arasında serbest bırakılmış.

tür fazlalıklar bedende bir artış olarak belirseler de, güzelliğin eksilmesine yol açarlar. Evrende bulunan her şeyin bir sınırı vardır ve bu sınırlar her şey için ayrı ayrı belirlenmiş olan tüm ölçüleri kuşatır. Öyleyse, her şeyden daha üstün olan din ve hikmet de dahil olmak üzere yaradılış ya da huy bakımından sınırı aşan her şey çirkindir ve yerilmiştir.

Dengeliliğe gelince, bu bir nicelik değil, kalıbın yerli yerinde olmasıdır. Düzgünlük de yeryüzünün dümdüz olması gibi bir durum değil, her bireyin bölümlerinin yerli yerinde olmasıdır. İnsanın yaratılışının düzgünlüğü, güzelliklerinin denge noktasında olması ve küçük ve yassı burunlu birinin geniş gözlü, daracık gözleri olanın geniş burunlu, çelimsiz ve sıska bir beden üzerinde kocaman bir kafası ve büyük bir yüzü olan kişinin kısa çeneli, uylukları kısa olanın sırtı uzun ya da sırtı kısa olanın uylukları uzun olması gibi veya şakakların yüzün aşağı bölümünden daha geniş olması gibi, hiçbir bölümün ölçüsüz olmamasıdır.

Sonra bu denge hali [yalnızca insanların vücutları için değil], evlerin yapılarının, iç dekorasyonlarının kalıpları, giysilerin kalıpları ve desenleri hatta su kanalları için bile geçerlidir. Bizim ölçülülükten kastımız yalnızca, vücut hatlarının *(hart)* ve onu meydana getiren bileşimin düzgün olmasıdır. Elbette ki, bir ekinin, ev dekorasyonunun ya da bir menekşenin güzelliğinin anlaşılabilmesi için, bakanın bakışlarını ya da koklamasını engelleyecek herhangi bir engelin bulunmaması

gerekir. Kişi el uzatmadığı sürece bunların tümü helaldir. Eğer hardal tanesi büyüklüğündeki ve hak etmediği bir şeye el uzatacak olursa, kendisi için helal olmayan bir şey yapmış ya da haram olan bir şeyi yemiş olur. Genç kızlarla/cariyelerle konuşmak, şakalaşmak, onlara kur yapmak, selamlaşma için el sıkışmak, yakından tanımak için el sürmek de böyledir. Haram şaibesi bulaşmadıkça, bakmak helaldir. Nitekim yüce Allah ufak tefek kusurları *(el-lemem)* bağışlayacağını bildirmek üzere şöyle demektedir: *"Ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki Rabbin, affı bol olandır."*[85] Kendisine bu ayetin yorumu sorulan Abdullah bin Mes'ûd -Allah ondan razı olsun- demiştir ki: Bir erkek bir kadının yakınına geldiğinde, önce davranırsa edepsizlik, geride kalırsa ufak tefek kusur sayılır. Sahabeden diğerleri ise, "*lemem* öpmek ve dokunmaktır" demişlerdir. Diğerleri ise demişlerdir ki: *Lemem* bir kadınla, cinsel organı dışında kurulan temastır. Sevgilisinden ne elde ettiği kendisine sorulan bedevî şöyle demiştir: Allah'ın yasak kıldıklarından çok, helal kıldıklarını.

Eğer bir kimse çıkıp Hz. Peygamber'den rivayet edilen *"Erkeklerle kadınları birbirlerinden ayrı tutun"* ve *"Bir evde, [yabancı] bir erkekle bir kadın yalnız kalmasın. Oradakilerden biri sordu: Kadının kayınbiraderi olsa da mı böyledir? [Hz. Peygamber cevapladı:] Dik-*

85 Kur'an: Necm, LIII, 32.

katli olunuz! Kayınbirader ölümdür" biçimindeki hadisleri kanıt gösterecek olursa, [Deriz ki:] erkeklerle genç kızların bir arada bulunduğu her yerde kalp bozukluğu, bağlantı kurma, aşk, uyanan cinsel arzuların kişiyi günahkârlığa zorladığı ve edepsizliğe sürüklediği bir ortam oluşturur ve cariyelerin bulundukları yerlere gidenlerin çoğu bunun için oralara giderler; onları dinlemek ya da satın almak için değil.

Deriz ki: Hükümler, yapılan işlerin görünüşüne göre verilir. Allah kullarını [herhangi bir işi] içyüzüne ve eylemleri niyetlere göre yargılamakla yükümlü tutmamıştır. Bir kimsenin görünüşüne bakılarak onun Müslüman olduğu sonucuna varılır. Ama belki de bu kişi kendi iç dünyasında inançsız biridir. Bir kimse filan adamın oğludur denilir ve belki de söz konusu kişi bu adamın oğlu değildir ama, bu iki anlamdan biri üzerine şahitlik eden herhangi bir kişi bunun tersini ileri sürse de, onun yatağında doğmuş ve onun ocağında büyümüş biri olarak tanınmıştır ve gerçekte bu şahitlik geçerli değildir. Bizimle birlikte olanlardan biri, nesebinin[86] herkesin bildiğinden farklı olduğunu ileri sürmez. Eğer bir kimse böyle olduğunu ileri sürse ve biz de bunu kabullenmezsek, bizim için bir sakıncası yoktur.

Pahası ağır ve rağbet gören cariyelerin herhangi bir kişinin gözünde aşırı değerli hale gelmesinin tek nedeni kişinin tutkularıdır.

---

86 Neseb: Soy, baba soyu.

Eğer kişi böyle bir cariyeyi herhangi bir köleyi satın aldığı gibi satın almış olsaydı, basit bir kölenin ücretini aşmazdı. Bir cariyenin fiyatının yüksek olmasının temel nedeni ona duyulan aşktır. Ola ki, pahalı bir cariyeyi satın alan kişi, ne yapacağını şaşırmış ve kalbindeki ateşi söndürmenin tek yolunun onu satın almak olduğunu düşünmüştür. Bir cariyenin bu kadar para etmeyeceğini düşünmüş olsa bile, ona sahip olmanın başka bir yolu olmadığını görünce, fiyatının çok yüksek olduğunu bile bile onu satın alıp sorunu çözmüş, başkalarının kendini ayıplamasına aldırmaksızın cariyeyi satın almıştır. Artık bu kişi, cariyelerle işi ileriye götürmekten ve onlarla haşır neşir olmaktan başka hiçbir şey yapamaz. Onun bu duruma düşmesinin tek nedeni aşktır ve bunun önündeki tek engel efendilerin [:cariye sahiplerinin] bunu engellemesi, dostların çobanlık etmesi ve aşırı çekingenliktir. Bu durumdaki âşık, cariyeyi satın alarak kendini rahatlatmak zorunda kalır ve böylece Şeytan da sürgüne gönderilmiş olur.

Aşk baş edilmesi imkânsız bir hastalıktır. Nitekim, [kimi] hastalıkları engellemenin tek yolu yalnızca [daha önce] perhiz yapmaktır. Besinlerden ortaya çıkan hastalıkların, [hastalık ortaya çıktıktan] sonra iyileşmesi neredeyse imkânsızdır ve bunlar beslenmenin artmasına bağlı olarak artış gösterirler. Bir kimsenin zararlı şeylerin tümünden perhiz yapması ve tüm besinlerden uzak durması mümkün değildir. Kendi kendine doktorluk

taslayan bu kişi sağlığını tehlikeye atıp iyice cılız ve güçsüz hale geldiğinde, [doktorlar tarafından iyileştirilmeye çalışılır ve vücudunun] karışımını oluşturan şeyleri almaya ve güzel şeylerin yardımına başvurmaya yönlendirilir. Oysa ki, besinlerden uzak durup perhizle korunma mümkün olsaydı, [bileşiminde bulunan] havanın ya da suyun değişmesinden dolayı zarar görmeyecekti.

Aşkın ne olduğunu tam olarak anlayabilmen için onun niteliklerini sana anlatayım: Aşk ruha ilişen bir hastalıktır. [Ruhun bedenle olan] birlikteliği nedeniyle, tıpkı bedende bulunan bir tutukluğun ruhu etkilemesi ve kişideki bitkinliğin ruhu zayıf düşürmesi gibi, bu hastalık bedene de ilişir. Aşk hastalığı ile onun bedendeki uzantıları, kalple onun diğer organlar arasındaki ilişki gibidir. Bu hastalığın tedavisinin zor olması, çok farklı nedenlerden kaynaklanmasındandır. Gerçekten de aşk, birçok nedenin bir araya gelmesinden dolayı ortaya çıkar. Nitekim, soğuğun ve balgamın bileşimi olarak ortaya çıkan humma da böyledir. Kim bu iki karışımdan birini tedavi etmeye çalışırsa, diğerinden kaynaklanan hastalığı artıracağı için, yetersiz kalır. Bu nedenle hastalık, temel öğelerinin gücünü koruması nedeniyle, yerleşik hale gelir ve çözülme yavaşlar. Tıpkı bunun gibi, aşk da sevginin, tutkunun, samimiyetin ve tanışıklığın/hoşnutluğun *(müşakele)* bileşiminden meydana gelir. Aşkın üç aşaması vardır. Bunlardan birincisi yükseliş dönemidir. Diğeri, bir süre sonra sona

erecek olan bekleyiş dönemidir. Sonuncusu ise, usanma ve dağılma ile sona erecek olan çöküş dönemidir.

Sevgi, yalnızca kendisini tanımlayan ve başka şeyler için geçerli olmayan bir anlamın adıdır. Çünkü, kişi Allah'ı seviyor, yüce ve ulu olan Allah inanan kulunu seviyor, adam çocuğunu seviyor, çocuk can ciğer kuzu sarması arkadaşlarını, memleketini, toplumunu seviyor denilebilir, ama bu sevgi, hangi açıdan olursa olsun, aşk adını almaz. Buradan da anlıyoruz ki, başka etkenlerle birleşmedikçe, aşkı anlatmak için sevgi sözcüğü yeterli değildir. Ne var ki, aşkın başlangıcı sevgidir. Sonra onu tutku izler. Ama tutkuların gerçeğe ve ince eleyip sık dokumaya tahammülü yoktur ve çoğu zaman o bunlardan uzak durur. Dinler, ülkeler ve benzeri şeyler söz konusu olduğunda da, tutkunun durumu budur. Tutkuya kapılan kişi, tutkusunun emrinin ve isteğinin dışına çıkamaz. Bu nedenle denilmiştir ki: "Tutkunun gözleri doğruyu söylemez."[87] Yine denilmiştir ki: "Senin bir şeye beslediğin sevgi, seni kör ve sağır eder." İnsanlar dinlerini [:idolleri, din adamlarını, sembolleri] tutkuları için ilahlaştırırlar. Öyle ki, âşık olan bir kişi ne sevgilisinin sonsuz güzelliğine, ne son derece yetkin olmasına ve ne de hünerli ve boylu boslu olmasına âşıktır. Sonra, ondan aşkına bir kanıt getirmesi istense hiçbir kanıt getiremez. Ayrıca bilinmelidir ki, kimi zaman sevgi ve tutku bir arada bulunsalar da aşk

87 Arapçası: "Aynü'l-hevâ lâ tasdiku."

adını alamazlar. Bu durum çocuğa, yakın bir dosta, memlekete, bir insan grubuna, herhangi bir süsleme biçimine ya da hayvana karşı [beslenen duygularda] ortaya çıkabilir. Bu durumdaki kişilerden hiçbirinin bedeninde [duygularının uzantısı olan] bir hastalanma görülmez. Hiç kimse çocuğuna ve memleketine karşı beslediği duygulardan dolayı, her ne kadar bunlardan ayrı kaldığı zamanlarda acı çekiyor ve yanıp tutuşuyor olsa da, ruhunu felakete doğru sürüklemez. Oysa, aşkın başlangıcında kendisini helak eden ya da çekilmez sıkıntılara sokan, üzüntüden yıkılmış ne çok insan görmüşüzdür.

Bu söylediklerimizden anlaşılmış olmalıdır ki, sevgiye ve tutkuya erkekle kadın arasında bulunan özgün duygu *(müşâkele)* eklendiği zaman bu durum gerçek aşk adını alır. Özgün duygudan kastım doğal duygudur. Yani, tüm canlılarda görülen ve erkeklerin dişilere, dişilerin de erkeklere karşı besledikleri ve bileşimlerinde bulunan sevgidir. Eğer bu erkeğin diğer bir erkeğe duyduğu aşk biçiminde ortaya çıkarsa, bu da şehvetten türeyen bir aşktır ve şehvetten soyutlandığı zaman buna aşk denilemez. Sonra, başlangıçta aşk çok sağlam bir biçimde ortaya çıkmaz, hatta bunun bir dostluk olduğu düşünülür. Israrlı ve sürekli bir çaba sonucu bu durum kalpte filizlenir. Tıpkı tohumun toprakta filizlenişi gibi filizlenip güçlenir ve meyve verir. Kimi zaman bu duygular, koca bir gövde ve güçlü, sağlam bir sütun haline gelir. Kimi zaman da eğilip bükülür ve sonunda kökünden kurur.

Sonuç olarak aşk, yukarıda belirttiğimiz niteliklerin bir araya gelmesi halinde tam bir aşk haline gelir. Sonra, göz göze gelmenin azlığı bu durumun şiddetlenmesine ve aşk ateşinin artmasına neden olur. Kesintinin uzaması ise, aşkı iyice alevlendirir ve bu durumda aşk aklı etkisi altına alır, bedeni güçsüz bırakır, kalbi tümüyle işgal edip yararlı şeylerin tümünü oradan sürüp çıkarır. Artık sevgilinin hayali sürekli olarak âşığın gözü önündedir. Düşünce dünyası büyük ölçüde sevgiliyle meşguldür ve kalbine ondan başkasını getiremez olur.

Günler geçip süre uzadıkça, sevgilinin izleri ve hayali kaybolur kaybolmaz âşık ona susamış ve onun yasını tutar görünse de, ayrılık aşkın gittikçe azalmasına ve bıkkınlık aşk ateşinin gittikçe sönmesine yol açar. Aynı şekilde, sevgilinin elde edilmesi de, aşkın çözülmesini hızlandırır. Bu da, kalplerin doğalarının ince ya duyarsız olması, kurulan bağların hızlı ya da yavaş işlemesi, şehvetin güçlü ya da zayıf olması gibi nedenlerden dolayı, kimi insanların aşkta diğer insanlardan daha hızlı olmasından kaynaklanmaktadır. Âşığın hastalığı başını aşıp göğsünden taşmadıkça ve gönlünü allak bullak etmedikçe aşkını sevgilisine açamaz. Bu da, kimi doğaların diğerlerine özel bir yakınlık duyarak karşılık vermesi, kimi bireylerin kimilerine daha fazla özlem duyması ve ruhların birbirine yakın olması nedeniyle gerçekleşir. Nitekim, uykusu olmayan, ama yanındaki kişinin uyuduğunu gören kişinin şekerlemeye başla-

ması ya da esneyen birini gören kişinin, doğal bir zorunluluk olarak esnemeye başlaması da böyledir. İki kişi arasında ortak yön, huy, yaradılış, tutku, ilgi alanı *(zarf)* ya da karakter bakımından bir yakınlık bulunmadıkça, aşk[ın yoğunluğu] bakımından birbirine eşit iki âşığın bulunduğu çok az görülür. Bu nedenle, güzelin çirkine ya da çirkinin güzele âşık olduğunu göremezsin. Bu konuda seçim yapan kişi, daha çirkin olanı, daha güzel olan üzerine tercih eder. Bunun dışındaki konularda, yanılgı olduğunu düşündürecek bir biçimde herhangi bir tercih görülmez. Ne var ki, [eğer böyle bir durum varsa] bu, ruhların tanışmasından ve kalplerin izdivacından dolayıdır.

Üstün niteliklere sahip olan genç kızlar *(el-kıyân)* karşısında aşka tutulmak ve ruhların onlara karşı duyduğu ilgi gerçek bir âfettir. Çünkü onların insana sunduğu haz, yeryüzünde başka hiçbir şeyde bulunmayan türdendir. Tüm hazlar duyular aracılığıyla gerçekleşirler. Yenilip içilen şeylerden alınan haz, tat alma duyusu aracılığı ile gerçekleşir ve başka hiçbir duyunun bundan nasibi yoktur. Eğer insan burnun nasibi olan miski[88] yemiş olsaydı, onu sevimsiz bulur ve pis bir şey olduğunu düşünürdü. Çünkü bu [:misk] donmuş kandan ibarettir. Eğer insanın burnuna, kokusu hoş olmayan kimi meyveler ve diğer şeyler üzerinden, bunlara karşı hiç de istekli olmadığı bir sırada bir esinti gelse ya

88 Misk: Bir tür ceylandan elde edilen parfüm.

da bu tür şeylere uzun süre bakmak zorunda kalsa, bu durum ona sıkıntı vermeye başlar. Eğer bir kimse, tüm kokuları işitme duyusuyla birer birer algılamaya çalışsa, hiçbirinden azıcık bile olsa haz alamaz. Ama söz konusu olan genç kızlar ise, onlardan alınan hazda üç duyunun payı vardır ve kalp bunların dördüncüsü haline gelir. Öyle ki, çekici ve genç bir kız karşısında göz bakmakla hazdan pay alır. Çünkü, güzellik ve beceri hiç de yayılıp zevk almaya çalışan[89] biri için değildir. İşitme duyusu da, kendine özgü bir haz aracıdır ve bu duyunun sağladığı türden olan hazzın diğer duyularla bir ilgisi yoktur. Dokunma duyusu ise, güçlü arzuların ve şehvetin cinsel ilişki *(el-bâh)* ile sonuçlanmasını birlikte getirir. Tüm duyular kalbin dış dünyaya açılan kapılarıdır ve kalbe yön verirler. Bir kadın şarkıcı *(el-kayne)* sesini yükseltip şarkı söylemeye başladığında, bakışlar ona çevrilir, işitme duyusu dikkat kesilir. Kalp bütün varlığıyla ona yönelip işitme ve görme duyularını geride bırakır. Bu iki duyudan her biri kalbi yönlendirmede diğerine eşlik eder. Bu nedenle her iki duyudan elde edilen hazlar kalbin derinliklerinde bir noktaya boşalırlar. Bu anda oluşan sevinç hali ile birlikte dokunma duyusu[yla ilgili haz] ortaya çıkar. Bu durumda üç tür haz aynı anda gerçekleşmiş olur ki, başka bir şey için böyle bir durumun ortaya çıkması kesinlikle söz konusu değildir ve duyular böyle bir hazzı [tek başlarına] or-

89 Arapçası: "Ellezi'stemtea ve'rtâa."

taya çıkaramazlar. Bu nedenle bir kişinin genç kızlarla/şarkıcılarla birlikte oturması en büyük fitnedir.[90] Nitekim eserde şöyle rivayet olunmuştur: "Bir anlık bakıştan *(en-nazra)* sakının. Çünkü o, kalbe şehvet tohumu eker ve fitne olarak sahibi için yeterlidir." Bakma ile şehvetin, dinleme ve kur yapma ile bir araya geldiğinde neler olabileceğini sen düşün!

Cariye aşkında neredeyse hiç samimi değildir. Çünkü [para ile] elde edilmiş olduğundan huyu tuzak kurmaya yatkındır ve kendisi ile bağlantısı olan erkekleri ağına düşürmekle meşguldür. O, kendisini seyreden kişiyi bir anlık bakışlarıyla elde etmeye, gülücükler göndererek ve şarkı şiirleriyle kur yaparak aldatmaya çalışır. Âşığının konuşmalarını merakla dinleyip tekrar eder. Ona içki sunar. Onunla uzun süre kalmaya bayılıyormuş, dört gözle yolunu bekliyormuş ve ayrılığına çok üzülüyormuş gibi yapar. Büyüsünün onu allak bullak edip tuzağına düşürdüğünü fark ettiğinde ise, başladığı işi ileri aşamalara taşımaya ve kendi taşıdığı duyguların âşığınınkinden daha yoğun olduğu görüntüsünü vermeye çalışır. Sonra ona, tutkusundan dolayı yakındığı mektuplar yazıp artık gözyaşlarını tutamadığından, sırılsıklam âşık olduğundan, hayalinde düşünde, gece gündüz aralıksız olarak onu andığından söz eder. Ondan başkasını istemediğini, başka hiç kimsenin kalbinde bir değeri olmadığını, bir an bile olsun

90 'Fitne' sınanma, çekicilik, büyülenme, delicesine sevdaya tutulma, entrika ve kargaşa gibi anlamlara gelmektedir

ondan uzak kalmak istemediğini, onun malını değil kendini istediğini söyler. Sonra yazdığı mektubu altı tomar haline getirip za'feran[91] ile mühürler, ipek şeritlerle bağlar. Aldattığı âşığının sağlamca bağlanması için bütün bunları sahibine anlatır, verilen yanıt gereğince diline gelen iyi kötü her şeyi söyler. Eğer ondan bir yanıt alırsa, bu gelen yanıtı bir gönül eğlencesi olarak algılar ve yazdığı mektubu rüyası yerine koyar ve şiirler söyler:

Ve bir sayfa, anlatıyor kalbinde ne varsa,
Yerli yerinde nağmeleri.
Geldi, ferahlattı gönlümü,
Ardından uzunca bekleyişin.
Güldüm gördüğümde önce,
Ama ağladım okuyunca.
Gözlerimle gördüm yalanladıklarını,
Hızlandı gözyaşlarım,
Çok mu yazık ettim kendime,
Hayatımı ve ölümümü senin ellerine bırakarak.

Sonra başlar şu şarkıyı söylemeye:

Pişman mı olayım sevgiliden aldığım mektuba,
Yoksa uçayım mı sevincimden.
Güldürdü beni mektubun başında,
Sonra diyeceğini dedi ve ağlattı beni.

Sonra dönüp onu günaha sokar ve yakınları ile arasını açar. Cariye, kendi arkadaşlarının gözünde onu küçük düşürür. Kadehler dolusu içirir. Tatlı ısırıklar ve çimdikler atarak onunla oynaşır. Güzel kokular içinde onu adeta boğar. Ayrılacağı vakit saçından bir tu-

91 Za'feran: Safran. Botanik'te 'Cracus sativus' adıyla bilinen bitkinin ve ondan elde edilen mürekkebin adı.

tam, yazmasından bir parça ve mızrabından bir kıymık alıp onun eline tutuşturur. Nevruz[92] günü geldiğinde ona birtakım elbise ve şeker, Mihrican gününde ise bir yüzük ve bir elma hediye eder ve yüzüğün üstüne kendi adını kazdırır. Toplum içinde onun adını dile düşürür ve onu görünce şöyle şarkı söyler:

Bir nimettir sevenin bakışları sevgili için
Sırtını dönmesi ise çok büyük bir beladır.

Daha sonra âşığına varıp ona duyduğu özlemden dolayı uykudan, yemeden, içmeden kesildiğini, ondan ayrı kaldığı zamanlarda gözyaşlarının hiç dinmediğini, onu hatırlayınca hayatının zehir olduğunu, adını anınca şaşırıp kaldığını, hatta onun yüzünden akan gözyaşlarını bir kabın içinde biriktirdiğini söyler. Onun adı geçtiğinde Mecnun'a ait olan şu beyti okur:

Olamaz onun [:Leylâ'nın] ismine denk,
isimlerin en güzeli bile,
Benzemez onun adına hatta, andırmaz bile onu.

Âşığını çağırırken de, onun [:Mecnun'un] şu sözleri ile davet eder:

Hani biz Minâ yamaçlarındaydık ya;
bağırmıştı biri uzaklardan,
Çalkalandı gönlümdeki hüzün dalgaları;
Bilemez,
Leylâ'dan başkası Leylâ adıyla çağrılmayı;
Uçurdu Leylâ'nın adı,
göğsümde uçan bir kuş gibi Leylâ'yı.

---

92 Nevruz: Türklerde ve İranlılarda güneş yılının ilk günü olan bahar bayramıdır. Sevinç içinde karşılanır.

Kimi zaman olur bu kandırmacalar cariyeyi bunların gerçeğini yapmaya sürükler. Kimi zaman da âşığının dertlerine ortak olur. Evine kadar gidip ona bir öpücük kondurur ya da daha fazlasını yapar, eğer kendisi bakımından bir sakıncası yoksa, onun isteklerini yerine getirir.

Kimi zaman da, âşığı kendisini düşük bir fiyata elde edebilsin diye tüm becerilerini bir tarafa koyup sahiplerine mazeretler ve güçlükler çıkarır. Efendisinin kendisini satmasının ve âşığının mülküne geçip hile yaparak özgürlüğüne kavuşmanın ya da âşığını korumak üzere, özellikle de âşığının duyarlı, sevimli, karakterinin hoş, fiziğinin yakışıklı, dilinin tatlı, anlayışının keskin biri olduğunu düşündüğü zaman, fiyatını düşürmenin yollarını arar. Bir de âşığı şiirler okuyup besteleyen ve terennüm eden biriyse, cariyenin gözünde daha değerli hale gelir.

Yine de, bir cariye çoğunlukla samimiyetten uzaktır. Sürekli olarak mazeret gösterir ve âşığının elinden elindekileri yavaş yavaş çekip almak için türlü hilelere başvurur. Kimi zaman da, bir cariyenin bağlılarının sayısı üçe hatta dörde ulaşabilir. Bu bağlılar bir araya gelmekten kaçınırlar. Bir araya geldiklerinde, kıskançlıkları had safhada olduğundan, cariye bir gözü ile bunlardan birine gülüp diğer gözü ile ötekine ağlar, bir üçüncüsüne göz kırpar. Birine sırlarını, diğerine herkes tarafından görülüp bilinen şeyleri anlatır. Diğerlerinin değil, hangisiyle konuşuyorsa onunmuş görüntüsünü verir ve aslında için-

den geçenler ortada görünenlerden çok farklı imiş gibi yapar. Âşıklarının yokluğunda yazdığı tek nüsha mektubu çoğaltıp her birine ayrı ayrı gönderir ve mektubunda diğerlerinden hiç hoşnut olmadığını, yalnızca mektup gönderdiği bağlısına ait olduğu gibi şeyler yazar. Eğer Şeytan'ın elinde cariyelerin dışında insanları öldüreceği hiçbir tuzak, onları baştan çıkaracağı hiçbir bilgi ve onları sürükleyeceği hiçbir fitne kalmamış olsaydı, cariyeler ona yeter de artardı. Bu sözler onlar için bir yergi değildir, tersine aşırı övgüdür. Eserde aktarıldığına göre [Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demiştir]: "Kadınlarınızın en iyileri, büyüleyici ve etkileyici olanlarıdır." Hârût ve Mârût'un,[93] Musa'nın asasının ve Firavun'un büyücülerinin ortaya koydukları, genç cariyelerin büyülerinden daha aşağı düzeyde kalmaktadır.

Sonra onları zina [yollarından] alıkoyduğu zaman, Keşahıne evlerinin[94] mehârici[95] üzerlerine baskın gelip onları zinakâr erkeklerin evlerine gönderirler. Oysa onlar da, kendilerinin tüm günahlarını görmezden gelebilecek ve tüm ayıplarına katlanabilecek çocukların analarıdır. Sıradan halktan bir adamın evinde görecek olsan onları kusurlu sayarsın, ama hükümdarların saraylarında gördüğün zaman kusurlar ortadan kalkar. Oysa hepsinin nedeni birdir ve etkenler eşittir.

---

93 Hârût ve Mârût adı birlikte anılan iki melektir. Büyüyle uğraşırlardı. Bu nedenle kıyamete kadar kalmak üzere Babil'deki bir kuyuda tutuklanmışlardır.

94 Randevuevleri.

95 Aracı.

Doğduğu günden başlayarak ölünceye dek edepsizlerin, hovardaların ve maskaraların, ağzından hiçbir ciddi söz işitilmeyen kişilerin, ne dinden ne erdemden haberi olan ve ne de kendisine güvenilen insanların arasında Allah'ı anmaktan uzaklaştıran boş sözlerle yetiştirilen bir cariye fitneden nasıl uzak kalabilir ki? Üstelik maharetli eğiticileri onlara iki ya da dört beyitlik şiirlerden oluşan dört bin ya da daha fazla ses öğretir. Çarptığınız zaman sayıları on binleri bulan bu beyitlerde ne onları aymazlıktan kurtarıp Allah'ı hatırlatan, ne [cehennem] azabından korkutan ne de sevap kazanmaya teşvik eden bir tek cümle vardır. Tersine, bu beyitlerin tümü zina, kur yapma, ayartma, muhabbet tellallığı, aşk, özlem ve cinsellik gibi temalarla doludur. Sonra, bir cariye kendisine öğretilmek istenen sanatı öğrenmekten uzak kalamaz. Çünkü bir anlık zevkten başka bir şey düşünmeyen ve tek istedikleri şey bu cariyeleri ayartmak olan insanların elinde elden ele dolaşırlarken kendilerini koruyabilmelerinin tek yolu budur. Bir cariye sanatında böyle davranmak zorundadır. Çünkü, bu konudaki maharetini kaybettiği zaman, gözden düşer. Eğer sanatını ihmal ederse, çöküşe doğru gider. Eğer ondan yararlanamazsa, durgunlaşır. Durmakta olan her şey ise, çöküşe daha yakındır. Sanatlarla bu sanatların güzelliğini bozan şeyler arasındaki tek fark, bunları icra ederken aşırı gidip yapmacıklığa kaçmaktır. Eğer bir cariye doğruya yönelecek olsa, zaten doğrunun ne olduğunu bilmemektedir. Ay-

mazlıktan kurtulmak istese buna güç yetiremez. Eğer Ebu'l-Hüzeyl'in mütefekkirin yapmak zorunda olduğu şeyler konusundaki kanıtları geçerli ise, tefekkürden uzak olanlar öncelikle bu cariyelerdir. Çünkü bir cariyenin, belirli nitelikteki insanlarla düşüp kalkmak üzere bir ömür boyu eğitimini aldığı şeylerin ruhunda bıraktığı iz gereği; düşüncesi, kalbi, dili ve bedeni kendisine ne verildiyse onunla meşguldür.

Bizden birinin üstünlükler[e sahip olduğunun en önemli kriteri odur k]i: İnsanlar, tıpkı halifelerin ve ekabirin yoluna düştükleri gibi, bu kişinin yoluna düşmüşlerdir. Söz konusu kişi ziyaret olunur, ama o hiç kimseyi ziyaret etmez, herkes ona erişmeye çalışırken o kimseyi takmaz, ona hediyeler gönderilirken onun hediye vermesi gerekmez. Gözler [onun için] uykusuz geceler ve gözyaşları sicim gibi akar, kalpler [onun] korkusunu taşır, ciğerler [onun için] dağlanmıştır. Elini sıkı tutup mülkünü artırdığı ölçüde herkes onun hakkında birtakım kuruntular besler. Aslında, iyice düşünüldüğünde, satılanların, alınanların, istifade edilenlerin ve elde edilenlerin hiçbirinde, insanların bu tür kuruntular beslemesini gerektiren hiçbir şey yoktur. Kim bir Habeşli cariye sahibi olsa, [bu cariye sayesinde] yüz bin dinar, ya da yirmi bin dinar elde etmektedir. O cariyenin sahibinin evine yiyecek ve içecek türünden çeşit çeşit hediyeler gönderilir. İnsanlar [bu eve] geldiklerinde, tek elde ettikleri şey [bu cariyeyi] görmektir. Ayrıl-

dıklarında ise ziyanla ayrılırlar. Cariyenin sahibi ise gelenlerin diktikleri ağacın meyvelerini devşirir ve [verilen hediyeler] cariyelerin günlük ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz; cariye sahibi, elde ettiği şeyler [:statü] aracılığı ile diğer insanları bir kenara iter.

Bu konumdaki bir adam çoluk çocuk geçindirme gibi insanları sıkıntıya sokan; onların sayısal çokluğunu dert edinme, yiyip içecekleri şeyleri tedarik etme ve hizmetlerine koşma gibi insanları düşüncelere sevk eden şeylerden uzaktır. Unun pahalanması, sevîk'in[96] yokluğu, zeytinyağının izzeti [:sofraya tenezzül etmemesi] ya da şıranın bozulması gibi şeyler bu adam için sorun değildir. Bu adamın küçümsemesi sıkıntı olarak, kışkırtması musibet olarak, kırılması felaket olarak yeter. Sonra, bu adam sıkıntıya düştüğü zaman gider borç alır; kimse onu reddetmez. İhtiyaçlarının temin edilmesini istediğinde kimse onu geri çevirmez ve her zaman için saygıyla karşılanır; biri onu çağıracağında [saygı ifadesi olan] künyesi ile çağırır. O birini çağırdığında, çağırdığı kişi ona kendini feda eder. Bu kişi, eşi benzeri görülmemiş haberler alıp hayat bulur. Gizli saklı olan şeylerden haberdar olur. Bağlıları ona daha yakın olma konusunda birbirlerini kıskanırlar ve ona iyilik yapma konusunda yarış ederler. Onun sevgisini kazanma konusunda kendi aralarında fısıldaşırlar. Ona yaptıkları fedakârlıklarla övünürler.

---

96 Sevîk: Buğday [ya da arpa], hurma ve şekerle yapılan bir çeşit tatlı.

Halifelerden başkasının bu niteliğe sahip olmadığını düşünüyoruz. Bununla birlikte, onlar [:halifeler] aldıklarından daha fazlasını verirler. Dilekler onlar aracılığıyla elde edilir. Onlardan alınanlarla zenginliğe ulaşılır. [Beri tarafta] oturan kişi ise cevherleri alıp aslı astarı olmayan şeyleri *(araz)* verir. Pınarın başını tutup kalıntıları başkalarına verir. Taş gibi altınlar, yakutlar, inciler ve gümüş parçaları karşılığında esinti ile gelen kârı satar. Kısacası, bağlıların istedikleri şeyi elde edebilmeleri neredeyse imkânsızdır.[97] Çünkü, cariyelere sahip olan kişi, bağlının isteğini dürüstlük ve namusluluk kaygısıyla yerine getirmekten vazgeçmemiş olsaydı, bu kez de sanatı ve becerisi gereği ve ailesinin bulunduğu alandan onu uzaklaştırma amacıyla onun isteğini yerine getirmemiş olurdu. Çünkü, âşık sevgilisini bir kez elde ettiğinde, aşkının onda dokuzu yok olur. Yaptığı iyilik ve geliş gidişler de, aşkından eksilen miktar ile orantılı olarak azalırdı.

Cariye sahibinin *(el-mukiyn)*, cariyesini sana bağışlamaya, yüzünü yumuşatmaya, bu tür şeylere ilgisiz kalmaya götüren nedir ki? Eğer o, herkes tarafından değer verilen bu sanatı yapabilecek biri olsaydı, cariyelerine olan ilgisi ortadan kalkmış olmaz, arkadaşlarının verdiği haberlere itibar eder ve geceleme/yurt ücretini alır, akşam vaktinden önce uyumuş ve hiçbir şeyden habersizmiş gibi yapar, mektuplaşmaları görmezden gelir, ziyaret günü

97 Arapça deyimiyle, "Beyne'l-murâbıtıyne ve beyne mâ yürîdûne khharte'l-katâd."

cariyeyi unutmuş gibi yapar, eve gelmediği için onu hesaba çekip cezalandırmaz ve sırrının mührünü söküp dağıtmaz, geceleyin nerede olduğunu sormaz, kapıları kilitleyip perdeleri çekme gibi şeylerle ilgilenmez, [cariyelerinin] bağlılarının her biri için ayrı imkânlar hazırlardı. Tıpkı bir tacirin ticaret yaptığı kimseleri birbirinden ayırt edip her biri hangi dilden anlıyorsa öyle konuştuğu gibi ya da bir çiftçinin ekin ektiği toprakları iyi bilip arpa, buğday ve sebzeden hangisini hangi bölümde yetiştireceğini iyi bildiği gibi, bağlılardan her biri için neyin daha uygun olduğunu bilirdi. Eğer bağlılardan şan şöhret sahibi biri varsa onun şanına ve şöhretine güvenir ve ondan birtakım ihtiyaçlarını karşılamasını isterdi. Eğer şan şöhret değil, ama servet sahibi biriyse, ondan da karşılıksız (bilâ ayyine) borç isterdi. Eğer herhangi bir şekilde sultana [:iktidara] yakın biriyse, onun sağlayacağı koşullar, yardımcılardan elde ettiği şeyler ve tıpkı Selemetü'l-Fakâî, Hamdûn es-Sahnâvî, Alî el-Ğâmî, Haceru'n-Nûr, İbn Decâce, Hafsaviyye, Akhmed Şa'ra, İbn'ül-Mecûsî ve İbrahim el-Allâm'ın yaptığı gibi, onları ziyaretinde kendisinin davullar ve zurnalarla karşılanması yeterli olurdu.

Hangi sanat yeryüzünde bu sanattan daha üstün olabilir ki? Eğer birtakım kişiler haramla helal arasındaki farkın ne olduğunu bilseydiler, bu sanatın sahiplerine düşmanlık etmezlerdi. Çünkü, kimi zaman hâli vakti yerinde olan birinden cariye satın almakta bir sakınca olmadığı halde, alan kişi güvenilir bi-

ri olmasına rağmen, cariyeye bir zarar ver[ip değerini düşür]ebilir. Bu durumda, aldığı fiyattan daha ucuz bir fiyata onu sahibine iade eder ve kâr etmiş olur. Ya da kendisine güvenen biri tarafından [bir cariye ile] evlendirilir. Onu evlendiren kişi için bir güçlük var mıdır? Hain ve cahil olanlardan başka helal dairesinden kim kaçar ki. Ayrıca, İslam dini açısından bu tür ilişkilerin zina olduğunu belirten kesin bir kanıt var mıdır?

Yaşam Tarzı ve Ahiret Üzerine

Gördüm ki, benden önce [kitap yazıp] *âdâp* [:ahlak kuralları] koyanlardan çoğu, kendilerinden sonra bu konularla ilgilenecek olanlar için gerçeğe yaklaşan ve anlatım güzelliğine sahip olan bir yığın bilgi bırakmışlar. Ama yine gördüm ki, bunlarda yapılan tanımların ve ileri sürülen görüşlerin çoğu, kaynağı belirtilmeyen ayrıntılar, nedenleri keşfedilmemiş birtakım nitelikler ve temellerinin nereye varıp dayandığı belli olmayan birtakım durumlar kabilindendir. Bu kişiler emaneti yerine vermek için büyük çaba harcamışlar, ama [derledikleri bilgilerin] ne anlama geldiğini ortaya koyma üstünlüğüne erişememişlerdir. Fakat, her ne kadar bu kişiler ortaya koydukları bilgilerin nedenlerini belirterek bunları kesin, anlaşılabilir ve akla uygun *(istibsâr)* bilgi haline gelmesini sağlama yoluyla bilginin özüne ulaşamamış olsalar da, yaptıkları şeyler hiç de küçümsenecek düzeyde değildir. [Belirtmeliyiz ki] Allah'ın Peygamberleri'nin öğütleri, yalnızca nedenleri belirtilmiş, temel-

leri ortaya konulmuş ve örnekler eşliğinde anlatılmış türden olan öğütlerdir.

İşte bu nedenle, bu kitabımı ben senin için yazdım ve onun içerisinde yaratılanların kendilerine yerleştirilen ve yaradılıştan sahip oldukları doğal özelliklerini senin için ayrıntılı olarak anlattım. Onlar bu doğalar konusunda birbirlerine eşittirler. Bunları kendi benliklerinde [hazır] bulma konusunda zorunlu bırakılmışlardır. Bu doğalardan doğan şeyleri bilme konusunda ise görüş birliği içerisindedirler. Sonra ben, onların durumlarının nasıl farklılaştığını, konumlarının nasıl sıralandığını, bir şeyin ortaya çıkmasını gerektiren temel nedenin *(illet)* ne olduğunu, birinci kendinden sonraki şeye dönüştüğünde başka şeylerin ortaya çıkmasına neden *(sebeb)* olan şeyin ne olduğunu, ikinci [durumun] ortaya çıkmasının ancak birincinin varlığı ile mümkün olduğu durumları, kimi zaman birinci bulunduğu halde ikincinin ortaya çıkmadığı durumları, birinci karakterin durumu ile, ikinci bir karakter *(tab')* haline dönüşen kazanımlar ve alışkanlıklar arasındaki farkın ne olduğunu ve bu farklılaşmanın niçin ortaya çıktığını, insanların kalplerinde gerçekleşen olayları *(devâî kulûbü'n-nâs)*, insanların bunların hangilerinden kaçınıp hangilerinden kaçınmadıklarını, insanları arzulara yönlendiren eğilimlerin neler olduğunu, insanların kalplerinde bulunan yabanilikten sonra onları evcimen hale getiren ve onların nefretini samimiyete dönüştüren nedenleri, onlarda bulunan kötü karakterlerin nasıl yok

olduğunu ve bunların yerine güzel huyların nasıl yerleşeceğini senin için açıklayacağım. Ayrıca senin için bu konuyla ilgili olarak birtakım ilkeler tanımlayacağım ve her ilke ile birlikte bu ilkenin uzak ve yakın nedenlerini *(illetehû ve sebebehû)* de açıklayacağım.

Biliyorum ki, pek çok gerçek karmaşıktır ve bunlar ancak uzun bir inceleme ve kafa yorma sürecinden sonra açıklığa kavuşturulabilirler. İşte Şeytan'ın, aymaz kişileri tuzağa düşürdüğü nokta burasıdır. O kadar ki, bu kişiler dış görünüşün büyüsünden kurtul[up derinlere dal]manın bir yolunu bulamazlar. Bu nedenle ben, açık ve kesin bir kanıt ile desteklediğim ve her kuşku karşısında bir kanıt getirdiğim şeyler dışında, bu üstü örtülü konuların hiçbirine değinmedim. Öyle ki, sen bunlar aracılığıyla derinlerde bulunan kesin kanıtları *(burhan)* çıkarabilir, doğrunun hazinelerini gözler önüne serebilirsin; kalplerdeki sırları hissedersin ve sonuç olarak, ileri sürdüğün şeyleri bir kanıta dayalı olarak ileri sürmüş ve savlarını bir incelemeye dayandırmış olursun. Böylelikle, şimdiye dek habersiz olduğun birçok bilgi karşısında yabancı kalmamış olursun. Bu durumda sen karakterleri, doğuştan gelen özellikleri ve sonradan ilişen durumları bildiğin için, her kişinin içinde gizlenen durumların tanığı olursun. Sonra, bir şeyin ayrıntıları ile ilgili derin bilgi sahibi olmadıkça, o şeyin aslı ile ilgili herhangi bir bilgiyi sana vermeye razı değilim. Sonra ben, her doğada kavranılabilir *(ma'kûl)* ve tüm varlıklarda görülebilir durumlar[dan başkasın]ı senin için tanımlama yoluna gitme-

dim. Eğer sen bunları güzelce anlar, tanımların sınırlarını dosdoğru çizer ve bunları yerli yerine koyarsan, senin ömrün -günleri kısa olsa bile-, Allah'ın izniyle, uzun hale gelir ve uzak durman gereken şeyleri güzelce bırakırsın.

Bilmelisin ki, âdâb [:ahlak kuralları, davranışlar] hem din [işlerin]de ve hem dünya [işlerin]de kullanılmaya elverişli olan birtakım araçlardan başka bir şey değildir. Yine, bu kurallar yalnızca, doğaların asıl [nitelik]leri üzerine konulmuşlardır ve din ve dünya işlerini düzenleme ilkeleri *(usûlü't-tedbîr)* kesinlikle aynı şeylerdir. Diğer bir deyişle, eğer herhangi bir ilkenin dinde uygulanabilirliği geçersiz hele gelmişse, bu ilkenin dünya [işlerin]deki uygulanabilirliği de geçersiz hale gelmiştir. Aynı şekilde, dünya işlerinde doğru/geçerli olmayan bir durum, dinde de doğru/geçerli değildir.

Din ile dünya arasındaki tek fark yalnızca, yurtların *(ed-dâreyn)* farklı olmasıdır. Birinde ulaşılan yargı ile diğerinde ulaşılan yargı birbirinin aynıdır. Eğer böyle olmamış olsaydı, ne bir hükümdarlık/ülke *(memleket)* ayakta kalır, ne bir devlet yerinde durur ne de herhangi bir yönetim biçimi *(siyaset)* dosdoğru olurdu. Bu nedenle yüce ve ulu olan Allah şöyle demektedir: "Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır."[98] İbn Abbâs, tefsirinde şöyle demektedir: Bilinmesi gerekenleri kavrayacak kadar aklı olmayan kişi dünya işlerini nasıl

98 Kur'an, İsrâ, XV, 72.

yönetsin ki? Onun dine geçişi *(intikal)* de böyledir. Yani, kişi bu [:dünya işlerini yöneten] aklıyla dine geçer. Dünyadaki bilgisizliği ölçü olarak alındığında, ahiretteki bilgisizliği daha fazla olacaktır. Çünkü şu [:dünya] gözler önündeyken, öteki [:ahiret] algıların ötesindedir *(ğayb)*. Algılayabilmekte olduğunu bilmeyen kişi, algılayamadığı şeyler konusunda daha da bilgisizdir.

Sana ve kendime ilk önerim Allah'a karşı kulluk bilincine *(takvâ')* sahip olmaktır. Çünkü tüm iyilikleri kendinde toplayan, her türlü kurtuluşun nedeni ve her olgunluğun aşısı olan şey bu bilinçtir. En güvenli yol bu yoldur. Belirlenen hedeflerin en sağlamı ve karanlıkların *(cinnet)* önündeki yegane engel budur. Kulların kalplerindeki sevgiyi derleyip toparlayan ve hiçbir iyiliğinin dokunmadığı kimselerin sevgisini elde etmeni sağlayan bu bilinçtir. Bu bilinci bir alışkanlık ve huy haline getir. Allah'ın emir ve yasaklarını her zaman gözünün önünde tut.

Seni ve kendimi Allah'tan, ona karşı hata yapmaktan, onun emirlerini sulandırmaktan *(idhân)*, onun değer verdiği şeyleri *(ğarâim)* hafife almaktan ve onun planına *(mekr)* karşı kendini güvende hissetmekten sakınmaya çağırıyorum. Onun, dostlarına ve düşmanlarına karşı yaptıklarının izlerini ve bunları geçmiştekiler için ibret, sonradan gelenler için de [ders alınması gereken] bir örnek kıldığını görmüşsündür.

Bilmelisin ki, tüm insanlar *(khalkuhû)* onun sanatının birer eseridirler *(beriyyetühû)*. Onlar-

dan herhangi birinin Allah'a ulaşmasının tek yolu ona boyun eğmesidir. Onların Allah'a en layık olanı, kullukta en ileri düzeyde olanıdır. Bunun dışında kalanlar[ın Allah'a yakınlık taslamaları] ise kuruntudan ve aldanmadan ibarettir. Allah pek çok görünmez neden aracılığıyla senin konumunu sağlamlaştırmıştır. Herhangi bir şekilde zaafa uğratmadıkça, o senin [iç] zenginliğinin ve genişliğinin sağlamlaşması için yolunu açık tutacaktır. Eğer onun lütfü ve merhameti olmasaydı hiçbir güç senin bu duruma gelmeni sağlayamazdı. Ne var ki, o senin ne kadar çaba harcayacağını sınar, senin şükrünü ölçer, senin çalışmanı hesap eder ve yarının için hazırladıklarını yazar ve daha sonra, yaptıklarının karşılığını tamı tamına öder. Sen bir hata işlediğinde elinden tutar ve seni affeder çünkü affetmek onun şanındandır. Yaratılanların Allah tarafından sınanması -ki, sınama bir denemedir- [iki türlüdür:] nimet vererek sınama, musibet vererek sınama. Allah'ın bunlara karşı vereceği karşılık, bu ikisinin [nimet ya da musibetin] büyüklüğü ile orantılıdır. Dolayısıyla, sana verdiği nimetin büyüklüğü ölçüsünde şükrünü artırmalısın. Eğer Allah insanların yaptıklarını [hemen] sonuçlandırmış olsaydı, kesinlikle onlara azap ederdi. Bu nedenle o der ki: *"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden yeryüzünde insanları cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı."*[99] Ne var ki o, tövbeyi kabul eder, hataları yapılmamış sayar ve iyiliklerin karşılığını kat kat verir.

---

99 Kur'an, Fâtır, XXXV, 45.

Bilmelisin ki, ahirette varılan yargı, dünyada varılan yargının tümüyle aynıdır: Hakça tartıp adaletle hükmetmek. Nitekim yüce Allah demiştir ki: "Artık kimlerin [sevap] tartıları ağır basarsa, işte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir; çünkü onlar ebedî cehennemdedirler."[100] Bu ayetlerdeki ifadeleri yüce Allah örnek olarak sunmuştur; çünkü insanlar bilmektedirler ki, eğer terazinin bir kefesine bir ya da çok bir şey konulup öbürüne hiçbir şey konulmayacak olursa, tartmanın akıllıca bir açıklaması olamaz. Aynı şekilde, hiçbir kişi hata yapmaktan, ayak kaymasından ya da bir süre için aymazlığa düşmekten uzak kalamaz. Bu nedenle, yaptığı iyilikler, kötülükleri üzerine ağır basan kişi, yaptığı kötülüklerden pişmanlık duymak koşuluyla, kurtuluş yolunu tutmuş ve sonunda kazançlı çıkacağı bir istikamete yönelmiş demektir. Ama kimin de eğilimi iyiliklerden çok kötülüklere doğru ise, bu kişi felakete ve azaba daha yakındır. Onun dünyadaki hükmü de böyledir. Çünkü o insanlardan kimilerini kendine dost edinir ve onlar üzerine adaletle tanıklık eder. Bu kişiler hata ettiklerinde, bunların eylemlerindeki iyiliklerin ağır basması için onları cezalandırır ve geri kalan eylemlerini temize çıkarır. Kimileri de vardır ki, onların eylemlerinde adaletsizliğin ağır basmasından dolayı, bu kişiler kimi durumlarda iyilik yapıyor olsalar da, onları düşman

100 Kur'an, Mü'minûn, XXIII, 102-3.

kabul eder. İnsanların kendi aralarındaki muameleleri de böyledir. Bir kişi ara sıra kötülük yapsa da, eğer onun işlerinin çoğu adaletliyse, bu kişinin adil olduğuna hükmederler. Ama ara sıra iyilik de yapan bir kişinin eylemleri çoğunlukla kötüyse, onun da kötü yolda *(fāsık)* olduğuna hükmederler.

Bu yargı insanların zihinlerinde *(el-ukūl)* yer etmiştir ve aralarındaki işlemler buna göre cereyan etmektedir. Yönetim biçimine *(siyaset)* yön veren bu yargıdır ve toplumda *(el-ümme)* bu yargının doğruluğu konusunda hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Öyleyse, dindeki payın konusunda hiçbir zaman aymazlığa düşme. Eğer [Allah'a] boyun eğme konusunda hiçbir eksiğin yoksa kendini tebrik et. Tersi durumda, yaptığın kötülükten pişmanlık duy ve eylemlerinin çoğunluğunun iyi olması için tüm gücünü ortaya koy. Kötü duruma düştüğünde bile eğilimin Allah'tan yana olsun, Allah seni başarıya ulaştıracaktır.

Bilmelisin ki, adı [bütün varlıklar tarafından] ululanmakta olan Allah, halkı yaratmış ve onların doğalarını faydaları elde edip zararları uzaklaştırma sevimli olmasına ve bunun tersinin de sevimsiz olmasına uygun olarak düzenlemiştir. Bu onların bileşimini oluşturan bir doğa ve yaratılışlarını oluşturan bir düzenleme gibidir. Bu konuda, yaratılanlar arasında, ister insan olsun ister hayvan olsun, hiçbir fark yoktur; ne önce gelenler, ne de sonra gelenler arasında bunun tersini savunan hiç kimse yoktur. Bu [faydalı ya da zararlı olma] durumundaki artmaya ya da ek-

silmeye bağlı olarak, sevimlilik ya da sevimsizlik de artar; tıpkı terazinin iki kefesinden birinin ağır basması gibi.

Kulların hoşlandığı ya da tiksindiği şeylerin tümü bu iki özellik çerçevesinde toplanmıştır. Ruh ise *(en-nefs)* kendi doğasında rahatı, sükûneti, yükselişi *(izdiyâd)*, yüceliği, üstünlüğü, baskın gelmeyi, yeni şeylerle karşılaşmayı *(istıtraâf)* ve titizliği sever. Güzel manzaralar/görünüşler, hoş kokular, nefis yemekler, mest eden sesler ve haz veren dokunuşlar gibi duyu organlarının lezzet duyduğu şeylerden hoşlanır. Onun hoşlanmadığı şeyler ise şu yukarıda saydıklarımızdan farklı olan ya da bunların tam karşıtı olan şeylerdir.

Sözünü ettiğimiz iki özellik çerçevesinde toplanmış bulunan tüm bu özellikler, sabit karakter ve değişmez davranışlar biçiminde [insanın] yaratılışında bulunan eğilimler ve doğasında gizlenen [huy]lardır. Kimi özelliklerin, kimi bireylerde [diğerlerinden] daha baskın olması meselesine gelince, bu durumu söz konusu kişinin hayatını düzene koyandan başkası bilemez. Bu saydığımız özellikler onların doğalarını oluşturduğu içindir ki, [Allah] yeryüzünde onların rızıklarını hazırlamış ve bunların içine onların tüm duyu organlarına hitap eden lezzetler [:hazlar] yerleştirmiştir. Sonra da bunları onların kalpleri ile ilişkilendirmiş ve ruhlarını bundan haberdar etmiştir. Eğer onları, kendileri için hazırladığı rızıklara karşı doğalarında bulunan arzularla ve doğal temelleri ile baş başa bırakıvermiş olsaydı,

tutkularının peşinde sürüklenir giderlerdi. Bu durumda kendi aralarında birbirlerine acıma ve iyilik etme duygusu yok olurdu. Bu iki duygunun yok olması, bozgunculuğa, neslin kesilmesine, dünyanın ve içindekilerin yok olmasına *(fenâ)* neden olurdu. Çünkü, ruhun *(en-nefs)* doğası odur ki, çevresinde bulunanlar ister az ister çok olsun kendine verilmiş olsa yine de doymaz. İster acil ister daha sonra olsun, sürekli olarak duyularının haz aldığı şeylerin daha fazlasını ister.[101]

Bu nedenle Allah, onların eğitilmiş olmaları durumunun dışında aralarında bulunan sevgi bağlarını koparacaklarını, bir arada yaşayamayacaklarını ve yönetilemeyeceklerini bilmekteydi. Eğitim ancak yasak koyma ve emretme yoluyla gerçekleşir. Emirlerin ve yasakların onlar üzerinde etkili olmasının tek yolu ise onların doğalarında bulunan özenme *(et-terğîb)* ve korkma *(et-terhîb)* özelliklerini harekete geçirmektir. Bu nedenle Allah onları cennete yönelmeye çağırmış ve cenneti onların kendisine boyun eğme yolunda terk ettiklerine bedel kılmıştır. Cehennemle korkutarak da onları kendine isyan etmekten alıkoymuş, emrini terk etmeleri halinde azap etmekle onları korkutmuştur. Eğer şanı yüce olan [Allah] onları ilk yaratılışları ile baş başa bırakmış olsaydı, yaratılışlarının gereği ve huy haline getirdikleri alışkanlıklarının peşinden sürüklenip giderlerdi. Oysa Allah, adalet sınırları ve hakkaniyet ölçüleri içersin-

---

101 Modern İktisat Bilimi'ndeki şu kuralı hatırlayalım: Kaynaklar sınırlı, ama ihtiyaçlar sınırsızdır.

de onların önüne özenmeyi ve çekinmeyi koymuş ve onların yaptıklarının karşılığını en adil bir biçimde vereceğini şu şekilde açıklamıştır: "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim zerre miktarı şer işlemişse onu görür."[102]

Sonra yüce ve ulu olan Allah haber vermektedir ki, onun yönetiminde *(tedbîr)* herhangi bir bozulma olmaz ve onun yanında zulüm *(muhâbât)* geçerli değildir. Ta ki, aksiyon sahibi, yapacaklarını onun verdiği sözlere ve yaptığı uyarılara güvenerek yapsın. Böylece kulların kalpleri özendirmeleri ve korkutmaları göz önünde bulundurmuş olur ve onların düzenleri ve siyasetlerinin doğruluğu yaratılışa uygun olduğu ve iyileşme için gerekenlerin tümünü kendinde topladığı için, süreklilik kazanmış *(ıttırâd)* olur.

Sonra, Allah kendisine boyun eğme [yolunda yapılan]ların çoğunu kişiler *(en-nüfûs)* üzerine ağır gelen şeyler arasına, kendisine isyan sayılanların çoğunu da büyük cüretkârlık gerektiren şeyler *(fîmâ telüdd)* arasına koymuştur. Bu nedenle Peygamber S.A.V. şöyle demiştir: "Cennet mekruhlar[103] ile, cehennem ise güçlü arzular ile *(şehevât)* kuşatılmıştır. [Hz. Peygamber] haber vermektedir ki, cennete giden yolda mekruhların bulunma ihtimali vardır, cehenneme giden yol ise şehvetlerin peşine düşmektir. Çünkü onlar [:kullar], senin için yukarıda tanımlamış ol-

---

102 Kur'an, Zilzâl, XCIX.

103 Mekruh: Din tarafından hoş karşılanmayan ama yasak da olmayan şeyler.

duğum özenme ve çekinme dışında, yaratıcılarına layık olamazlar ve onun emrine boyun eğemezler. Dolayısıyla, insanların düşünce bakımından en yeteneksiz, düzene uyum *(tedbîr)* bakımından en hatalı, işlerin nasıl başlayıp nerede son bulacağı konusunda en bilgisiz olanı, yaratılanlardan bir tekinin bile -kendinden ister üstün ister aşağıda olsun- Allah'ın emrine aykırı olarak saklı gizli şeyler yapan herhangi bir kimsenin yaptıklarının o kişi için elverişli olduğunu uman veya düşünen ya da arzulayan kişidir. Sonuçta, tüm düzen[in temeli] özenme ve korkudur; ister büyük ister küçük olsun tüm siyasetler bu ikisinin çevresinde dönüp dolaşır. Öyleyse sen bu ikisini [özenme ve çekinmeyi] bütün işlerin kendilerine göre düzenlendiği *(ihtizâ)* birer örnek ve her durumda kendilerine güvenilen birer temel ilke *(rükn)* olarak al.

Bilmelisin ki, eğer benim sana anlattıklarıma aldırış etmeyerek ağırdan alır ve sırf kendi çabanla halledilmesi gereken işleri başkalarına havale edecek olursan, düzenini karmaşaya bırakmış, işlerini bozuk düşünceler ve sağlam olmayan temeller üzerine inşa etmiş olursun. O kadar ki, senin kendi kendini soktuğun bu duruma düşmene eğer düşmanın karar vermiş olsaydı, hayalinden geçen en büyük cezayı sana vermiş ve senden intikamını tam olarak almış olurdu.

Bilmelisin ki, senin her işi yerli yerinde yapman ve şeyleri nasıl gerekiyorsa öyle kullanman kalplerin sevgisini senin üzerinde toplar. Seninle ilişkiye giren herkes, alırken

de verirken de sevgiyle muamele eder, hakkaniyet gereken yerlerde sana güvenir ve senin her şeyi doğru dürüst yaptığına inanır.

Bilmelisin ki, eğer sen bir kişiyi, sahip olduğu dürüstlük, şefkat, saygınlık ya da denklik gibi birtakım özelliklere sahip olmadığı halde diğerleri üzerine tercih edecek olursan, bu davranışın seni hem tercih ettiğin kişiden hem de diğerlerinden uzaklaştırır ve senin güvenilirliğini azaltır. Bu nedenle, sınamakta olduğun kişilerden seninle arasında sevgiye ve saygıya dayalı ilişkiler bulunanlara -bu kişilerin düzeyleri ister senden üstün, ister aşağı, isterse denk olsun- konumlarını ve düzeylerini bildirmelisin. Sonra onlarla aranda geçen işler sınama ve bir yükü üzerinden atma düzeyi ile sınırlı kalmalıdır. Bu noktada kimseyi tutkularının sesine kulak vererek tercih etme yoluna gitme. Çünkü tutkuların gereği olarak birini tercih etmek, öfkeyi ve nimetin küçümsenmesini birlikte getirir. Bu nedenle üstünlükler silinip yok olur ve birinin aleyhine diğerini tercih ettiğin iki grubun arası açılır.

Kayırdığın kişi bilir ki, sen bunu o kişi hak ettiği için değil, tutkularının zebunu[104] olduğun için yaptın. Bu kişi senin tutkularının başka bir yöne ve senin tercihinin de tutkularına uygun olarak değişeceği anı gözetlemektedir. Onun kalbi senin sevgine karşı bozulmuş durumdadır. Çünkü senin değişmenden emin değildir.

---

104 Zebun: Zayıf.

Tercih edilmeyi hak ettiği halde göz ardı edilen kişiye gelince, onun senin aleyhinde ileri geri konuşmasına yol açmış ve bunu yapması için onun eline ciddi kanıtlar [:bahaneler] sunmuş olursun. Oysa, güvensizlik ortamında hareket eden herkesin faydalı olmak amacıyla yaptığı işler zarara, düzeltme amacıyla yaptıkları bozgunculuğa dönüşür. Kimi zaman bir adam kardeşlerinden olan bir kişiyi sınamak üzere ona yüklü miktarda hediye verir ve onun kendi yanındaki konumunu yükseltir. Öyle ki, malını ve kanını ortaya koymak suretiyle kendi öz benliğinden bile vazgeçebilir. Eğer karşıdakini sınamak için ona bol bol veren kişinin verdiği şeyler, sınama amacını aşacak kadar çoksa, bu noktada övgüyü hak etmek üzere yapılan her şey, yerilenlere, güzellik olsun diye yapılanlar da çirkinliğe dönüşür. Yine, ceza verirken [aşırı gitmek] de aynı kapıya çıkar. Öyleyse sen, kardeşlerinle kendi aranda bir yargıya varıp ödül verirken ya da cezalandırırken adaleti ve hakkaniyeti elden bırakma. Eğer onlardan birini ön plana çıkaracak olursan yalnızca hak ettiği için çıkar. Birini severken onun ahlakını ve karakterini sınadığın kadarıyla niyetinin sağlam ve samimiyetinin tam olup olmadığına bak. Onun hakkındaki deneyimlerine güvenerek, bu kişinin, senin iyiliğini kendi iyiliği, senin bedbahtlığını da kendi bedbahtlığı olarak görüp görmediğine bak. Eğer böyleyse, artık işlerini ona havale edebilir, özel durumlarını ve en gizli sırlarını bu kişiyle paylaşabilirsin. Sonra, meclisinde ve bu kişi-

ye karşı yaptığın muamelelerinde, ister iyi ister kötü zamanında, ister onunla yalnız kaldığında ister mecliste başkaları ile birlikte bulunurken onun konumunun ne olduğunu kendisine belli et. Çünkü bu onun niyetinin sağlamlığını artırır ve onun dışındaki kimselerin de onun sahip olduğu samimiyeti elde ederek sana yaklaşma çabası içerisinde olmalarını sağlar. Bazen sana saygı göstererek yakınlık kurmak isteyen ve bunun için çeşitli çarelere başvuran bir kişi hak ettiğinden daha fazlasını isteyebilir. Bu tür kişileri onlardan daha layık olanlar üzerine yükseltmeyecek kadar asil ol ve bundan hayâ et. Eğer bu kişinin dilinden ya da başkalarına yaltaklanmasından korkuyorsan, senin sıkıntılarına katlanma ve sana karşı samimi olma konusunda daha üstün olan kişilere mazeret gösterme yoluna gitme. Çünkü senin yakın çevren ve sırlarını paylaşmak üzere kendilerine güvendiğin insanlar, yaşamda (el-'iş) senin ortaklarındır. Bu nedenle onlarla ilgili hiçbir şeyi hafife alma. Çünkü, kimi zaman insan kardeşinin kendisi hakkındaki iyi niyetine güvenerek gevşek davranabilir. Oysa bu hiçbir zaman onun kalbinin yaralanmayacağı ve bu yaranın büyümeyeceği ve sonunda aşırı kin ve düşmanlıkla sonuçlanmayacağı anlamına gelmez. Öyleyse, bu kapının açılmasını önlemek için elinden geleni yap ve kardeşlerinin sana olan güvenlerini korumak için var gücünle çalış.

Unutma ki, seninle birlikte olan insanların kimileri aşırı hırslı, son derece açgözlü

olabilir. Bunlar senin duyarlı olduğun konuları istismar etmeye, seninle aralarında geçen kimi şeyleri koz olarak kullanmaya, kendileri ayarında, hatta kendilerinden yüksek düzeyde olanların bile sahip olmadıkları statüleri elde etmeye çalışırlar. Kendi yaptıklarını büyük, senin onlara kaşı yaptığın iyilikleri küçük göstermeye çalışırlar. Bu tür kimseleri düzeltmenin yolu, bunları bozan ne ise onun tam tersini yapmaktır. Bu nedenle, onların huylarını ve karakterlerini iyice tanımalı ve seninle birlikte düşüp kalkmaları kaçınılmaz olanlarını kendileri için en uygun olan yoldan tedavi etmelisin: Eğer nezaketten anlıyorsa nazikçe, ama eğer sertlik gerekiyorsa sert bir şekilde. Çünkü bir atasözü şöyle der:

İyilikle uslanmayanın, cezadadır düzelmesi.[105]

Bir bilge şöyle der: Eğer bir kimse [istemediği halde] birlikte yaşamak zorunda olduğu kişilere karşı, Allah bir çıkış kapısı açana dek, adalet ve insaf ile davranmıyorsa bu kişi bilge değildir.

Öyleyse, sen birtakım sonuçlara yol açan bu durumları iyice belle. Bu durumlar, ortaya çıkacak olan sonucu ta başından içermektedirler. Öyleyse, bunları iyice tanı ve aklında tut. Bil ki, ne zaman bunlardan ilki gerçekleşecek olursa, sonra gelenin ortaya çıkması zorunlu hale gelir. Öyleyse, sevimsiz sonuçlara yol açan öncüllerden uzak dur, sonucu esenlik olan durumları yaygınlaştırmaya ve yerleş-

105 Arapçası: "Men lâ yüeddibühü'l-cemîl fe-fî ukûbetihî salâhuh.

tirmeye çalış ve meyvelerini afiyetle toplayacağın filizleri aşıla. İşte bir diğerine yol açan durumlardan kimileri: Çıkar *(menfaat)*, sevgiyi zorunlu kılar; zarar görme kini zorunlu kılar, zıtlaşma düşmanlığı zorunlu kılar, eğilimlerin *(el-hevâ)* tersine gitmek ağırdan almayı ve tembelliği *(istiskâl)* zorunlu kılar, eğilimleri izlemek bağların güçlenmesini *(ülfet)* zorunlu kılar, doğruluk güvenilirliği zorunlu kılar, yalan zan altında bulunmayı *(töhmet=et-tühme)* zorunlu kılar, güvenlik *(el-emâne)* iç huzurunu *(et-tam'enîne)* zorunlu kılar, adalet kalplerin bir araya gelmesini zorunlu kılar, zulüm dağınıklığı zorunlu kılar, huy güzelliği sevgiyi zorunlu kılar, huyun kötü olması uzaklaşmayı zorunlu kılar, geniş olmak/açılmak/mutlu olmak *(el-inbisât)* senli benli olmayı zorunlu kılar, darlık/içine kapanıklık/ilgisizlik *(el-inkıbaz)* yabanileşmeyi zorunlu kılar. Büyüklenme hoşnutsuzluğu zorunlu kılar, alçakgönüllülük şefkati zorunlu kılar. Cömertlik övülmeyi zorunlu kılar, cimrilik yerilmeyi zorunlu kılar. Gevşeklik eldekilerin kaybolmasını zorunlu kılar, ciddiyet ise işlerin rahatça yapılabilir hale gelmesini zorunlu kılar. Aldırışsızlık *(el-hüveynâ)* üzüntüyü zorunlu kılar, kararlılık/basiret sevinci zorunlu kılar. Aldanma pişmanlığı zorunlu kılar, sakınma mazeret gösterebilmeyi zorunlu kılar. Verilen kararların isabetli olması nimetin sürekliliğini zorunlu kılar, yanlış değerlendirme herkesin birbirine haksızlık etmesini zorunlu kılar, haksızlık ise kötülüğün ve çöküşün öncülüdür.

Ne var ki, bu saydıklarımız içinde aşırı gidi-

len *(ifrat)* ya da yetersiz kalınan *(tenkīs)* noktalar vardır. Bu nedenle, bu saydığımız özelliklerin doğru sonuç vermesinin tek yolu bunların sınırlarına uygun olarak yerine getirilmeleridir. [Bunların bulunmaları gereken noktadan] sapma kadar bir bozulmanın gerçekleşmesi kaçınılmazdır ve bundan kurtuluş yoktur. Çünkü yaratılış kuralı budur ve onların [:yaratılanların] doğaları böyle bir süreç içersinde akıp gitmektedir. Bu özelliklerden tam olarak yararlanılabilmesi, bunların yerli yerine konulmasına bağlıdır. Sonuç olarak, cömertlikte aşırı gitmek savurganlığı zorunlu kılar, alçakgönüllülükte aşırı gitmek küçük düşmeyi peşinden getirir, büyüklenmede aşırı gitmek [çevrende bulunan] seçkin kişilerin gözünde sevimsiz hale gelmene neden olur, samimiyette aşırı gitmek kötü kimselerle senli benli olmaya neden olur, içine kapanıklıkta aşırı gitmek samimi dostları yabanîleştirir. Güvenmenin âfeti hainlere güvenmektir. Doğruluğun âfeti yalanı onaylamaktır. Tedbirli olmakta aşırı gitmek zarar verme ihtimali olmayanlara karşı güvende olmaya çalışmaktır. Zarar vermede aşırı gitmen karşıdakinin sana savaş açmasına neden olur. Çıkar elde etmede aşırı gitmen ise senden çıkar elde etme konusunda aşırı giden kimselerin eline malzeme sunmaktır.

Şeytan'dan, seni ayartıp tedbirli olmaktan alıkoymasına karşı, bütün gücünle sakın. Bu durumda o sana yılışıklığı tevekkül[106] biçiminde gösterir ve seni tedbirli olmaktan uzaklaştı-

106 Tevekkül: Tüm önlemleri aldıktan sonra işlerini Allah'a havale etmek.

rıp gevşekliğe götürür. Sonunda bir işe güç yetirmen olanaksız hale gelir. Çünkü Allah yalnızca, tüm çareler tükendikten sonra tevekkül edilmesini ve güç yetirilemeyen konularda kazaya [:kaderin gerçekleşmesine] boyun eğilmesini emretmiştir. O [bu emrini] kitabı [Kur'an] ile birlikte indirmiş, [kulları üzerindeki] kuralını/âdetini *(sünnet)* bu emrine uygun olarak yürütmüştür. Bu nedenle o, "Tedbirinizi alın"[107] ve "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"[108] demiştir. Peygamber S.A.V. de [Devemi otlağa bıraktım ve Allah'a tevekkül ettim diyen kişiye] şöyle demiştir: "Sağlamca bağla sonra tevekkül et."[109] Yine ona "Tedbirli olmak/sağlam görüşlülük *(el-hazm)* nedir?" diye sorulduğunda, "Sakınmadır *(el-hazer)*" cevabını vermiştir. Bu nedenle, bu konuyu iyi belle ve bu konudaki bilgilerini, Allah'ın izniyle, sağlamlaştır.

Bilmelisin ki, olguların *(el-ümûr)* büyük çoğunluğu alışkanlıklara *(âdet)* ve bireylerin peşinden koştukları [alışkanlıklara ya da eğilimler]e göredir. Bu nedenle bilge kişiler demişlerdir ki: Ahlakın sürekliliğini sağlayan yegane şey, âdettir.[110] Öyleyse sen ruhunu sonucu övgü değer olan şeylere alıştır ve onun ahlakî bakımdan kötülenmeyen şeylerin peşine düşmesini sağla. Ta ki, bu durum sende bir doğa olarak yer etsin ve senin adın içinde

---

107 Kur'an Nisâ, VI, 102.

108 Kur'an, Bakara, II, 195.

109 Arapçası: "A'kılhâ ve tevekkel.

110 Arapçası: "El-âdetü emlekü bi'l-edep."

bulunduğun durumdan çok [bu övgüdeğer] durumla anılsın.

Bilmelisin ki, senin için gerekli olan şey, cömert adını, gereğini yerine getirip isteyenler üzerine bir üstünlük elde etme yoluyla, elde etmektir. Cömertlik adı senin için gerekli hale geldiğinde, cimrilik adı senden uzaklaşacaktır.

Bilmelisin ki, malın çoğaltılması güzel huylar[ı yaşatılabilme]nin, din konusunda yardımcı olmanın ve kardeşleri bir araya getirmenin bir aracıdır. Malını kaybeden kişinin çevresinden gördüğü ilgi ve saygı azalır. Eğer bir kişi insanların kendisine yöneldiği ve saygı duyduğu bir konumda değilse, insanlar onu küçümserler. Bu nedenle, ister dinde olsun ister dünyada olsun, ilgi ve saygı bakımından insanların kalplerinin senden kopup gitmemesi için tüm çabanı ortaya koy.

Bilmelisin ki, israfla birlikte ne az, çoğalır ne de çok, sürekliliğini korur. İsraf ile birlikte ne dinin ne de dünyanın düzeni korunabilir. Öyleyse, Allah'ın peygamberine olan öğüdünü, sen de kendine öğüt olarak al: *"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, [kaybettiklerinin] hasretini çeker dursun."*[111] Bilge kişiler demişlerdir ki: İktisatlı olmak, zindeliğin/bolluğun daha sürekli olmasını sağlar.[112] Senin durumunun devamı ve üzerinde bulunan nimetin sürekliliği işlerini zamanın gereği üzere ve imkân ölçüsünde ayarlamana bağlıdır. Nitekim şair şöyle der:

---

111 Kur'an, İsrâ, XVII, 29.

112 Arapçası: "El-kasdu ebkâ li'l-cemam/cümam."

Kapaklanır yüzüstü, yarışmaya kalkan
çağ (ed-dehr) ile,
Bırakmaz başıboş onu çağın adımları.
Öyleyse, adımla sen de çağ adımladığında,
Akıntıyı izle çağ akarken tıpkı onun akışı gibi.

Bilmelisin ki, kimi zaman gerektiğinde susmak, gerektiğinde ve yeri gelince mantıklı ve etkileyici bir şekilde konuşmaktan daha faydalı olabilir. Yalnız, karşısında sustuğun kişi, ondan sakındığın ya da çekindiğin için susmadığını bilmelidir. Dolayısıyla, yerli yersiz konuşanların içine düştüğü rezil durumlardan ve dilini boş yere yoran kişilerin zırvalarından ibret alıp suskunluğa olan eğilimini artırmalısın.

Bilmelisin ki, korkaklığın iki [türü] bulunduğu gibi, yiğitliğin de iki [türü] vardır. Aynı şekilde, hem korkaklık hem yiğitlik yalnızca malların ve canların tehlikeye düştüğü ve sonucu kesin olmayan durumlarda ortaya çıkar. Eğer bu noktada sağduyulu olmak istiyorsan, bir an için yaptığın yiğitlik sonucunda elde ettiğin fayda, gelecekte harcayacağın çabadan çok daha büyük olmadıkça bir yiğitlik [gösterisi] yapmaya kalkışma. Sonra, bu konuda beslediğin umut, korkudan daha üstün olmalı. Burada durup düşünülmesi gereken birkaç nokta var: Eğer [yiğitlik gösterdiğin durum] dinî bakımdan zorunlu, ya da çevrendekilerin şiddetli tepkisini alacak ayıplı bir durum ise, bu durumda sen canını ve malını tehlikeye atma konusunda mazur sayılırsın. Ama eğer daha çok dünyalık yönü ağır basan bir durum olduğu halde sen bunu sana can veren kanını heder etmek-

sizin ya da tüm malını telef olmakla karşı karşıya bırakmaksızın elde edemiyorsan, kendini böyle bir tehlikeye atman yiğitlik değil, olsa olsa ahmaklık olur ve tüm bilgelerin görüşleri bu yöndedir. Önceki insanların bilginleri demişlerdir ki: Bir ayağını sağlamca basmadıkça, diğer adımını atma.[113] Yine demişlerdir ki: Bir şey senin elinden tümüyle çıkıp gitmesin, iki yanından birini sağlamca tut. Sonra, yiğitliğin ve korkaklığın ölçüsü zamanların ve durumların ölçüsü ile orantılı olmalıdır.

Bilmelisin ki, senin, düşmanın karşısında avantajlı olmanı sağlayan durumlar temelde üçtür: En üstünü ona karşı yüce gönüllü olman ve ona güzellikle yaklaşmandır. Bu durum onun açısından şefkat ile muamele görme, senin için ise bir koruyucu ve gözetleyici bir etki anlamına gelir. Çünkü düşmanların çok olması, sevincin yok olması demektir. Nitekim yüce Allah şöyle demektedir: *"[İyilikle kötülük bir olmaz.] Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur."*[114] Eğer senin düşmanın iyilikten anlayacak biri değilse, bu durumda sırlarını ondan korumalı, ona gözdağı vermeli, ama ona karşı kurduğun tuzaklardan ne söz ne de eylem olarak hiç kimsenin haberi olmamalıdır. Senin gizli durumlarını öğrenip sana karşı önlem alma yoluna gitmesin diyedir bu.

Çünkü alınacak önlemlerle sırların korunması ve düşmana yönelik tehditlerin artırıl-

113 Arapçası: "Lâ türsili's-sâka illâ mümsiken sâkan.
114 Kur'an, Fussılet, XLI, 34.

ması onda yılgınlık uyandırır. Yine de, düşmanın seni güzel sözlerle oyaladıkça sen de güzellikle oyalama yoluna git ve seninle ilgili olarak hoş olmayan şeyler söylediği sürece sen de onun ayıplarını sayıp dökme yoluna git. Şair der ki:

Oyalıyor arkadaşını güzel sözlerle
aşırı kin tuttuğu halde herkes,
Sen de sezinliyorsun onları[n kalplerindekini],
tıpkı onların sezinlediği gibi.

Bilmelisin ki, ona [:düşmanına] karşı en büyük yardımcın, yeri ve zamanı gelince kullanacak olduğun bahaneler/kanıtlardır *(el-hucec)*. Sonra, yer ve zaman uygun değilse, gösterebileceğin bir mazeret yoksa ve bir konuda düşmanın sana vereceği zarar çok fazla değilse, onun aleyhine kanıt getirmekten, onu tuzağa düşürmekten, ayağını kaydırmaktan ve gizli durumunu açık etmeye çalışmaktan kesinlikle uzak dur. Bunları yalnızca, onu affetmek onun için daha kötü olduğu zaman yapabilirsin. Eğer o sana olan düşmanlığını açıkça ortaya koyan ve savaş mızrağını sana doğrultan biri ise ve senin onu ağırbaşlılık ve tahammül ile ıslah etme imkânın kalmamışsa, ona karşı aldığın tedbirleri ve yaptığın hazırlıkları gizli tut ve onu hiç önemsemiyormuş gibi görün. Pisliklerden temizlenmeye çalışan ya da ayıplardan kurtulmak isteyen biriymiş gibi görünme. İşte düşmanın karşısında izleyeceğin yol bu olmalıdır.

Bilmelisin ki, ister dosta ister düşmana karşı olsun, sırların açık edilmesi her bakımdan bozgunculuktur. Allah'ın Rasülü'nün

S.A.V. şöyle dediği aktarılmıştır: *"İhtiyaçlarınızı gizli bir şekilde karşılayınız; çünkü her nimet sahibinin bir çekemeyeni vardır."*

Sırlarını açık ettiğin zaman işler çığırından çıkıp senin dilinle de elinle de kontrol edemeyeceğin bir yöne doğru sürüklenir gider. Nitekim atasözlerinde şöyle denilmiştir: Kim sırrını açık ederse, onu düşürmeye çalışan çok olur. Öyleyse sırrını öyle bir kimseye aç ki, o bunu yaydığında en az senin kadar zarar ve tuttuğunda en az senin kadar fayda görsün.

Bilmelisin ki, sen durumları birbirlerinden farklı, her birinin toplumsal konumu bir diğerinden yüksek ve her türden insanla birlikte olmak zorundasın. Onların hepsine senin ayrı ayrı ihtiyacın var ve her biri bir başkasının sağlayamayacağı faydayı sağlamak üzere senin yanında bulunuyor. Bunlardan bazıları da samimi olarak öğüt vermek ve kol kanat germek üzere seninle birlikteler. Kimilerinin görüşlerine ve danışmanlık yapmalarına ihtiyacın var, kimilerinin sana koruma ve güvenlik sağlamalarını istiyorsun, kimilerini şiddet ve kaba güç için yanında bulunduruyorsun, kimilerini ise hizmet için. Her birinin kendi durumuna göre bir yeri var. Bilgece söylenen bir söz şöyle der: Dostluğun sağladığı faydayı, kılıçlar sağlayamaz. Öyleyse, toplumsal konumu ister yüksek ister düşük olsun, onlardan hiçbirini yardımından uzak tutmadığın gibi, iyilik karşısında onları ödüllendirmekten ve hata karşılığında cezalandırmaktan geri kalma. Her biri senin onları gözetlediğini ve du-

rumlarını araştırdığını bilsin ve sonra kimse haddini aşıp kendisi için uygun olmayan şeylere karışmasın. Her birinin durumu düzgün ve yaptığı iş muntazam olsun.

Bilmelisin ki, halk ile olan ilişkilerinde, çeşitli sınıflardan ve tabakalardan olan insanlar önünde siyasi davranmak *(müdârât)* zorunda kaldığın durumlar olacaktır. Eğer böyle durumlarda dinine, ırzına ya da bedenine herhangi bir zarar vermeksizin ağırbaşlılık ve vakar içerisinde insanların arasını düzgün tutmayı ve nefsinin tutkularına ve dik başlılığına karşı ona hâkim olmayı başarabilirsen ahlakî ve ussal olarak büyük bir yetkinliğe ve üstünlüğe erişmiş olursun. Bunlar çok farklı durumlar olup tek bir başlık altında değerlendirilebilirler. Örneğin, bir grup insanın bulunduğu bir toplantı yerine vardığında, hak ettiğin yerden daha aşağı bir yere oturman böyledir. Bu durumda orada bulunanlar seni gözlerinde büyüteceklerdir. Sonuçta, senin büyüklüğün ortaya çıkacak ve gücün artacaktır. Yine, bir topluluk senin yanında, tıpkı kendi aralarında konuştukları gibi ya da daha üstün bir biçimde, lafa daldıkları sırada, ne biliyorlarsa onu ortaya koyma konusunda birbirleriyle yarışmaya başlarlar. Eğer sen de bu yarışa katılırsan, onlardan biri olursun ve ara verdiğinde onlar seni[n devam etmeni] beklerler. Sonuçta, konuşman aracılığıyla onlar üzerinde[ki konumunu] sağlamlaş[tır]mış olursun ve sen onların önünde susmadığın sürece onlar seni can kulağı ile dinlerler. Yine, mecliste seninle birlikte bulunan kişilerle aranızdaki görüş ayrı-

lıklarını (temârî) su yüzüne çıkarman da böyledir. Görüş ayrılığı tartışma sonunda ortaya çıkar bunun aslının meyvesi heyecan ateşidir. Eğer bu sırada sen nefsine hâkim olabilirsen, onlar senin hakemliğine başvururlar ve sen onların gözünde güvenilir bir kişi olursun.

Bilmelisin ki, ruhların/bireylerin *(en-nüfûs)* doğası yücelikten ve baskın gelmekten hoşlanır. Bu nedenle, onun bileşiminde kendisine küstah ve arsız davranan kişiye karşı bir kin duygusu bulunur. Öyleyse, sen alçakgönüllülükle ve dostlarına karşı sevgi dolu ve senli benli davranarak, onlara danışarak, güven duyarak ve güven duygusu aşılayarak halkın sevgisini kazanmaya çalış.

Bilmelisin ki, can dostunun sana karşı olan davranışları, düşmanının davranışlarının tam karşıtıdır. Can dostunun davranışları seninle arasını iyi tutmaya yöneliktir. Düşmanın davranışları ise yüzüne gülüp seni aldatmaya yöneliktir. Bu iki davranış birbirinin tam karşıtıdır. Bunlardan birinin varlığı diğerini ortadan kaldırır ve birinde görülen artış diğerinin azalması demektir: [Azalma] az ise [artış da] az; çok ise çoktur. Sakın aldatmaya doğruluktan pay biçme. Taviz *(istislâm)* yoluyla düşmana karşı zafer kazanma yoluna gitme. Güven duyacaksan hak edene yönel, yerinde önlem almaktan geri kalma ve bir an önce kimin güvenilir olduğunu anlamak için tüm çabanı ortaya koymaya bak. Olmayan şeyleri, özellikle de imkânsız olanları, gerçekmiş gibi göstermekten sakın.

Bilmelisin ki, gizli saklı *(ğâib)* şeylerin bil-

gisi konusunda doğruyu yakalamanın yalnızca üç yolu vardır ve bunun bir dördüncüsü yoktur. Ayrıca, ne senin için ne senden başkası için bu tür bilgileri tümüyle kuşatmanın bir yolu vardır; çünkü Allah bu alanı yalnızca kendine özgü kılmıştır. Dolayısıyla, bunları tahmin etmek için yoğun çaba harcadığın sürece hayattan kesinlikle tat alamayacak ve elinde olmayan şeylerle uğraştığın için işlerin hiçbir zaman düzene girmeyecektir. Öyleyse, bu noktada gücünün sınırlarını iyi tanımalısın.

Gözle görülebilen şeylerden olmak üzere, senden gizli kalıp başkalarının haberdar olduğu herhangi şeyin bilgisine sahip olmanın yolu, bunları yalan üzerine toplanmaları mümkün olmayan bir topluluğun verdiği haberlerden *(el-ahbâr el-mütevâtire)* öğrenmektir. Bunlar insanlar arasına dağılmış bulunan dost ya da düşman, iyi ya da kötü kimselerin getirdiği haberlerdir. Bu tür haberleri işiten kişi, bunları doğrulama konusunda herhangi bir güçlük çekmez. Bu açıdan bakıldığında, bilgili ile bilgisiz arasında hiçbir fark yoktur.

Kimi zaman bundan daha özel bir haber gelebilir ve bunların bilinmesi yalnızca soruşturma ya da birdenbire olayın üzerine varma biçiminde olur. Örneğin bir topluluk sana bir haber aktarır ve sen de bunların farklı durumlara sahip, birbirlerini tanımayan kişilerden oluşan bir topluluk olduğunu, dolayısıyla [seni yanıltmak üzere daha önce] anlaşmalarının mümkün olmadığını bilirsin.

İnsanların çoğunluğu bunu bilmiyor olsa da fark etmez. Haberi getiren topluluğun gerçekliğin tersine ittifak etmeleri söz konusu olmadığı için bu tür haberlerin de yalan olması imkânsızdır.

Kimi zaman ise, bir haber doğru ya da yalan söylemesi mümkün olan bir ya da iki kişi tarafından getirilmiş olabilir. Haberi getiren kişiye karşı beslediğin güzel düşünceler ve onun adaletine duyduğun güven bu haberin senin kalbinde doğru olarak değerlendirilmesini sağlar ve bu tür haber senin kalbinde ya da bir başkasının kalbinde ilk iki türden olan haberlerin yerini tutamaz. Eğer böyle olsaydı dinî alanda gösterilen çabalar anlamını kaybeder ve evrende gizli ile açık her şey birbirine eşit hale gelirdi.

Akılda tutulmalıdır ki, zaman zaman kimi güvenilir kimselerin hainlik ettiği ve kimi doğru kişilerin yalan söylediği görülmüştür. Ayrıca, ilk iki türden olan haberlerin yalan olabileceğini savunan hiç kimse yoktur. Dolayısıyla, bu iki haber türü ile elde edilen bilgiler kesin bilgi olarak kabul edilmeli, bir kişi tarafından getirilen haberin doğruluğunun ise yalnızca ona karşı beslenen güzel düşüncelere ve duyulan güvene bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Yine, bu haber türlerinin üçü de gözle algılanabilen durumlarla ilgilidir.

Kalplerde gizlenen niyetler ve buna bezer şeylerde olduğu gibi, gözle görülemeyen gizli saklı şeylere gelince, bunun bilgisi kişinin eylemleri üzerinde iz sürerek elde edilebilir.

Ama çoğu zaman bu tür şeylerin bilgisine, Allah'ın bunları kuşattığı anlamda, tümüyle sahip olmak imkânsızdır.

Her gizli saklıyı bilmenin başlangıcı birtakım ön kabullerdir *(ez-zunûn)*. Ön kabullerin kalpte oluşması ise birtakım kanıtların/işaretlerin varlığına bağlıdır. Kanıtlar çoğaldıkça, ön kabuller güçlenir ve sonunda kalpte bulunan bütün kuşkular yok olur. Bu da, kanıtların çokluğuna ve birbirlerini desteklemelerine bağlı olan bir durumdur.

Kulların gizli saklı şeylere dair bilgilerinde son nokta burasıdır. Kim yaratılanların doğasını, onların bu doğa çerçevesinde geliştirdikleri alışkanlıkları ve bunların bir kişiye ilişmesinin ya da bu kişinin bunlara ilişmesinin yakın nedenlerini *(esbâb)* ve bunların uzak nedenleri *('ılel)* konusunda bilinmesi gereken özellikleri iyi tanırsa, bu tür gizli bilgiyi tümüyle kuşatamasa da, kuşatmaya en yakın bir konuma gelmiş olur.

Bilmelisin ki, kimi zaman ölçüler bilge kişilerin belirlediği mecranın dışında gelişebilir ve bu karmaşık durumda, ileri görüşlü kişinin tedbirli olma kaygısından dolayı elde edemediği şeylere bilgisiz bir kişi ulaşabilir. Bilgisiz kişiler senin o andaki kaybını gerekçe göstererek, buna benzer durumlarda tedbirsiz davranmaya sürüklemesinler. Çünkü, bir kimse uzak görüşlü davranıp tedbirli davrandığı halde, olaylar bu kişinin öngördüğünden farklı bir biçimde gelişse bile, bu kişinin görüşünün daha övgüdeğer ve mazeret göstermeye tedbirsiz davranan kişiden -her ne ka-

dar olaylar tedbirsiz kişinin istediği yönde gelişse de- daha uygun olduğu konusunda tüm bilge kişiler aynı şeyi söylemektedirler. Hayatıma yemin ederim ki, bu tür olaylara çok az rastlanır. Bir kişinin yaptığı işlerin çoğu zaman esenlikle sonuçlanması, kişinin olayları bilinen kurallar çerçevesinde (alâ vücûhihâ) ele almasına bağlıdır. Şeyler yalnızca kendi genel kurallarına bağlıdır.[115]

Tasalı ve sevinçli zamanlarda sınadığın, dolayısıyla, görüş ve düşüncelerini tanımış, karakteri hakkında ayrıntılı bilgi edinmiş olduğun kardeşini [kaybetmekten] sakındığın kadar başka hiçbir şeyi sakınma ve ona gösterdiğin şefkati başka hiçbir kimseye gösterme. Artık o senin ruhunun bir parçası, ruhunun hayata açılan bir kapısı, görüşünün destekçisi ve aklının ikizidir. Yalnızlık içerisinde yaşamanın senin için hiçbir faydası yoktur, dostlarınla birlikte olmak zorundasın. Çok sık arayla [dost] değiştirmek, arkadaşını hoşnutsuzluğa sürükler. Öyleyse, bir kardeşin senin için samimi duygular taşıyorsa, en değerli mallarından ona bağışlayarak onu kendine bağla. Sonra, onda gördüğün bir ya da iki çirkin huy onu senden uzaklaştırmasın. Çünkü, sana herkesten daha yakın olan kendi ruhun *(nefs)* bile senin her istediğine bağlılık göstermez; senden başkası için bu nasıl mümkün olabilir ki. Sana düşen, kardeşinin sana yaptığı iyiliğin daha fazlasını ona yapmaktır. Bilge kişiler demişlerdir ki: Senin için olanların tümü karde-

115 Arapçası: "İnneme'l-eşyâü, bi-'avâmmihâ."

şin sayesindedir, hangi candan adam olursa olsun. Sonra bu durum senin can dostlarını çoğaltmaktan alıkoymasın. Çünkü onlar senin için gönüllü bir ordu gibidirler; senin iyiliklerini her yere yayarlar ve seni savunurlar. Ayrıca, ikinci bir kişiyi dost edinmen, önceki dostuna karşı sende bir bıkkınlık uyandırmamalıdır. Çünkü bu, bilgisizlerin izlediği bayağılık ve beceriksizlik yoludur ve can dostlarının seni yapayalnız bırakmalarına neden olur. Seni başarıya ulaştıracak olan Allah'tır.

Kimi zaman diğer kişiler tarafından sınanmış ve kendileri hakkındaki bilgiler sana aktarılmış olan birtakım insanlarla karşılaşacaksın. Bunlar arasından darlık zamanlarında ve sıkıntılı durumlarda vefalı olduğu söylenilenleri dost edinmekte aceleci davran. Çünkü böyle bir kişi ile yapılan sözleşme en değerli sözleşmedir. Eğer senden başkası tarafından sınanıp nimete karşı nankör, darlık zamanlarında gaddar davrandığı haber verilen bir kişi ile karşılaşırsan, onunla senli benli olmaktan uzak dur; başkalarına haksızlık ettiği gibi sana da haksızlık edecektir. Çünkü, karakteri vefalı olan bir kişi, dostuna da düşmanına da vefalı davranır. Doğasında gaddarlık bulunan kişiye gelince, bununla bir dostluk sürdürülemez; daha üstün birini gördüğünde ona meyleder, ihtiyacı varken eğilip bükülür, ama ihtiyacı yokken havasından yanına yaklaşılmaz. Bu tür insanlardan olabildiğince uzak dur.

Bilmelisin ki, bilge kişiler şu dört hasleti yerdikleri kadar hiçbir şeyi yermemişlerdir: [Birincisi:] Yalandır, çünkü yalan bütün kötü-

lükleri kendisinde toplamıştır. Demişlerdir ki: Bir kimse kendi ruhunu *(nefs)* değersiz görmedikçe, kesinlikle yalan söyleyemez. [İkincisi:] Öfkedir. Öfke kınanmıştır ve pek çok kötülüğü kendi içerisinde gizler. Öyle ki, öfke ruhun arzusunun tersine olan herhangi bir gelişmenin meyvesidir. Eğer insanın arzusuna uymayan şey kendinden üstün birinden gelirse ses çıkaramaz ve bu durumda onun adı üzüntüdür. Ama eğer kendinden aşağı birinden gelirse, ruh alçaklığı, kendine yapılan küstahlık karşısında kötü bir karakter sergileme ve bayağılaşma gibi şeyleri birlikte getirir. [Üçüncüsü:] Telafisi imkânsız bir musibetle karşılaştığında tasalanmak/umutsuzluğa düşmektir *(el-ceze')*. Çünkü onlara göre, üzüntüsü çekilen şey artık elden çıktığı için bu noktaya gelmiş kişinin tasalanmasının herhangi bir mazereti ve anlamı yoktur. Yine onlara göre tasa, aşırı açgözlü olmaktan kaynaklanmaktadır. Açgözlülük ve haset ayrı birer dal olsalar da, kökleri birdir. [Dördüncüsü:] Onlar tasalanmayı yerdikleri gibi, hasedi de yermişlerdir. Çünkü kıskançlık, sahibini gereksiz yere koyu bir gam ve baş edilemez bir kaygı içinde bırakır. Kıskanmak demek tasalanmak demektir, ihanet ise alçaklıktır. Bilgelerden biri şöyle der: Haset aşağılık bir huydur. Onun en aşağılık yönü ise [kişinin haset etmeye] en yakınlarından başlamasıdır. Yine onlara göre, bir kişi vefa duygusundan uzaklaşıp yüce gönüllülüğü terk etmediği ve çirkinlikleri sırtlamaktan dolayı güzel ahlaka yönelme gücünü kaybetmediği sürece ihanet edemez.

Bilgeler bu dört kötü huyu yerdikleri kadar, bunların karşıtı olan huyları övmüşlerdir. Bunların ayrıntıları ile ilgili olarak pek çok söz söylenmiş ve pek çok özdeyiş dile getirilmiştir. Tüm güzel ahlakın kökünün bu huylar olduğu, tüm iyiliklerin bunlarda toplandığı ve ister dinde olsun ister dünyada olsun büyük işler başarmanın yalnızca, bu huylara sahip olma sayesinde mümkün olduğu düşünülmüştür. Öyleyse, sen de bu huyları kendine öncü yap ve bunları her an için göz önünde bulundur. Ruhunun bunlara alışkanlık kazanması ve bunların senin hayatına yön vermesi için sürekli bir çaba harca. Bu sayede dünyada rahata, sonrasında ise güzelliklere kavuşursun.

Sabır iki türlüdür ve üstün olanı, sonucunda büyük bir kazanç elde etmeyi umduğun şeyi kaybettiğinde sabretmektir. Ağırbaşlılık ikidir, üstün olanı, senden alt düzeyde olanlara karşı ağırbaşlı olmaktır. Doğruluk ikidir, en yücesi, sana zarar verecek olan bir konuda doğru olmaktır. Vefa ikidir, üstün olanı, kendisinden ne korktuğun ne de sevdiğin kişiye karşı vefalı olmaktır. Kim doğrulukla tanınırsa, insanlar onun izinden giderler. Kim ağırbaşlı olursa, vakar, heybet ve ululuğun verdiği karşı konulmazlık kıyafetini giymiş olur. Kim vefalı olmakla tanınırsa, topluluklar ona güven duyarlar. Kim sabrın yüceliğine ererse, büyük işler başarmaya hazır hale gelir. Hayatıma yemin ederim ki, bilge kişiler bu güzel huyları din ve dünya [işlerinin] temeli saymakla hata etmiş

değillerdir. Doğruluk ve vefa ikiz kardeştirler. Sabır ve ağırbaşlılık da ikiz kardeştirler. Dinin tümüyle yetkinleşmesi ve dünyanın tümüyle düzene girmesi yalnızca bu güzel huylar sayesinde mümkündür. Bunların karşıtları ise, her türlü bölünmenin nedeni ve her türlü bozulmanın köküdür.

İnsanların küçümseyip üzerinde düşünmeye gerek görmediği, ama onların arasının bozulmasına neden olan, kalplere kin tohumları aşılayan ve sevgili dostların birbirine düşman haline gelmesine neden olan bir hasletten, soyağacı *(el-ensâb)* ile övünmekten sakın. Çünkü, tüm insanların belli bir biçim üzere olduğu; güzellik çirkinlik, soyluluk aşağılık, yiğitlik korkaklık gibi iyi-(kötü) farklılaşmasının bütün toplumlarda bulunduğu; herkesin bir toplumdan *(ümmet)* diğerine geçiş yaptığı; övülen ve yerilen her şeyin bütün ademoğullarında bulunduğu bilinip dururken, böyle bir hata hiçbir akıllı kişinin yapacağı şey değildir. Tüm bunlar herkes tarafından bilinen şeylerdir. Öyleyse, böyle bir düşünceye ne aklında yer ver, ne dilinde pay ver. Bu şekilde hem dinde selamete ermiş hem de tüm insanlar ile barış içerisinde yaşamış olursun.

Bilmelisin ki, senin yüzüne sürekli birlikte olduğun kişilerin çehresi gibi bir damga vurulur ve arkadaşlık ettiğin kişilerin yaptığı şeyler sana da iliştirilir. Öyleyse, kötülüğe bulaşmış kimselerden ve kuşkulu kimselerle birlikte düşüp kalkmaktan sakın. Bu konuda pek çok özdeyiş duymuş ve

önemli sözler okumuş olmalısın. Demişlerdir ki: *"Kişinin başına gelen, kendi elindendir."*[116] Yine demişlerdir ki: *"Kişinin arkadaşı hakkında ne düşünülüyorsa, kişi hakkında da o düşünülür."*[117] Yine demişlerdir ki: *"Kişi kendi benzeri iledir, kişi candan sevdiği iledir."*[118] Bütün insanlardan uzak durman mümkün değildir, ama her türlü pislikten uzak duran temiz kişiler dışındaki insanlarla birlikteliğini olabildiğince azalt.

Bilmelisin ki, kişi geçmişi ile tanınır ve çoğu genel olarak yaptığı eylemleriyle tanımlanır. Her ne kadar bunlar arasında genel akışın tersine pek çok şey yapılmış olsa da, insanların gözünde bunların bir hükmü yoktur ve onlar kişinin çoğu zaman yaptığı işlere göre hüküm verirler. Öyleyse, yaptığın eylemlerin çoğunluğunun insanların övdüğü ve toplulukların kötülemediği türden olması için var gücünle çalış. Çünkü, tüm olumsuzlukları, eğer varsa, yok eder. Öyleyse, insanların dillerini senin güzel işlerinle meşgul olmaya yönlendir. Çünkü onlar her şeyi çabucak yayarlar. Senden aşağı konumda olanlara insaflı davranıp yüce gönüllü olur, senden üstün olanlara karşı vakarını korursan, işlerin ipini ve yönetimin dizginlerini ele geçirmiş olursun.

Bilmelisin ki, ayıpları yüze vurma/paylama konusunda aşırı gitmek ilişkilerin kop-

---

116 Arapçası: "El-mer'ü haysü yec'alü nefseh."

117 Arapçası: "Yüzannü bi'l-mer'i mâ yüzannü bi-karînihî." Türkçe karşılığı ile:" Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim."

118 Arapçası: "El-mer'ü bi-şiklihi, ve'l-mer'ü bi-elîfihî."

masına neden olur. Öte yandan, tümüyle boş bırakmak ise, can dostunun durumu ile fazla ilgilenmediğini gösterir. Öyleyse, senin konumun bu iki durumun ortasında olmalı: Bu iki durum can dostunun faydasına ve zararına olduğu zaman; bu da belli birtakım önemsiz kusurlar söz konusu olduğundadır. Bazı hatalarını da görmezden gel ki, senden yana esenlikte olsun. Aynı şekilde, ona yaptığın ziyaretler de böyle olsun. Çünkü ziyareti sık yapmak [dostluğun] değerini düşürür ve kimi zaman da bıkkınlık getirir. Ayrılığın uzun sürmesi ise, soğukluğa, kardeşlik bağlarının çözülmesine ve dostun yabancılaşmasına yol açar. Nitekim şair şöyle der:

Sevdiğin birini coşturmak istediğinde,
Çoğalt onsuz geçirdiğin gecelerin sayısını.
Coşturamaz sevgilini hiçbir şey
uzak kalma kadar;
Düşüremez hiçbir şey değerini senin,
sıradanlık kadar.

Mizahta orta yolu seç. Çünkü bu konuda aşırı gitmek senin ağırlığını kaybetmene ve bayağı kimselerin çevrende toplanmasına yol açar. Eksik kalmak ise, senli benli olduğun kişilerin senden uzaklaşmasına neden olur. Dolayısıyla, eğer mizah yaparsan, birlikte vakit geçirdiğin insanları kötü duruma düşürmeyecek türden olsun.

Ben sana, ahlaki özellik bakımından insanlar arasında ender rastlanan kişilerin ahlakına sahip olmanı öneririm. Ama böyle bir ahlaki düzeye erişmek zor; bunu sürekli hale getirmek ise daha da zordur. Bu nedenledir ki,

böylesi bir ahlaka sahip olmak kişiye üstünlük getirir ve onun adının övgüyle anılmasını sağlar. Öncelikle, kardeşlerin arasında, dünyaya değer vermeyip ondan uzak duranların durumuna düşmemiş olursun. Bu tür kişilerin küçümsendiğini sen de biliyorsun. Nitekim, onu [:dünyalığı] biraz artırdığında, senin değerin artacak ve tüm kalplerin sevgisi sana yönelecektir. Öte yandan, dünya[lık olarak elde ettiği şeyler]i koruyup baş tacı ederek onu elde etmek için kendini paralayan ve yerden yere vuran kimselerin durumuna düşmek de senin için söz konusu olmaz. Tersine, ondan uzaklaştıkça seni övenler yerenlerden daha çok hale gelir ve sana olan bağlılık artar. Ama eğer birinin sana musallat olup seni utanç verici ve rezil bir duruma düşürmesinden korkuyorsan ya da can dostuna bir fayda sağlamak veya ona gelmesi olası bir zararı önlemek veya bir düşmanı aşağılamak ve onu önemsiz hale getirmek istiyorsan o zaman başka. Çünkü sultanın ihtişamı ve büyüklüğü başkaları için hoş görülmeyen şeylerin onda bulunmasını ve başkaları için mazur görülmeyen şeylerin onun için mazur görülmesini gerektirebilir.

Bilmelisin ki, senin kendi yaptığın güzel şeyleri herkese kendin duyurman sana yakışmaz ve kabul de görmez. Ama bunu erdemli, doğru, vefalı, konuşmaları kalplerde yer eden, sözüne kulak verilen, verdiği habere itimat edilen, konuştuğunda doğru söyleyen, övdüğü zaman aşırı gitmeyen ve her şeyi hesaba katan kişiler yaparsa o zaman başka. Çünkü övgüde aşırı gitmek *(israf)* kalp-

lerde yalanlama duygusu uyandırır ve abartılı davranıldığını gösterir. Yüzüne karşı seni övenlere gelince, bu övgüler onların kâr etmek için kurdukları pazarlardır ve onlar seni bu övgülerle pazarlık için yumuşatmaya çalışmaktadırlar. Onların övgücülük konusunda bir sıkıntıları yoktur, çünkü onların sözleri insanlar yanında pek revaçta değildir. Bunlar güzel işler yapılmasını ve yüceliklerin inşa edilmesini engelleyen kişilerdir. Öyleyse, sen elinde bulunan nimeti dal budak salıp gelişebileceği ve meyvelerinin temiz olacağı bir yere bırak ve yaptığın iyilikleri heba etme; ya hemen eline geçecek bir karşılığı olsun ya da daha sonra kendisinden faydalanacağın bir övgüye dönüşsün.

Kimi zaman olur ki, senin belini büken birtakım hukukun, altından kalkılması güç birtakım durumların ve senin gücünü parçalayacak birtakım olayların ansızın bastırmasından kesinlikle uzak kalamazsın. Bu gibi durumlardaki sarsılmaz duruşun sayesinde senin üstünlüğün anlaşılmış olacak. Dolayısıyla, böylesi durumları, üşengeçlikle, tembellikle ve isabetsiz bir bakış ile karşılamamalısın. Bu tür durumlarla karşılaştığında fayda bakımından en büyük olanı ya da zarar vermesinden en çok korkulanı ile işe başla. Baş edemediklerini uygun kişilere havale et. Eğer bu sırada bir kusurun olursa mazeret göster. Çünkü mazeret göstermek kınanmanın ağırlığını azaltır ve eleştiri oklarına engel olur. Sonra uygun bir anını yakaladığında eksiklerini telafi edersin.

Herkesin gelip senden haklarını alabileceği bir merci olmak için var gücünle çalış. Bunu yaparken yüzünde bir gülümseme ve sevinç parıltısı olsun. Bilge kişiler, yüzde bulunan sevinç pırıltısı ile verilen azıcık bir şeyin erdemli kişilerin kalbinde asık suratlı ve neşesiz bir halde verilen çok şeyden daha etkili olduğu düşüncesindedirler. Bilgelerin kimileri demişlerdir ki: *"Özgürlüğün son noktasına varan kişiler için, [birçok şeyden] yoksun kalıp istediği bir ortamda bulunmak, [birçok şeye sahip olup] hoşlanmadığı bir ortamda bulunmaktan daha sevimlidir."* Yanlış da dememişler hani.

Tutkularının peşine takılıp dinini ve erdemlerini feda eden bir nankörün senin yaptığın kimi iyiliklere nankörlük etmesi veya gaddar birinin bir yolunu bulup sana haksızlık etmesi ve seni aldatıp malının bir bölümünü elinden alması, senin insanlara karşı kötü düşünceler beslemene ve onlara karşı beslediğin güven duygularının sarsılmasına neden olmasın ve iyilik yapmayı sürdürmekten seni alıkoymasın. Burası Şeytan'ın karakterleri bozmak ve güzel huyları ortadan kaldırmak için kolayca bahaneler bulabildiği bir noktadır.

Bilmelisin ki, genel olarak büyük faydaları olan birtakım eylemlerin karşıtlarının tercih edilmesi her durumda büyük faydalar sağlayabilir. Öyleyse, dilini tuttuğun zamanlar konuştuğundan daha çok olsun, çünkü bu senin bilgeliğini gösterir. Affın cezandan çok olsun, çünkü bu senin yüce gönüllü ol-

duğunu gösterir. Yine de bu konuda aşırı gitmeye bakma; yeri geldiğinde konuş ve yeri geldiğinde cezalandır.

Bilmelisin ki, her kişinin, yaptığı işler arasında ruhunun kolayca kabullendiği ve tutkularının uysallaştığı başat bir iş vardır. İşte bu iş üzerine yoğunlaş ve bunu geliştirmeye çalış. Ruhunu bunun meyvelerini dermeye ve bu konuda sürekli çabalamaya yatkın hale getir.

[Aşağıda dile getireceğim] üç durum karşısında aldatılmaktan var gücünle sakın. Çünkü, bu duruma düşüldüğünde birçok şey kaybedilir ve bunların telafisi çok zordur. Bunlardan birincisi yönetimle ilgili çok önemli ve güven gerektiren işleri, iyiliği senin iyiliğine bağlı olan ve senin üzerindeki nimet onun üzerinde bulunan nimetin de sürekliliği sayılan kişilerden başkasının yönetmemesidir. Senin iyiliğini kendisine kötülük, senin yükselişini kendisine çöküş ve senin kurtuluşunu kendisine felaket sayan bir kimseyle senli benli olma ve ona karşı sakın aldanma. Çünkü sen bu durumda olan bir kişinin ölüm meleğisindir. Dolayısıyla, onun nezdindeki durumun buna uygun olmalıdır. Eğer varını yoğunu bir tek düğüm ile düğümlersen ya da ileri gelen bir tek kişi eline bırakırsan, o bir felakete uğrayıp yok olduğunda ya da başına büyük bir sıkıntı geldiğinde bir anda her şeyini kaybetmiş olarak kalakalırsın. Nitekim, bir bilge şöyle der: Arzunuzu *(el-münye)* parçalayıp dağıtın ve her bir yönden kâr etmeye bakın.

Bilmelisin ki, bilge kişilerin yerdiği huylar arasında, senin bir yandan ileri görüşlü ve adaletli bir sultan ile birlikte bulunmak istediğin kadar zalim, bilgisiz ve beceriksiz bir hükümdar ile birlikte olmak istemendir. Bu huy kimi durumlarda faydalı olabilir, ama alternatifsiz değildir. İleri görüşlü ve adil [sultan] onu [:huyu?] senin için ahlaklı olmaya ve samimiyete yönlendirirken, aptal olan ise senin adına onu hileye ve yumuşaklığa yönlendirir. Adil olan seni bu noktada üç şey üzerine destekler ve üç şeyden de kendini senin için alıkoyar. Seni desteklediği şeyler: Adaleti egemen kılmak ve yönetimde bulunmanın gereğini yerine getirmektir ve yönetilenlerin iyiliği ve düzelmesi bundadır. [İkincisi:] iyililik yapan kişileri ödüllendirmektir ki, bunların ödüllendirilmesi, hayırlı işlerinin ve işin özünün korunmasıdır. [Üçüncüsü:] düzelmeye yöneleni ve bunun için yeteri kadar çaba harcayanı affetmektir. Senin için sabrettiği şeyler ise, kendi aklına yatan şeylere karşı duyduğu şiddetli arzulardır *(el-hevâ)*. Görüş ise [aksi yönde] bir danışman görüşü gelmedikçe ve öğüt verenler ona yardımcı olana dek geçerliliğini korur.

Benim sana önerim odur ki, sen ruhunu *(nefs)* övgüdeğer işlere yatkın hale gelene dek eğit. Çünkü, ne kadar övgüdeğer iş varsa bunların hepsi ruhlara *(nüfûs)* ağır gelen şeylerdir. Onların sevinç duyduğu ve yöneldiği şeyler ise, yerilen huylardır. Eğer bunları kendi haline bırakacak olursan seni etki altına alırlar; çünkü bunlar [insanın] doğal bile-

şimini oluştururlar ve bunlar yaratılıştan gelen özelliklerdir. Öyleyse senin ahlakında yatkınlık, çetinlikten ve dik başlılıktan daha baskın olsun. Ağırbaşlılık senin için acelecilikten daha uygundur. Egemen olan sabır, sızlanıp durmaktan yeğdir, affetmek senin için suçları cezalandırmaktan, kötülüğe karşı kötülük yapmaktan daha iyidir. Bunların dışında kalıp yerilen ve övülen huylar da böyledir. Öyleyse, bunların övgüdeğer olanları senin eylemlerin üzerinde baskın ve senin için tüm durumlarda sağlam olsun. Çünkü, eğer sen nefsine hâkim olur ve ruhunu güçlendirirsen kalbi rahat ve üzüntüsü az bir hayat sürersin. Dostun çok, düşmanın az olur. Dinin sağlam, genişliğin temiz, fiillerin övgüdeğer ve hem hayatında hem vefat ettikten sonra diyaloğun *(uhdûse)* güzel olur. Ve bu durumda sen, şu an için elinde bulunan nimetlerle Allah tarafından öte dünya selametine eriştirilmesi umut edilen bir konuma gelmiş olursun.

Sır Saklamak ve Dili Korumak Üzerine

İyi bilmelisin ki, susmak -kendisinde bulunan zorluklara rağmen- her zaman ve sonsuza dek; bilgi elde etmek, doğruyu amaçlamak ve onu [yanlıştan] ayırt etmek üzere dilin sevk edilmesinden daha kolay ulaşılabilen bir hedeftir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, [insanın] doğası onu konuşmaya sürükler, çünkü onun doğasında bilgilendirmeye ve bilgi edinmeye karşı bir sevgi vardır. İnsanların doğasına yerleştirilmiş olan bu ka-

rakter *(el-cüble/cibille)* dolayısıyladır ki, geçmiştekilerin haberleri sonrakilere, beş duyu ile algılanamayan düzlemin *(el-ğâib)* haberleri gözlemlenen düzleme *(eş-şâhid)* aktarılmış, insanlara kendilerinden bilgi aktarılıyor olması sevimli kılınmıştır. Bu nedenle onlar hatıralarını taşlar üzerine kazımışlar ve sözlerini yaymak için farklı yollara başvurmuşlardır. Yine, peygamberlerin çıkışına tanık olmayan ve [Allah'ın] elçileri mucize gösterirken orada bulunmayan kişilere Allah'ın kesin kanıtlarının ulaştırılması da böyle olmuştur. [Bu nedenle], birçok bilgi bilinçli bir ön hazırlık *(et-teşâur)* ve anlaşma *(et-tevâtu')* olmaksızın gözler önüne serilmiş; ülkeler, yöreler *(el-aktâr)*, toplumlar, ticari faaliyetler, yönetimler ve ayırt edici özellikler bu şekilde tanınmıştır. Kimi insanlardan diğerlerine bilgi aktarımı [Allah'ın] elçilerinden gelen haberlerin kabulü için bir vesile, bunların onaylanması için bir kolaylık ve gönül rızası içerisinde taklit edilmeleri için bir yardımcı olmuştur. Eğer haber vermenin ve haber almanın insanlar nezdindeki tatlılığı olmasaydı, hiçbir haber aktarılmaz ve bu alan boş kalırdı. Ne var ki, yüce ve ulu olan Allah, bu nedenden dolayı, onlara bunu sevdirmiştir. Tıpkı kadınlara duyulan aşkı cinsel ilişkiye bir çağrı ve cinsel ilişkiden alınan lezzeti neslin süreklilik nedeni kılması, çocuk sevgisini onun eğitimini ve himayesini destekleyen bir neden yapması ve bu ikisini birden insan neslinin yetişme ve çoğalma nedeni kılması gibi. Yine, tıpkı yeme ve içmeden hoşlanma-

yı beslenme için bir neden, beslenmeyi de sürekliliğin ve dünyayı yaşanılabilir hale getirmenin bir nedeni kılması gibi.

Bu arzunun çok güçlü olması ve onun bu doğaya olan bağlılığı nedeniyledir ki, insanın dilini tutması çok zordur ve kocaman dağları bulundukları yerlerden söküp atmak, insanları doğalarından uzaklaştırmaktan daha kolaydır. Bu nedenle, sır saklayan kişiyi büyük bir üzüntü basar. Bu durumda fazla kalması onun için bir hastalıktır. Kalbinde karınca ısırığı, uyuz kaşıntısı gibi ya da bal arısı sokmuş veya birkaç tane tığ *(el-eşâfi)* saplanmış gibi kara sevda derecesinde hissettiği, ama ağırlığı onun tahammülü, ağırbaşlılığı ve değişkenliği/çevikliği ile orantılı olan bir derttir. Dolayısıyla, kişi sırrını ifşa ettiği vakit sanki kendisini bağlayan bağlardan boşanmış gibi olur. Bu durumu anlatmak üzere söylenen bir özdeyişte şöyle denilmektedir: *"İçini boşaltan göğüs [ya da gönül/kalp] (es-sadr), sağlığına kavuşur."*[119] Yine denilmiştir ki:

"Sabrın bulunmadığı yerde, sızlanma kaçınılmazdır."[120]

Ne var ki, bizim "İnsan doğası bilgilendirme ve bilgi alma sevgisi üzerine biçimlenmiştir" sözümüz kişinin Allah'a karşı ileri süreceği bir bahane olamaz. Çünkü Allah insan doğasını kadın [:karşı cins] sevgisi üzerine biçimlendirmiştir ama zinayı yasaklamıştır, yemekten ve içmekten hoşlanmayı onun doğası-

119 Arapçası: "As-sadru izâ nefethe berie."
120 Arapçası: "ve lâ büdde min şekvâ izâ lem yekün sabr."

na yerleştirmiştir, ama haram yemeyi yasaklamıştır. Aynı şekilde, faydalı gerçekleri haber verme ve bu konuda bilgi almayı da ona sevdirmiş, ona hem bunu hem de başka şeyleri aktarma yeteneği vermiştir. O ise tutkusunu [gerçek] görüş üzerine tercih etmiştir.

Bu savımızı güçlendiren olgulardan biri de odur ki, sır saklamak, diğerleri şöyle dursun, aklı başında olan kişiler için de çok zordur ve çok güç bir iştir. Nitekim, kimi din bilginleri *(fukahâ)* birtakım gizli haberleri [herkese] aktarmakta, sıradan halk ise bunları kaldıramamakta, duyunca göğsü daralmakta ve bu nedenle, evinin avlusuna gelip burada bir çukur açmakta, açtığı çukurun içine kocaman bir küp yerleştirmekte ve sonra kalbindekileri bu küpe döküp sırrını bir kaptan diğerine aktardığını düşünmektedir.

El-A'meş kötü huylu ve sabırsız biri idi. Hadis bilginleri *(eshâbü'l-hadîs)* ondan rahatsızlık duyuyorlar, gizli tutmaya çalıştıkları birtakım bilgileri yaydığı için onu ayıplıyorlar ve yaymaması için baskı yapıyorlardı. O da bir daha konuşmayacağına dair yemin ediyordu. Aşağı yukarı bir ay kadar sessiz kaldıktan sonra, içinde bulunduğu durumdan dolayı göğsü daralıyor içinde sakladığı haberler onu sıkıştırıyordu. Sonra evinde beslediği koyunu karşısına alıyor ve ona elinde bulunan haberleri ve dini bilgileri bir bir aktarıyordu. O kadar ki, kimi hadis bilginleri şöyle diyorlardı: Keşke el-A'meş'in koyunu olsaydım.

Hişâm bin Abdilmelik sırrını paylaşmak için güvenebileceği bir dost bulamamaktan

dolayı yakınmış ve şöyle demiştir: Tatlı ve ekşi yedim ama bunlarda istediğimi bulamadım. Kadınlarla birlikte oldum, ama şimdi ister bir kadınla ister bir duvarla karşılaşayım benim için hiçbir şey fark etmiyor. Artık benim için benim sırlarımı paylaşacak bir kardeşin bulunmasından başka lezzet [:haz] kalmadı.

Muâviye, Amr bin el-s'a sordu: Lezzet [:haz] nedir? [Amr bin el-s] yanıtladı: Kureyş'in gençlerine aramızdan çıkıp gitmelerini emredersin ve bu emrin yerine getirilir, [işte haz budur]. Bunun üzerine [Muâviye] dedi ki: Lezzet erdemli davranış biçimlerini bir tarafa bırakmaktır *(tarhu'l-mürûe)*. Kuşkusuz Amr'ın sözleri doğruydu, sevgi ve vakar yalnızca, nefse ağır gelen şeyleri ve yorucu alıştırmaları onun üzerine yükleme ile mümkündür. Bir şair der ki:

Görmüyor musun muhbirleri,
Bırakmamışlar sağlam deri.
Açma sırrını kendinden başkasına,
Dostun bile olsa, o da söyler dostuna.

Gerçekten sır -Allah senin ömrünü uzun etsin- sahibinin kalbi dışına çıkıp onun dilinden başka birinin kulağına eriştiğinde artık bunun adı sır değildir, bunun adı ilandır, kötülük ve ün kapısının anahtarıdır. Güvenilir kimselerin az olduğu bir ortamda -buna bir de sırrın onu taşıyana verdiği sıkıntıyı ekleyin- ağızdan çıkan sır ile bunun ikinci bir kulağa varıp yerleşmesi arasında yalnızca bir göz açıp kapayacak kadar zaman vardır. İkinci kulağın sahibinin göğsü daha dar ol-

duğundan, bunun ifşa edilmesi konusunda daha hızlı ve daha cömerttir, bundan söz etmekte daha mazurdur ve kendisine gelen eleştirilere karşı durması daha kolaydır. Sonra, üçüncünün konumu ikinci karşısında, dördüncünün konumu üçüncü karşısında bu şekilde hızla genişler. Ayrıca bu anlattığımız durum, laf çıkaran kişinin ağırbaşlı, samimi ve sevgi dolu bir kişi olması ve bunu gizlemek üzere söz alması halindedir. Sırrı yayan kişinin bunun gizlenmesi talebinde bulunmadığı, insanlar arasında laf taşımakla, insanların ayıplarını yaymakla, düzenbazlıkla, kindarlıkla ve hasetle ün yapmış biri olduğu ya da bu sırrın yayılması durumunda çıkar sağlayacağı veya kendine gelmesi muhtemel zararı engelleyebileceği durumlarda neler olacağını varın siz düşünün. Bu durumda kınanmayı asıl hak eden kişi sır sahibidir ve herkesten önce onun kınanması gerekir. Çünkü sırrın gerçek sahibi iken, düğümlerini çözüp kilidini açan ve salıveren kendisidir. Artık o, sırrını emanet ettiği kişinin elinde tam anlamıyla bir köledir ve kendi boyun bağını bu kişinin eline teslim etmiştir. Eğer o dilerse sırrı tutarak kölesine güzel davranır. Ama yine de onun alnından bir tutam saç kesmiş ve aralarının açılacağı güne dek rehin almış olur. Ayrıca nefsine hâkim olup kölelerine iyi davranan ve özgürlüğü koruyanların sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla, her ne kadar hainlik edip onu zora sokmasa da, cılız ve güçsüz bir durumda bırakmış olur. Eğer kölesine kötü davranıp

emanete hıyanet eder ve sırrı salıverir ve onu sır olmaktan çıkarma bakımından daha kötü kimselerin eline bırakıverirse, sırrını kaybeden kişi ateşlere yanadursun, artık kan akmış, nimetler ziyan olmuş, ayıplar gözler önüne serilmiş ve toplumu darmadağın olmuştur. Şair der ki:

Kişinin kendi göğsü dar geliyorsa kendi sırrına,
Sır verdiği kişinin göğsü daha dardır.

Esirlik ya da zorlama olmadığı ve kendi nefsinin sahibi olduğu halde kendi eliyle köleliği seçen ve kendini başkasının malı bir köle yapan özgür kimseden durumu daha kötü, konumu daha ziyanda ve basiretten daha uzak kim olabilir ki! Esirlik ya da köle çocuğu olmanın *(es-sübbâ)* dışında, hiçbir köle kendi boyun bağını götürüp başkasına teslim etmez. Bir kişi sırrını kalbinde saklayıp dururken konuşma arzusuna karşı koyamayıp elinden kaçırırsa, kendisine itaat edilmesi gerekmeyen, bir ödül vereceği düşünülmeyen veya bir ceza vermesinden korkulmayan kişinin önünde diz çöküp yalvaran biri haline gelir. Sırları çevreye yayıldıkça, efendilerin sayısı çoğalır ve onlara hizmet etme bahtsızlığı sürer gider. Eğer sır aslında büyük ya da küçük bir topluluk *(el-udde)* tarafından biliniyorsa, bunun gizlenmesi gerçekten de zordur, ama bunun yayılmasına katkıda bulunan bir kişi ayıplanamaz, çünkü bunu [ilk] yayan o olmadığı gibi, bilginin ilk kaynağı da o değildir.

İnsanların en ağırbaşlı olanı diline sahip olup az konuşsa ve sırrını korusa bile, sırrı

dile getirildiğinde ya da sırrını anımsatan bir şey konuşulduğunda bakışlarını kontrol edemez ve yüzünün kızarmasını; renginin, güler yüzünün ya da asık suratının değişmesini engelleyemez. Sırrını anımsatan ya da çağrıştıran veya sırrın oluşmasına neden olan bir şeyle karşılaştığında, eğer kendini korumak için aşırı bir gayret içine girmez ve yapmacık hareketler sergilemezse, yüzünde ya da davranışlarında yukarıda belirttiğimiz durumlar açığa çıkar. Sır sahibinin bu ve benzer yönleri biliniyorsa ve karşısındaki kişi, insanların davranışlarını gözlemleme, sözlerini izleme ve olayların gidişinden sonuç çıkarma yeteneğine sahip bir kimse ise, o zaman bu kişinin sırrı, bir kimsenin kalkıp bunu diliyle yayıp dağıtmasından daha kötü bir biçimde ortaya çıkar. Kalbiyle ve davranışlarıyla kontrol edemediği sırrını dili ile salıveren kişi, nasıl olur da edep sahibi olabilir. Kimi zaman da olur ki, bir kişi karşısındaki kişinin sırrını sezinler ve sezgilerini düşüncesi ile çözümler, sonra bir oyuna başvurup ucundan kenarından bir şeyler söyler ve karşısındakinde onun sırrının bilindiği, açığa çıktığı ve yayıldığı vehmini uyandırır. Bu durumda [boş bulunan sır sahibi] karşısındaki kişinin sanılarını onaylayıp kesin bilgi haline getirir ve özetle bilinen şeyleri, tafsilata dönüştürür. Sonunda kendini rezil ve perişan eder. Kâğıt tomarlarının içine doldurulmuş nice söz vardır ki, bunların dışındaki kaplık ya da mühür, içindeki yazılara yöneltilen bir anlık becerikli bakış veya dışarıdan gözüken

bir sözcük aracılığıyla içeriğinin ne olduğu anlaşılabilir. Bu tür durumlar karşısında uyanık olmalı ve herkese karşı suizan[121] ile yaklaşmalısın. Çünkü Peygamber'in S.A.V şöyle dediği rivayet olunmuştur: Basiret, suizandır. Yine Sakîf [kabilesine] soruldu: Şeref ve yöneticilik konumuna nasıl eriştiniz? Dediler ki: Suizan ile. Öyleyse, sevgisini ve samimiyetini övgüdeğer bulmadığın hiç kimseye sırrını güvenme. Çünkü bu konuda durum şairin dediği gibidir:

Olamaz her akıllı sana samimi dost,
Değildir sana samimiyet gösteren herkes akıllı.

İnsanlar Irak ileri gelenlerinden birini bir davranışından dolayı beğenmişlerdi. Şöyle ki, bir keresinde bu adam Abdülmelik bin Mervân'ın huzuruna girdiğinde el-Haccâc'ın aleyhinde ileri geri konuşmuş ve ona sövmüştü. Huzurdan çıkınca içerde olup bitenleri bir arkadaşına anlattı. Bunun üzerine arkadaşı onu kınayıp ah vah etti ve dedi ki: El-Haccâc hakkında söylediklerini Emîrü'l-mü'minîn Abdülmelik'in ona haber vermeyeceğine ve Irak'a vardığında el-Haccâc'ın senden hıncını almayacağına dair bir garantin mi var? Adam yanıtladı: Hayır [söylemeyecektir]. Allah'a yemin ederim ki, hayatımda ondan daha ciddi ve ağırbaşlı olan birine rastlamış değilim.

Allah'a yemin ederim ki, -Allah senin ömrünü uzun etsin- bu adamın yaptığı açık bir hata, telafisiz bir akılsızlık ve akıl almaz bir

121 Suizan: Kötü sanma.

hüsnükuruntu[122] idi. Çünkü aklı başında olan herkes sır sahibine karşı samimi olamaz. Eğer kardeşi böyle olsa bile, yine de içinde bulunduğu durum çok önemli ve çok dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Öte yandan, insanların yüceleri, kendilerinden aşağı düzeyde bulunan kişilere böyle bir sıkıntı yüklemez. Bunu yalnızca düşük düzeydeki insanlar üstün gördükleri insanlara, onlara rağbet[123] ettikleri ya da çekindikleri için veya onlar nezdinde bir ihtiyaçlarını karşılama amacıyla onlara güzel görünmek için yaparlar.

İnsanların sırlarını yayanlar genellikle onların ev halkı, köleleri, akrabaları ve çocukları gibi kendileri üzerinde el ve otorite sahibi olduğu kişilerdir. Bir halifenin herhangi bir memuruna verdiği sırra gelince, memurun hazımsızlığı ve kusurları da göz önünde bulundurulduğunda, sır tutmama konusunda o herkesten daha ileridedir. Büyüklerin, uluların, cezalandırılması ya da ayıplanması söz konusu olmayan kişilerin emanet ettiği sırların olup olacağı budur.

Süleyman bin Dâvûd hikmetinde şöyle der: Can dostların çok olsun, ama sırdaşın binde bir olsun. Bu söz bin kişi sayıp bunlar arasında sırdaş olmaya layık olsun ya da olmasın birine sır verilmesi gerektiği anlamına gelmez. Tersine, bu söz "Bir adam vardır ki, bin adama denktir ve adam adama denk değildir" anlamı-

122 Hüsnükuruntu: Herhangi bir durumu safça kendinden yana iyiye yorma.

123 Rağbet: (Burada) İtibar, iyi sayılma.

na gelmektedir. Tıpkı Allah'ın Rasülü'nün S.A.V. dediği gibi: İnsanlar, içlerinde bir tane sürücü bulunmayan yüz deve gibidirler. Tüm bu sözlerle erdemli kişilerin az, kusurlu kişilerin çok olduğu anlatılmaktadır, ama bu sözler içersinde dile getirilen sayılarla orantılı olarak değil. Çünkü kimi zaman bir adamı koskoca bir toplum ile karşılaştırırız da, söz konusu toplumun bu adamın kesip attığı tırnaklar kadar bile olmadığını görürüz.

Bu koşulları kendinde bulunduran, özellikle de sabrına, aklına, emanetine, samimiyetine güvenilen, sırrın ifşası durumunda bir fayda elde etmeyecek ya da olası bir zarardan kurtulmuş olmayacak, sır saklamak kendisini [bu tür getirilerden] yoksun bırakmayacak ve sır saklamayı ve dilini tutmayı vaat eden birinin bulunması söz konusu değildir. Çünkü, [sırrın ifşa edilmemesine dair] bir güvence veren yoktur ki, bu [sırdaş onu yaymayacağına dair] güvence versin, tevdi edilen emanetin hesabını soran yoktur ki onu korumaya çalışsın, yaptığı işi takip eden yoktur ki, sonucundan çekinsin. Bir kişi için övgüden, yergiden ya da karşılıktan söz edilebilmesi yalnızca, bu kişinin emanete karşı güvence verip [onu korumasından ya da] ona hıyanet etmesinden sonra mümkündür. Bu durumda, sanki topluluk [:Süleyman A.S. ve Hz. Peygamber vd] şöyle der gibidir: Sırrını kimseye verme. Eğer Miskîn ed-Dârimî'nin kendini anlattığı şu şiirdeki gibi bir kimse bulabilirsen, o zaman başka:

Çekimser bir kimseyim, gördüğün gibi,
Yoktur huylarım arasında ayak oyunu,
Öyle adamlarla düşer kalkarım ki,
Taşımam hiçbirinin sırrını diğerine,
Ve ben onların harcıyım.
Sabahlasalar da farklı ülkelerde;
ve gizlenir [onların sırları]
Taşların içine, bitkin düşürür adamları
onların yarılıp parçalanması.

Adamın birine sordular: Sırrını nasıl saklarsın? Adam yanıtladı: Kalbimi onun için bir kabir yaparım ve yeniden dirilme gününe dek [çıkmamak üzere] onu oraya gömerim. Bir diğeri de demiştir ki:

"Sırrı öyle bir yerde saklarım ki, orası boynun vurulduğu yerdir."

Bunlar sözlerde bulunan, eylemlerde bulunmayan birtakım niteliklerdir. Aldanan ise, duyduğu haberi incelemeksizin vaat edenin vaat ettiği şeye kanan kişidir. Gözlemlerimiz sonunda elde ettiğimiz bulgu odur ki, kendisine bir şey ulaştırılan insanlardan çoğu, bunu ifşa edip yaymak için, korunmuş ve yardım gören bir peygamberin, peygamberlik ile ilgili, övgüdeğer olan ve yayması karşılığında mükafat alacak olduğu bilgileri yaymasından daha hızlı bir biçimde yaymaktadır. Öyle ki, kimi zaman bir kişi, yaymak istediği bir bilgiyi, insanlar arasında laf taşımak ve dedikodu yapmakla tanınan bir kişinin yanına varır ve kimse tarafından duyulmasını istemediği bir sırrını saklamaya çalışıyormuş gibi yaparak, söylemek istediği şeyleri bu kişinin dili üzerine bırakır. Artık onun sırrı ışığın karanlıkta

yayılması gibi bir anda her yere ulaşır. Ömer bin el-Hattâb'ın R.A. İslam'a girdiğini herkese duyurmak istediğinde yaptığı tam da bu idi. Sordu: Mekke'de en fazla söz taşıyan kişi kimdir? Cemil bin en-Nahît'tir yanıtını alınca doğruca ona vardı ve İslam'a girdiğini söyleyip ondan bunu gizli tutmasını istedi. Akşam olduğunda Mekke'de Ömer'in R.A. İslam'a girdiğini duymayan hiç kimse kalmamıştı.

Sonra, sırrın açık edilmesinde en çok rol oynayan faktörlerden biri de, onun yayılmaması için söz almak ve insanları bunu yaymaktan sakındırmaktır. Çünkü en kışkırtıcı şey yasak koymaktır. Çünkü bu [ruh/nefs üzerine] bir meşakkat yüklemek demektir. Yükümlülük karşısında sabretmek çok zor ve tehlikelidir. İnsan ruhu *(nefs)* uçarı ve değişkendir, keyfiliği sever ve serbestliğe tutkundur. Kimi zaman, bir adama bu duvara elini sürmeyeceksin denilecek olsa ve bu kişi o ana dek o duvara hiç el sürmemiş olsa, bunu yapıncaya dek kendini rahat hissetmez. Aynı şekilde, eğer bir adama bir sır verip bunu tutması emredilmemiş olsa, büyük bir olasılıkla onu unutur gider. Çünkü insanların doğasında yasaklanan şeye karşı bir tutkunluk vardır ve böyle bir uyarı karşısında tedirginlik duyarlar. Bu nedenle biz şunları bilmek istiyoruz: İnsan kendisi için serbest bırakılan şeyden daha çok, yasaklanan şeylere, hiçbir fayda elde edemeyeceğini bildiği halde, niçin bu denli düşkündür? Üstelik hiçbir yakın ya da uzak neden yokken ve bu yaptığının kendisine daha çok sıkıntı getireceğini ve eline

neredeyse hiçbir şey geçmeyeceğini bilip dururken... Niçin [insan] kendisinden yüz çevirmesi talep edilen şeye yöneliyor ya da kendisine yönelen şeyden yüz çeviriyor? Niçin "Problem ciddi ise, engel de ciddidir" diyorlar? Şair der ki:

Özgür olan soyar [baston] kabuğu, baston ise köle içindir;

Yoktur dayatılan için reddetme kadar [haz veren] bir şey.

Niçin, insan, kendisinden uzak durulması için bunca uyarı yapılan şeyi elde etmek için yanar tutuşur da sonunda onu elde edince isteği sönüverir? Niçin, hükümdarlar kendi ellerinde bulunanları bir tarafa bırakıp insanların ellerinde bulunan şeylere yönelirler? Biz diyoruz ki: Yüce Allah herkesin gücü için bir sınır tayin etmiştir ve bir kişinin kendisi için tayin edilen sınırı aşması ve daha fazlasına sahip olması imkânsızdır. Bununla birlikte, sahip olduğu gücü tam olarak kullanamaması durumunda, muhtaç ve kardeşlerinden korkar bir hale gelir. Kapasitesini aşması halinde ise yokluğa karşı duyulan güven ve zenginlik vardır. Bu olgunun yanında sahip olduğu hırs ve cimrilik gibi özelliklerin de etkisiyle, kişi kendisine muhtaç olanları küçümser ve kendisine muhtaç olmayanları gözünde büyütür. [Doğasında] bulunan özlem duygusunun *(en-nizâ')* aşırılığı, onu meraklı, hasret çeken ve dolayısıyla, bitkin düşen biri haline getirir. [Doğasında bulunan] sürekli olarak değişme özelliği ise onun çektiği sıkıntıyı

perçinler, iç dünyası ve ne kadar sabırlı olduğu telaşından ve kederinden okunur. Eğer bu özellikler olmasaydı, insan için mihnet[124] diye bir şey söz konusu olmazdı. Bu nedenle o, zorunlu olarak gereksinim duyduğu azıcık bir şeyi, gözünde büyüttükçe büyütür. Bu azıcık şey onun besinlerinden ya da eğilim gösterdiği ve özlem duyduğu şehvetlerden [:güçlü arzulardan] bir şehvet olabilir. Çünkü pek çok şehvet türü vardır ve her şehvet türü için [daha] yatkın *(ehl)* olan, ama diğerlerini de tümüyle ihmal etmeyen, az ve ara sıra görülen şeyleri tuhaf karşılayan, ani ve can alıcı şeylere gülen kimseler vardır. Ne var ki, tuhaf olan şey çok görülmeye başlandığında aşinaya dönüşür. Elde edilmek istenen şey [kişinin] kapasitesini ve ihtiyacını aştığı zaman önemsiz ve fazlalık bir şeye dönüşür; insan onu küçümser ve onun gözünde çok, az olur. İnsana göre şeylerin en yücesi, [bulunmadığında] zararı az olsa bile aşırı ihtiyaç duyduğu şeyler iken, en önemsizi de, çok tehlikeli bile olsa ihtiyaç duymadığı şeylerdir. İnsan özlem duyduğu ve arzuladığı şeylerin her biri için kendi kapasitesinden bir yer ayırır. Ayrılan bu yer dolup kişi aşırı istek duyduğu hedefine ulaşınca ya da susadığına kanınca, ondan yüz çevirir ve soğur; aşkı kine, özlemi de bıkkınlığa dönüşür.

Bunun asıl nedeni, dünyanın tükenme *(zeval)* bıkkınlık yurdu olmasıdır. Onun özünde *(kiyân)* süreklilik bulunmadığı gibi,

---

124 Mihnet: Zahmet, eziyet.

onda bulunanlardan hiçbir şey de varlığını aynı durum üzere sürdüremez. Daimi istikrar yalnızca karar [:ahiret] yurdundadır. Dolayısıyla, usandırıcı olma hali *(es-seâme)* dünyada bulunan sevimsiz şeylere iliştiği kadar sevimli şeylere de ilişir. Tıpkı yeme, içme ve cinsel ilişki sonunda duyulan bıkkınlık gibi. Kendisine bakılarak, dokunma ve haşır neşir olma şöyle dursun, son noktasına ulaşılan şeyden daha sevimsiz hiçbir şey yoktur; meğer ki ilk neden geri dönmüş olsun.

Doğal özellikler [bu konuda] birbirlerine benzediklerine ve her duyunun kendine özgü bir potansiyeli olduğuna göre, bu potansiyel kendine özgü algı tarafından doldurulduğu vakit, artık bundan sonra onun için ne bir istek ne de bir esinti bulabilirsin; [bütün arzulanan şeyler] kişi için bir zarara dönüşür. Nitekim, kimi bakışlar insanı kör eder, şiddetli ses sağır eder, iğrenç koku koklama duyusunu devre dışı bırakır, dağlayacak kadar sıcak olan yemekler dilin algılarını yok eder. Bunlardan her biri bir uçtadır. Dolayısıyla, usulüne uygun olarak kullanılan bir parfümle ya da cinsel ilişki veya [güzel ses] dinleme ile, rastgele daldırma arasında tatlılık ve yerindelik bakımından çok ciddi bir fark vardır. Ama mal ve ilim söz konusu olunca bu söylediklerimiz geçerli değildir. Çünkü, bu ikisi ne kadar çoğalırsa, bunların hoşluğu ve arzulanırlığı da o kadar artar. Çünkü insanların bunlara yönelişleri, kanaat ehlinin ve dünyadan el etek çekenlerin yaptığı gibi ihtiyaç kadarını elde etmek ve gerisinden yüz çevirmek de-

ğildir. Bunları elde etme arzusu, kontrol etme isteğinden *(el-kama')* ve hırstan kaynaklanır. Hırsın ise ne sınırı ne de bir sonu vardır. Çünkü o ihtiyacı karşılama amacı taşıyan bir çaba olmadığı gibi, talebe *(buğye)* yönelik bir faaliyet de değildir. Allah'ın Rasülü S.A.V. de aynı şeyi söylemektedir: *"Ademoğlunun iki vadi dolusu altını olsa, bunlara bir üçüncüsünü eklemek ister. Ademoğlunun içindeki boşluğu topraktan başka hiçbir şey dolduramaz."* Bir bilge şöyle der:

Elindekilerle zengin olamayan bir kimse,
Sahip olsa da yeryüzündekilerin tümüne,
zengin olamaz.

Yüce ve ulu olan Allah der ki: *"Malı aşırı biçimde seviyorsunuz."*[125] Yine der ki: *"[insan], mal sevgisine de aşırı düşkündür."*[126] Şair der ki:

Doysa da karınları insanların,
Doymak bilmez gözleri.

"Dört şey vardır ki, şu dört şeye doymaz: Yeryüzü yağmura, göz bakmaya, dişi erkeğe ve âlim ilme" biçiminde rivayet edilen hadise gelince, gözün doymaması bir bakıma genzin [duman, su, hava vb gibi] herhangi bir şeyi içine çekmeye *(el-istinşāk)* doymaması gibidir. Dolayısıyla, göz herhangi bir türden olan şeylere bakmaya doyunca diğer türden olan şeylere bakmaya başlar. Çünkü, o da doyar, kanar ve dönüp başka bir şeye yönelir. İlim ise

125 Kur'an, Fecr, LXXXIX, 20.
126 Kur'an, C, el-diyât, 8.

kuşatılamayacak kadar geniştir. Kim ilmin üstünlüğünden dolayı ve onunla övünmek için onu elde etmeye çalışırsa, bunun bir sınırı ve sonu yoktur. Onu elde etme çabası ona duyulan istekle orantılı olarak artar. Ama kim de kendi ihtiyacını karşılayacak kadar ilim elde etmek isterse, önemsiz sayılabilecek düzeyde bir bilgi onun için yeterlidir. Bilgisi çok olan kişinin zenginlik ve ululuk elde edemediği kimi durumlarda, ilim elde etmeye çalışan kişide bıkkınlık uyanabilir. Aynı şekilde kimi zaman gözün de ona [:baktığı şeylere] ve mala karşı bıkkınlık duyduğu zamanlar olabilir.

Denilmiştir ki: İki kişi tamahkârdır:[127] İlim elde etmeye çalışanla, dünyalık elde etmeye çalışan. Tamahkârlığın kendisi, aklın sınırları dışına çıkmaktır; çünkü tamah potansiyelin dışına çıkma [isteği]dir. Hiçbir faydası olmayan şeye karşı duyulan hırs karşısında şaşmamak imkânsızdır ve akıllıların huyları arasında böyle bir huy bulunmaz. Akıllıların huyları arasında bulunmayan bir şey üzerinde durup düşünmeye ve bunu başka huylarla karşılaştırmaya değmez. Bu huy olsa olsa, kesin kanıt karşısında yabancılaşan ve uzak ve yakın nedenler *(el-ilel ve'l-esbâb)* karşısında alıklaşan kimselerin huyu olabilir.

Sırların peşine düşülmesi *(tevkîl)* şaşırtıcı bir haber, dikkat çekici bir konuşma, örtülüp gizlenen ya da akıl almaz birtakım şeylerin gerçekleşmesi gibi nedenlerle olur. Örneğin, tutkuların dinler[in emirleri] üzerine baskın

127 Tamahkâr: Açgözlü.

gelmesi ve din adamlarının *(ehlü'l-edyân)* görüş ayrılığı, zıtlaşma, himaye *(velâyet)* [ya da egemenlik *(vilayet)*], düşmanlık gibi nedenlerle birbirleriyle atışmalarından *(teğâdun)* dolayı dinlerin sırları[nın peşine düşülmesi] böyledir. Yine, hükümdarların düşmanlarına tuzak kurmaları, birtakım güçlü arzularını gizlemeleri ve yönetimle ilgili düzenlemeleri gizli tutmaları gibi konulardaki sırları da böyledir. Sonra onları izleyen büyük ve ulu kişiler[in sırları] gelir. Çünkü onlar hükümdarları halktan kıskanırlar ve onları gölgeleyen bir gök [:bulut] gibidirler. Bu nedenle halk onları gözünde yüceltir, onları kalbinde askıntı eder, yönelişlerini ve korkularını bu ulu kişilere çevirir. Sonra birbirine düşman olan kardeşler[in sırları] gelir. Sevgiden sonra gelen düşmanlık daha yoğundur. Çünkü [eski] dostlar birbirlerinin sırlarını bilmekte ve kusurlarını hatırlamaktadırlar. Kimi dostluklar sırasında, sırası gelince kullanmak ve dostluğun sarpa saracağı günler için hazırlık yapmak üzere kusurlar biriktirilir, ayıplar sayılır ve arsızlıklar hafızalarda tutulur.

Bir hükümdar, hükümdarların sırlarının halk tarafından gözetlenmesinden şikâyet ederken der ki:

Ne ister insanlar bizden
Gelemezler bizi görmezden
Yerleşsek yerin altına
Olurlar biz nasılsak öyle
Deli gibi çırpındıkları tek şey
Eşelemek bizim gömdüklerimizi

Hükümdarların aleyhinde kötü konuşulmasını, onların gizli hallerinin araştırılmasını, onların kusurlarının yayılmasını ve insanların yaratılış[tan gelen kusur]ları hakkında gıybet[128] edilmesini hoş karşılayacak değiliz. Ağırbaşlılığı hayatına yön veren, erdemlilikte son noktaya ulaşan, hâkimiyeti *(es-sü'ded)* kendini gösteren ve Allah korkusu *(vera')* hayatına yön veren [çok az] kişi dışında hiç kimse kendini bundan kurtaramaz. O kadar ki, bazıları ileri gidip *"Gıybet münzevilerin meyvesidir"*[129] derler. Kimilerinin de *"Âdil olmayanlar hakkında* [ne konuşulursa konuşulsun] *gıybet değildir"*[130] dedikleri rivayet olunmaktadır. Bir diğeri ise şöyle demiştir: Adil olmayan kişiyi anmaktan çekiniyor musunuz? Onu anın ki insanlar onu tanısınlar.

Övgüsü ulu olan Allah, hiçbir mü'minin gıybetinin yapılmasına ruhsat vermemiştir. Tersine, o gıybeti insanların iğrendiği şeylerin en iğrenci ve yapmaktansa ölümü tercih edecekleri bir şeyle örneklendirmiştir. Der ki: *"[Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır.] Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz!...* İnsanların arkasından çekiştirmek, hangi insan olursa olsun, zulme atılmış bir adım, yüce gönüllülüğün yitirilmesi, düşünce-

128 Gıybet: Din kardeşinin arkasından onun hoşlanmayacağı şeyleri anmak.

129 Arapçası: "El-ğıybetü fâkihetü'n-nüssâk.

130 Arapçası: "El-fasiku lâ ğıybete leh."

131 Kur'an, Hucurât, XLIX, 12.

nin aptallaşması, değerin düşmesi, kapsamlı bir bela, haset ve kıskançlık demektir. Bu kıskançlık insanları etkisi altına almış, karakterleri üzerine baskı kurmuş, onların kötü alışkanlıklarını pekiştirmiş, kötüyü iyiden üstün göstermiş ve onların kalplerine hainlik, haset ve kin doldurmuştur. Sen bundan kurtulan birini göremezsin. Eğer bir kimse adalet ve insaf gözüyle bakarsa, kötülükleri fark eder ve bu durum onun yüzüne ve diline yansır. Ama kim kin ve düşmanlık gözüyle bakarsa, düşmanı üzerine uydurmak istediği kusurları görür, onun hakkındaki düşüncelerini güçlendirir ve artırır. Eğer onun üzerindeki düşüncelerinin gerçek bir karşılığını bulamazsa, laf uydurup güzeli çirkin, çirkini ise daha çirkin görür. Dedikodu ise, insanları anmanın sakıncalı olmadığı durumlar dışında, tümüyle saçmalık, hata, yergi, hezeyan, gıybet, arkadan çekiştirme ve yüze karşı alay etmeden ibarettir. Bir bilge oğluna şöyle demiştir: Oğulcağızım, insan çok gevezedir, eğer güzel [şeyleri konuşan] bir geveze olabiliyorsan, hiç durma ol.

Dünyadaki her sır, herhangi bir insanın gizle[meye çalış]tığı durumundan verilen haberdir. Dolayısıyla, gıybetin büyük bölümü bu haberlerden oluşur ve en belalı olan kısmı, doğal olarak, budur. Bu tür gıybeti yapan kişi kendinin nefis muhasebesi yapmasına gerek olmadığını, günahlarının bağışlandığını, kusurlarının geçersiz kılındığını düşünür ve başkalarının durumunu kendine dert edinir. Diğer bir deyişle, kendini ilgilendiren şeyleri elinin tersiyle bir kenara itip kendini ilgilendirmeyen

şeylere yönelir. Sonunda bu kişinin sözleri kötüleşir, hayatının akışı bozulur, kendi çirkinliklerinden hoşlanmaya başlar ve kendini [başkalarının gizli] durumlarını araştırma yolunda heba eder. Onun bu çabası kardeşinin durumunu düzeltmek üzere yardımcı olma amacıyla ve onun kendine gelip ve iyileşmesini istediği için değildir. Yine o, [gıybetini ettiği] kimsenin denetçisi *(museytır)* olmadığı gibi, bu kişinin durumu ile ilgili olarak kendini ilgilendiren övgüdeğer bir iş yapıyor da değildir. Tersine o, onun [:gıybeti edilen kişinin] nezdinde tümüyle istenmeyen bir kişidir. İnsanların yaptıkları dedikoduların en önemli kısmı budur ve onlar gece gündüz bununla vakit geçirirler.

Bir bilge der ki: Gereksiz bakış *(füdûlü'n-nazar)*, gereksiz sözü peşinden getirir. Gereksiz düşünceler *(füdûlü'l-havâtır)* ise boşboğazlığı ve vakit israfını getirir. Eğer kişi yalnızca kendini ilgilendiren şeyleri konuşmuş ve bunun ötesine burnunu sokmamış olsaydı, konuştuğu şeyler çok az olurdu. Eğer kendisi ile yaratıcısı, kardeşleri ve muamele yaptığı insanlar arasındaki işlerinde adaletle hükmetmiş olsaydı, hayatı güzelleşir, sıkıntıları azalır ve geçimi kolaylaşırdı. Çünkü yüce ve ulu olan Allah lezzet [:haz] bakımından adaletten daha tatlı ve kalplere insaftan/hakkaniyetten daha çok huzur veren bir şey yaratmamıştır. Yine, zulümden daha acı ve haksızlıktan daha çirkin bir şey yoktur.

Önceki bilginlerden biri der ki: Yalnızca kendisi aleyhine zulüm ile hüküm verilen kişi zulmün ne olduğunu tanıyabilir. Kim adil

davranıyorsa bu onun, kendisine zulmedildiği vakit tattığı acının aynısının, eğer zulmederse, insanlar tarafından tadılacağını bildiğini gösterir. Dolayısıyla o, kendisi için çirkin gördüğü bir şeyi insanlar için de çirkin görür de, hakkaniyeti elden bırakmaz ve zulmetmez. İnsanların birbirlerine zulmetmelerinin nedeni karakterlerinin bileşiminde bulunan açgözlülük ve hırstır. Bu nedenle onlar arabulucular/hâkimlere *(el-hukkâm)* gereksinim duymaktadırlar ve bu hâkimlere verilen yetki onlar arasında yaygın hale getirilmiştir. Ama onların kendi karakterlerine ve hükümlerin içerisinde yer aldığı emanetlere karşı yaptıkları cinayetler, hasımların kendilerinden geri vermelerini istediği şeylerden daha çoktur.

Bilgelerden biri şöyle der: İşlerin en zoru, kendi kendine karşı insaflı olman, elindeki malı kardeşinle paylaşman ve Allah'ı anmandır *(zikr)*. Allah'ı zikretmekle kastım "Allah'ım sen her türlü noksanlıktan yücesin, bütün övgüler Allah'a aittir, Allah'tan başka ilah yoktur, en büyük Allah'tır"[132] gibi duaları yineleyip durmak değildir. Kuşkusuz bunlar da zikir kapsamındadır ama benim kastım, herhangi bir iş/durum karşısında Allah'ı hatırlaman, eğer bu iş Allah'a itaat etmek anlamına geliyorsa yapman, başkaldırma anlamına geliyorsa terk etmendir.

Yine, onlardan birinin şöyle dediği rivayet olunmaktadır. Üç [grup insan] vardır ki, başka hiçbir gölgenin bulunmadığı günde

---

132 Arapçası: Subhana'Llahi ve'l-hamdü li'Llâhi ve lâ ilâhe illa'Llâhü ve'Llâhü ekber."

Allah'ın Arş'ının[133] gölgesindedirler. [Birincisi:] kendisinde bulunan bir ayıbı düzeltmedikçe, bu ayıptan dolayı bir kardeşini ayıplamayan kişidir. Öyle ki, kişi bir ayıbını ıslah etse kendisini ikinci bir ayıbın ortasında bulur ve bu nedenle insanların ayıbını aramaya fırsat bulamaz. [İkincisi:] karşısındaki kişinin Allah'a itaat dairesinde mi, yoksa isyan dairesinde mi olduğunu bilmedikçe ona el uzatmayan kişidir. [Üçüncüsü:] ise, kendi öz varlığından verdiğinden fazlasını insanlardan istemeyen kişidir. İnsaflı olmak istemez misiniz?!

Allah'ın Rasülü S.A.V. der ki: Malının fazlasını dağıtıp sözünün fazlasını elinde tutan ve kendi ayıplarıyla uğraşmaktan insanların ayıpları ile uğraşmaya fırsat bulamayan kişiye Allah şefkat etsin.

Meryem oğlu İsa der ki: Ey İsrail Oğulları! Kendi gözünüze saplanmış olan kazığı bir tarafa bırakıp insanların gözlerindeki çer çöpü nasıl görebiliyorsunuz?

Meryem oğlu İsa'ya sordular: Yaptığın işlerin en iyisi nedir? Cevapladı: Beni ilgilendirmeyen şeyleri terk etmek.

Amr bin Ubeyd der ki: Üç şeyi elde etme çabası beni bitkin düşürdü: Beni ilgilendirmeyen şeyleri terk etmek, geçimlik para ve muhtaç olduğumda elinde bulunanı benim önüme koyan kardeş.

Ağzından çıkan kelimelerin bir bir hesap edil[diğini],[134] yanı başında konuştuklarını

---

133 Arş: Kâinattaki bütün cisimleri kuşatan tabaka.

134 "Kitap ortaya konulmuştur. Görürsün ki, suçlular onun

kaydeden bir melek bulunmaksızın bir tek söz bile söyleme[diğini],[135] zerre miktarı bir şey işlediğinde bunun hesabının tutul[duğunu][136] ve derisi ile organlarının kendisi aleyhine şahitlik yapa[cağını bil]en[137] bir kişinin diline sahip olması gerekmez mi? Eserlerin [:hadislerin] birinde şöyle denilmektedir: Kim konuşmalarını birer eylem olarak hesap edersе, kendini ilgilendiren şeyler dışında konuştukları çok az olur.

Her kişi kendi nefsinden sorumludur; başkası adına hesaba çekilecek değildir. O yapayalnızdır; yanında ne ev halkı, ne çocukları ne de yakınları vardır. Adı yüce olan Allah -ki, onun sözleri gerçektir- der ki: *"Herkes kazandığına karşılık bir rehindir."*[138] Yine der ki: *"Ey inananlar! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez...."*[139]

---

içeriğinden korkmaktadırlar. "Vay halimize bu nasıl kitapmış, küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın her şeyi sayıp dökmüş." Yaptıklarının karşılığını bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez" (Kur'an, Kehf, XVIII, 49) anlamına gelen ayete gönderme yapıyor.

135 Kur'an, Kâf, L, 18.

136 "Kim zerre miktarı iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı kötülük yapmışsa onu görür. Kur'an, Zilzâl, XCIX, 7-8.

137 "Nihayet oraya vardıkları zaman onların kulakları, gözleri ve derileri işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir. Derilerine: Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz diyecekler; onlar da, her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. Sizi ilk kez o yaratmıştır, yine ona döndürülüyorsunuz, diyeceklerdir." Kur'an, Fussılet, XCI, 20-1.

138 Kur'an, Müddessir, LXXIV, 38.

139 Kur'an, Mâide, V, 105. Birinci Halife Ebubekir'in R.A. bu ayetle ilgili olarak şöyle dediği aktarılmıştır: "Siz bu ayeti okuyorsunuz ve [Allah'ın nemelazımcılığı emrettiği biçiminde] yanlış yorumluyorsunuz. Ben Allah'ın

Öte yandan, iyiliği özendirmek ve kötülükten sakındırmak yalnızca kılıç ve kırbaç ile değildir. Bilgelerden biri şöyle der: İki şey vardır ki, bir olmadan diğeri işe yaramaz: Dil ve kılıç.

Dedikoducuların neler fısıldaştıkları üzerinde iyice düşünürsen, bunların çoğunda soru soranların kendilerini ilgilendirmeyen şeyleri sorduklarını, uzaktan yakından ilgileri dahilinde olmayan şeylere dikkat kesildiklerini ve kendileri için ne faydası ne de zararı olan şeyleri öğrenmeye çabaladıklarını görürsün. Cevap verenlerin de sorulmadık yerden haber verdiklerini, bilmedikleri şeyleri biliyorlarmış gibi yapmacık konuşmalara daldıklarını, öyle ki, eğer biri çıkıp onlara "sana soran mı var" dese rezil olacaklarını, savundukları görüşleri kanıtlayamayacaklarını ve biri onları durdursa artık konuşmayı sürdüremeyeceklerini görürsün. Yüce Allah der ki: *"De ki, buna karşı ben bir karşılık istemiyorum. Ve ben olduğundan başka görünenlerden de değilim."*[140]

Hişâm bin Abdilmelik gereksiz yere ve yapmacık konuşan bir adama uğramıştı. Üzerinde etekleri yerde sürünen bir cüppe vardır. Yapmacık tavırlı adam onu bu haliyle görünce dedi ki: Ey filan! Giysini berbat etmişsin. Hişâm cevap verdi: Sana ne zararı var? Bunun üzerine adam şöyle dedi: Keşke

---

Rasülü'nün şöyle dediğini duydum: İnsanlar zalimi görüp de elinden tutarak engel olmazlarsa, Allah'ın onlara kendi katından genel bir azap göndermesi yakındır."

140 Kur'an, Sâd, XXXVIII, 86.

sen onu ateşe atsaydın. Hişam cevapladı: Bunun sana ne faydası var? Böylece adamı çok kötü bir biçimde susturmuş oldu. Eğer her şeye burnunu sokan kişiler, her zaman Hişâm'ın davranışı gibi bir sertlikle karşılanmış olsalardı, azıcık da olsa hayâdan nasibi olanlar bu tür davranışları terk ederlerdi. Gereksiz ve yapmacık konuşmalarla gıybet azalmış olurdu.

Derler ki: Gıybet edenden daha zelil hiç kimse yoktur. Çünkü o kendi kişiliğini gizler, duygularını bastırır, sesini alçaltır ve eline geçen şey ile hasmının değerini yükseltmekten ve şanını yüceltmekten başka bir şey dilemiş olmaz.

Muâviye dedi ki: En-Nebîl'i aldattığını mı sanıyorsun? Onu görünce heybete kapılıyorsun, ama gözünden kaybolunca arkasından çekiştiriyorsun. Hayatıma yemin ederim ki, sıradan insanlar karşısında ulu kişilerin, halkın karşısında hükümdarların ve kölelerin karşısında efendilerin izlediği yol budur [:onlar da kendilerine bağlı olan aşağı düzeydeki kişileri arkalarından çekiştirirler.] Bu durumda, gıybet eden kişi gıybetini ettiği kişinin aleyhinde söylediği geçersiz sözlerle hiçbir şey elde edemez. Ne var ki, yanındayken ondan daha çok çekinir. Eğer bir köşeye çekilip gıybet eden kişi yalnızca otoritesine *(satvet)* karşı çıktığı kimseden gizlemiş olsaydı, daha mazur görülebilirdi. Ne var ki, onda yer etmiş olan bayağı huylar onu, dengi ve benzeri olan kişiler şöyle dursun, kendi kölesini ve cariyesini bile gıybet etmeye sürükler. Bu duruma düşen bir kişi

düşmanının ve hoşlanmadığı kimselerin yanında gıybet eder ve onun yanında kendini güçsüz ve aptal konumuna düşürür. Sonuçta, düşmanına aptalca destek olur. Bu yaptığı, [düşmanı karşısında] ona bir güç kazandırmadığı gibi, hasmına yaklaştırıp bir ödül ya da bir teşekkür de elde edemez. Sonra, ola ki bu kişi gıybet ettiği kişiye döner ve onunla birlikte konuştuğu şeylerden ona söz eder de gıybet ettiği düşmanı ile ilgili olarak ona aynı şeyi ya da daha fazlasını verir. Bunu yaparken de, nefsinde bulacağı aşağılanmadan başka ne bir neden, ne sağlayacağı bir rahatlık ya da kâr vardır. Tıpkı, hiçbir karşılık elde etmediği halde zengine saygı göstermesi ya da hiçbir neden yokken yoksulu aşağılaması gibi. Ne zaman bu yaptığı açığa çıksa ya da ayıbı yüzüne vurulsa, yalancı mazeretlerle ortalığı doldurmaktan ya da sahte güvencelere sığınmaktan dolayı başka bir aşağılanmanın içinde bulur kendini. Bunu alışkanlık haline getiren kişinin durumu o denli bozulur ki, bundan sonra bir daha onun ne mazereti kabul edilir, ne sözü ve yemini onaylanır. Artık o zillet kıyafetini giymiştir ve [istemediği kişiler karşısında] boyun eğme onun zırhı olmuştur. Oysa, üstün kişiliğe ve keskin zekâya sahip olan bir kişinin politikasında *(sûs)* insanlara karşı yaratılışlarının aksine muamelede bulunmak yoktur. Onun [hasımlarına] tuzak kurup onları gafil avlamasını ve şaşırtmasını zorunlu kılan bir durum olursa o zaman başka. Bu durumda gıybet asıl görüş üzerine tercih olunur. Yine de, akıllı kişi düşmanı ile arasını düzeltmek amacıyla,

ona karşı gıybete başvurmak yerine mümkün oldukça alttan alarak ve yumuşak başlılıkla yaklaşır. "Yalan söylemeksizin mazeret gösteren kişi çok azdır" denilmesinin nedeni yalnızca şudur: İnsanların kusurları çok onların ruhlarının kötülüğü kabullenme gücü ise azdır. Mazeret gösterme konusunda ortaya çıkan ikinci zaaftan kaynaklanan zillet, kişinin gıybet belasına bulaşması demek olan birinci zaafa engel değildir. Yine, birinci kusurun külfeti, kişiyi ilk zaaftan korumaz. Mazeret gösterenlerin çoğunda gözlemlediğimiz kadarıyla, mazeret gösteren kişi kendi eksikliğini kabul etmiş görünse de, bu aslında gerçek bir kabullenme değildir. Çünkü ruh [karşıdaki kişi tarafından yapılan açıklamalara] inanma konusunda, [aksi yönde] açık bir kanıt ya da adil bir tanık bulunmadıkça, oldukça cömert davranmaktadır.

Kendisine mazeret gösterilen kişinin izlediği yol bu olduğuna göre, mazeret gösteren kişi -eğer kendi benliğine değer veriyorsa-, yalnızca mazeret beyan edilmesinden hoşlanan kişilere mazeret gösterir, kanıta yer bulurken Allah'tan başkasından yardım istemez. Çoğu zaman biz bir kimseye mazeret gösterirken yalnızca, onun yıkılmasından korktuğumuz ve onun gücünün devam etmesini istediğimiz *(ibkâen li-sultânih)* için mazeret gösteririz. Bu konuda kafa yoran fıkıhçılar *(el-mütefakkihûn)* ise, baskı altında imanı *(el-îmânü's-sultâniyye)*, yani güç karşısında töhmet ve zan altında kalınması gibi durumlarda [kişinin söylediği ve imandan çıkaran

sözleri], özellikle de kan dökülmesi, malın telef olması ve namusa leke sürülmesi gibi tehlikelerle karşılaşıldığında söylenilenleri, yorumlama yoluna gitmişlerdir. Gereksiz konuşmaları terk edip dili, aslı astarı olmayan şeyler yüzünden belaya girme ya da yalan ve iftira ile yaptıklarını gizlemeye çalışma bataklığından güvenilir bir alana çekmedikçe bu hastalıktan kurtulmanın imkânı yoktur.

Allah'ın Rasülü S.A.V. der ki: Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanlara zarar gelmeyen kişidir. İnsanlar tarafından kendisine güvenilmeyen kişinin, aslında kendi benliğine *(nefs)* güveni yoktur. Denilmiştir ki: Kardeşini [her şeyden] koru[yabilirsin], ama onu kendi benliğinden koruyamazsın. Yine demişlerdir ki: Kişinin ölümü kendi iki çenesi arasındadır. Kimi şehirlerin giriş kapılarının üstündeki destekte şöyle yazılıdır: Başını kolla. El-Evvel [?] der ki: Kardeşlerine ok başı saplanırsa onu çıkarabilirsin, ama ok misali sözler kalbe varıp saplandığında onları çıkarmak artık mümkün değildir. Bir gece [Fars kralı/Kisrâ] Behrâm bir kuş sesi duydu. Kuşu görmediği halde sesin geldiği tarafa bir ok attı ve yaralayıp yere düşürdü. Varıp onu eline aldı ve dedi ki: Demek ki, kuş bile olsa, susmuş olsaydı kendisi için hayırlı olacaktı. Denilmiştir ki: Uzun süre hapsedilmeyi dilden daha çok hak eden hiçbir şey yoktur. Yine denilmiştir ki: Dil diğer organlara her gün sorarmış: Sizler nasılsınız? Onlar cevap verirlermiş: Sen bizi [kendi halimize] bıraktığın sürece iyiyiz. Allah'ın Rasülü S.A.V., Muâz

bin Cebel'e dedi ki: İnsanların Cehennem'de yüz üstü sürünmelerinin nedeni, dillerinden devşirdikleri meyvelerdir.

İsâ A.S. dedi ki: İyilerin yaptıkları işler üçtür. Konuşmak [ya da düşünmek] *(el-mantık)*, bakmak ve susmak. Eğer kişinin konuşmaları Allah'ı anma dışında ise, kesinlikle boş ve yararsız şeylerle *(lağv)* meşgul olmuştur. Eğer kişi ibret almaksızın bakmışsa kesinlikle hata etmiştir. Eğer kişi susarken tefekkür etmemişse, vaktini boşa harcamıştır *(lehv)*. Öyleyse ömrünü nasıl harcadığına bir bak: Bilgelik ile mi, yoksa, saçmalık ile mi? Yüce Allah iyiliklerini övdüğü kişileri bak nasıl anlatıyor: Diyor ki: *"Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler."*[141] Yine diyor ki: *"Onlar boş sözleri işittikleri zaman ondan yüz çevirirler."*[142] Yine şöyle diyor: *"(O kullar) boş sözlerle karşılaştıklarında, (oradan) vakar ile geçer giderler."*[143] Ayrıca o, Cennet ehlini de boş söz dinlemekten ve konuşmaktan korumuştur. Der ki: *"Orada [:Cennet'te] boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler. Söylenen yalnızca Selam, selam"dır."*[144]

Allah'ın Rasülü S.A.V. der ki: İbadet [:kulluk] on bölümdür; bunlardan dokuzu susmadadır. Alâ bin Ebî Tâlib -Allah ondan razı olsun- der ki: Kulluğun en üstün olanı sabredip rahatlık zamanını beklemektir.

Bilgelerden biri şöyle der: Eğer bir kimse-

---

141 Kur'an, Mü'minûn, XXII, 3.
142 Kur'an, Kasas, XXVIII, 55.
143 Kur'an, Furkân, XXV, 72.
144 Kur'an, Vâkıa, LVI, 25-6.

nin konuştuğu şeyler saptırılmış olduğundan dolayı bu kişi "Ben böyle demedim, ben yalnızca şöyle ve şöyle dedim," demek zorunda kalmış olsa, onun bu inkârı bir tür kabullenme, kendisinden aktarılan sözlerin itiraf edilmesi ve onu ispiyon eden kişi için bir tanık demektir. Onun, sözlerinin saptırıldığı yönündeki iddiası ise açık bir kanıt getirinceye dek kabul edilmeyecektir. Yalnızca bu duruma düşmemek için susmuş olmak bile, dilini tutmanın üstünlüğünü göstermektedir.

Kimi zaman bir kişi yüce ve ulu olan Allah'ı anar, ama bu anma onun için bir günah olur. Çünkü o, bu anma içerisine, önemsiz bir günahın dişe dokunur hale gelmesine neden olacak herhangi bir söz, kışkırtma ya da ayartma sokuşturmuş ve bu nedenle dökülmemesi gereken kan dökülmüş ve küçük yara büyümüştür. Bir diğeri ise gülerken ya da gülümserken ayartarak veya teşvik ederek günaha sokar ve rezil eder. Bir şair şöyle der:

Eğer dilersem askıntı ederim aranıza birini
[Gelir] samimi sözle ya da bende
bir sır var diyerek.
Ne emrederim ona ne de sakındırım sizden
[Yalnızca] gülerim ona; sızar içinize ve
bozar aranızı.

Arap der ki: Birinin başına bir bela gelecek oldu mu, [gelmezden önce] onu tedirgin eder, şaşırtır ve aptallaştırır; artık kötülük olarak bu ona yeter.

Eğer bu kitabın okuyucusunu, maksadımız dışında kalan şeylerle meşgul etmekten çekiniyor olmasaydık, bu konuda daha pek

çok şey söyleyebilirdik. Nitekim, isteyenler için bu konuda halihazırda pek çok [eser] vardır. Bu konuda bir tek cümle [her şeyi anlatmak için] yeterlidir: Değişen yalnızca, sözünü ettiğimiz anlamlar üzerine giydirilen sözcüklerdir. Aksi halde, eğer sen dünyadaki bütün kötülüklere şöyle bir bakacak olursan, bunların başlangıcında uluorta bir söz söylendiğini ve bununla ardı arkası kesilmeyen savaşların başladığını görürsün. Nitekim, Vâil Oğulları'ndan Bekr ve Tağlip arasındaki, Bağîz Oğulları'ndan 'Abis ve Zübyân arasındaki, Kayle Oğulları'ndan Evs ve Hazrec arasındaki savaşlar, Birinci Ficâr Savaşı, İkinci Ficâr Savaşı ve Arap'ın ve Acem'in yaptığı tüm savaşlar böyle başlamıştır. Eğer geçmiştekilerin haberlerini iyice düşünecek olursan dili kendisini öldüren ve ondan dökülen bir kelime yüzünden helak olan kişileri saymakla bitiremezsin. Verdiği sırrı [ifşa etmesi halinde ne fayda elde etme, ne de olası bir zararı önleme gibi] herhangi bir [çıkar sağlama] konum[un]da bulunmayan; daha önce tanıdığı ve durumu hakkında hiçbir kuşku taşımadığı kimseye sır veren kişide şaşılacak bir şey yoktur. Ne var ki, daha önceden tanımadığı, bir ya da iki karşılaşmadan sonra senli benli olduğu, niçin geldiğini, adını, sanını ve soyunu bilmediği bir kişiye sır veren, dolayısıyla ilk anda tuzağa düşen; dinini, malını hepsinden önemlisi aklını kaptıran; kat be kat belaları üstüne çekip uzun sürecek ziyan dönemini kendi eliyle başlatan kişi ise tuhaftır hem de çok tuhaf.

Çünkü içine düştüğü bela arızidir [:kaçınılmaz değildir]; onu kendi elleriyle hazırlamıştır. Sanki insanın kontrolü dışında gerçekleşen felaketlerle *(el-ârızu's-semâvî)*, sahibinin çabasına rağmen kaderin gizlice dönüştürdüğü şeyler onu ve hayır elde etme konusundaki düzenini izlemektedir. Her ne kadar hepsi [yani, insan iradesine bağlı olarak ortaya çıkan olumsuzluklarla, bunun dışında kalanlar] sevimsiz, çirkin ve kötü olsa da, bu konuda alınacak doğru önlemler doğruyu alışkanlık haline getiren akıllı kimse için çok daha kolaydır. Kaçınılmaz sıkıntı ve baş edilemez dert ise, sahibine felaket, muhtaçlık, eksiklik ve zillet getirse de, onu pişmanlıktan dolayı gam çekmeye ve kaçırdığı fırsatlardan dolayı üzülmeye mahkûm etmez. Çünkü [sırrını tutamayan kişi] cinayeti kendine karşı işlemiştir. Bu konuda sözü uzatmak hoş değildir; anlatılmak istenen şey aynıdır. Burada ele aldığımız ve bu kitapta daha önce dile getirdiğimiz görüşler, sır saklamanın ve ölçülü konuşmanın gerekli olduğunu anlatmak içindir. Görüşlerimizi bu yönde ilerletmeye ve bu amaca ulaşmaya çalıştık. Eğer bu kitabın içerisindekilerden yalnızca bir harf [:çok kısa, ama can alıcı bir bölüm] verip kısa tutmuş olsaydık, aklı ve anlayışı olanlar için bu kadarı bile Allah'ın izniyle yeterli olurdu. Ne var ki, kanıtlara başvurmak [anlatılanı] pekiştirir ve yapılan açıklamalar [onu] daha anlaşılır kılar. Bu sözden pay alanlar yalnızca bunu kavrayabilenlerdir. Bu konuda konuşup gereğini yap-

mayanlar ise sığaya[145] çekilmeyi daha çok hak ederler. Çünkü doğrunun meyvesini devşirenler ve onun tadına varanlar yalnızca, sözlerini eylemleri ile onaylayanlardır. Bilgelik hem sözdür hem aksiyondur. Bilgisini eylem haline getirmeksizin konuşan kişilerin bu noktadaki payı ise, geçici niteliklere sahip olan kişilerin aldığı pay gibidir; nitelik kaybolunca güzellik de söner ve kaybolur. Süresi ise kısacıktır: konuşan ve dinleyen usanıncaya dek. Övgüdeğer eylemler ise, hem hayattayken hem öldükten sonra faydalı, şerefli ve üstün olmayı kesintisiz olarak sürdürürler. Bunlar sonra gelenler için bir hazine ve güzel bir hatıra, nesiller boyu varlığını koruyan bir duyurudur. Bunların hepsinden önemlisi ise Allah'ın yardımı ve başarıya ulaştırmasıdır. Çünkü kalpler onun elindedir ve hayırlar onun nezdinde bölüştürülür. Bize Allah yeter. O ne güzel vekildir.

145 Sorgu, hesap.

Câhiz bu kitabında Abbâsî döneminin toplumsal yapısı, zenginliğin ya da fakirliğin psikolojisi vb konuları ele alıp değerlendiriyor. Kitabı renkli kılan özelliklerinden biri de dönemin ünlü şarkıcılarından saray yazarlarına dek birçok konuyu ele almasıdır. Onun toplumsal olaylarda neden-sonuç ilişkisine verdiği önem, İbn Haldûn'un öncüllerinden biri olduğu tezini destekliyor. Şöyle diyor yazar: "Birtakım sonuçlara yol açan durumları iyi araştır. Bu durumlar, ortaya çıkacak sonucu ta başından içermektedir. Bil ki, ne zaman bunlardan ilki gerçekleşecek olursa, sonra gelenin ortaya çıkması zorunlu hale gelir. Sevimsiz sonuçlara yol açan öncüllerden uzak dur, sonucu esenlik olan durumları yaygınlaştırmaya ve yerleştirmeye çalış."

Cüppeler, Kitaplar, Öğretmenler ve Şarkıcı Kızlar: Bin yıl önce aklı ön plana çıkaran bir aydının muhalif düşüncelere karşı verdiği mücadele...